

**МИ МОЖЕМО
БІЛЬШЕ**

● За розвиток громадянської активності
дітей та молоді в Східній Європі

Ми можемо більше!

За розвиток громадянської активності дітей та молоді
у Східній Європі

Методичний посібник
з громадянської освіти та політичної просвіти

Київ, 2017

Автори:

ІВАНЦОВ Максим, координатор ініціативи «Шкільні проекти», sdvigni@gmail.com
(Розділ I: заняття 1, 2, 3, 4; Розділ III: заняття 1, 5)

ІВАНЮК Ірина, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України, заступник голови громадської організації «Агенція розвитку освітньої політики», irinaiwanyuk72@gmail.com (Розділ I: заняття 6, 7; Розділ II: заняття 1)

РАШЕ Тіно, фасилітатор, тренер неформальної освіти, модератор, а також куратор Колегії ім. Теодора Хойса. За освітою фізик, tinorasche@gmx.de (Розділ III: заняття 2, 4, 6)

ТАВШАВАДЗЕ Ціра, магістр психологічних наук, експерт громадянської освіти, засновник організації «SIQA - Грузинська асоціація освітніх ініціатив» та координатор програм, асоційований тренер Міністерства освіти і науки Грузії та багатьох неурядових організацій (NGO), tsirata@gmail.com (Розділ I: заняття 5; Розділ II: заняття 2, 3; Розділ III: заняття 3)

Координатори авторського колективу :

БУХАРКІНА Ірина, координатор міжнародного проекту «Ми можемо більше! – За розвиток громадянської активності дітей та молоді у Східній Європі», співробітник громадської організації DRA в Берліні, irina.bukharkina@austausch.org

ПАРАЩЕНКО Людмила, голова ГО «Агенція розвитку освітньої політики», директор Київського ліцею бізнесу, керівник міжнародного проекту «Ми можемо більше! – За розвиток громадянської активності дітей та молоді у Східній Європі» в Україні, національний координатор мережі M18, доктор наук з державного управління info@m18.org.ua parashchenko@yahoo.com

Зміст

Передмова	4
Розділ I. Вчимося грамотно вибирати владу	8
Заняття 1. Настільна гра «Політополь»	8
Заняття 2. Політичні ідеології.....	11
Заняття 3. Сучасна політика.....	25
Заняття 4. Принципи виборчого права.....	27
Заняття 5. Аналізуємо передвиборчі програми кандидатів	29
Заняття 6. Робота дільничної виборчої комісії на «виборах М18»: тренінг.....	33
Заняття 7. Проведення виборів «М18» для дітей та молоді.....	40
Розділ II. Впливаємо на прийняття рішень та відстоюємо інтереси суспільства	51
Заняття 1. Проведення дитячо-юнацького форуму «М18: ми можемо більше!»	51
Заняття 2. Адвокація	57
Заняття 3. Реалізація молодіжних партисипативних проектів із залученням місцевої громади	63
Розділ III. Вдосконалюємо себе	73
Заняття 1. Робота з анкетною «Громадянські компетентності»	73
Заняття 2. Різноманіття у мені, в моєму оточенні й у суспільстві, в якому я живу	74
Заняття 3. Стереотипи і дискримінація.....	82
Заняття 4. Як навчитися толерантності.....	88
Заняття 5. Чи повинні ми враховувати моральні і політичні міркування при купівлі і продажу тих чи інших товарів і послуг?	97
Заняття 6. Навики комунікації для політичного діалогу.....	100

Передмова

Питання формування та розвитку молодіжної політики є стратегічним практично для кожної країни. Молодіжний департамент Директорату демократичного громадянства та участі Ради Європи визначив три пріоритетні напрямки своєї діяльності в 2016-2017 роках:

- просування демократичного громадянства через інноваційні форми участі (електронні форми участі молоді у підтримці прав людини в Інтернеті; сприяння реальному впливу молоді на процеси прийняття рішень, зокрема, участь у прийнятті рішень на місцевому і регіональному рівнях; формування компетентностей для демократичного громадянства; сприяння участі молоді у формальній освіті);
- розвиток самостійності молодих людей і їхній доступ до своїх прав (перехід молодих людей до самостійності через підхід, заснований на правах; доступ молоді до своїх прав і здійснення їх через діяльність; надання знань і можливостей для боротьби з формами дискримінації; набуття компетентностей через неформальне навчання);
- сприяння розвитку інклюзивних і мирних суспільств (побудова мирного і міжкультурного діалогу шляхом неформального навчання та формальної освіти; боротьба з насильницьким екстремізмом; соціальна інтеграція мігрантів, молодих біженців, меншин та вразливих груп; підтримка молодіжних громадських організацій у конфліктних регіонах; зміцнення тісних зв'язків з відповідними головними гравцями в галузі молодіжної політики на глобальному рівні) [1].

Це стало відповіддю європейської спільноти на головні виклики сучасного суспільства – низький рівень громадянської свідомості і соціальну відчуженість населення, політичну апатію молоді, низький рівень мотивації щодо усвідомленого й активного впливу на політичне і соціальне життя суспільства на місцевому і регіональному рівнях, зростання рівня нетерпимості, ксенофобії, проявів дискримінації, порушення прав людини.

Щоб навчити молодь бути відповідальними громадянами, які засвоїли демократичні цінності, треба в усіх освітніх закладах (формальної та неформальної освіти) створити умови й атмосферу, які відповідали б цим цінностям. Необхідно через освіту, інноваційні та інтерактивні методи навчання зміцнювати демократичне громадянство – дати молоді можливість відігравати активну роль у зміцненні громадянського суспільства, вчити її знаходити способи відповідати на виклики, з якими вона стикається, приймати рішення і реалізовувати власні очікування. Важливу мотивуючу роль у галузі громадянської та політичної освіти відіграють громадські організації.

У 2015 році було розпочато міжнародний проект «Ми можемо більше!», який реалізовувався громадськими організаціями DRA e.V. (Берлін, Німеччина) [2] і «Агенцією розвитку освітньої політики (Київ, Україна) [3] за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини. Метою проекту було підвищення громадянської активності молоді, формування демократичної і політичної культури молодого покоління в Україні. В рамках проекту напередодні місцевих виборів вперше відбулися вибори M18 для української молоді віком до 18-ти років. Для представників молодіжних громадських організацій проводилися освітні візити до Німеччини та тренінги. «Вибори M18» проходили як імітація реальних виборів за аналогією з міжнародною програмою освіти

«Under 18» [4]. Ця програма реалізується в Німеччині з 1996 року і передбачає залучення дітей та молоді віком до 18 років до виборів шляхом імітації виборчого процесу напередодні справжніх виборів для дорослих. Створений в рамках проекту сайт www.m18.org.ua [5] служить платформою для обміну методичними матеріалами по проведенню «виборів M18», корисною інформацією, новинами і відгуками ЗМІ про діяльність проекту.

В 2016 році проект продовжив свою діяльність також у Росії та Грузії під назвою «Ми можемо більше! – За розвиток громадянської активності молоді в регіонах України, Росії і Грузії», зросло число міжнародних партнерів. У Грузії і Росії також пройшли «вибори M18», інформацію про які можна знайти на сайті www.M18.org.ua. В Україні були проведені три регіональні тренінги для мультиплікаторів, які створили національну мережу M18 і реалізували в регіонах низку партисипативних соціальних проектів з молоддю. Проекти взяли участь у всеукраїнському конкурсі. Його результати були представлені в Києві на першому в Україні дитячо-юнацькому форумі «M18: Ми можемо більше!», який відбувся 29 жовтня 2016 року в Київській міській раді [6]. В основу проведення заходу ліг формат молодіжного форуму «Berliner Jugendforum» [7], який раніше щорічно проходив у Парламенті Берліна, а зараз проводиться на відкритих майданчиках міста.

«Вибори M18» та молодіжний форум – це інноваційні інтерактивні форми роботи з молоддю для країн Східної Європи, тому організатори проекту прийняли рішення у 2017 році в рамках проекту «Ми можемо більше! – За розвиток громадянської активності дітей та молоді у Східній Європі» написати методичний посібник, до якого увійде низка найкращих практик роботи з молоддю у галузі громадянської та політичної освіти. За розробку методичного посібника M18 взялася команда експертів у сфері громадянського виховання з Німеччини, Грузії, Росії та України.

Методичний посібник «**Ми можемо більше! За розвиток громадянської активності дітей та молоді у Східній Європі**» розроблено як практичне знаряддя для вчителів, представників молодіжних і просвітницьких громадських організацій, які займаються громадянським вихованням і політологічною просвітою. Були відібрані найкращі методики з урахуванням знань про ціннісні уявлення молоді, які можуть бути ефективними в умовах різних країн.

Матеріали посібника можна використовувати в позакласній і позашкільній роботі. Спрямованість на систему позашкільної освіти та діяльність неурядових організацій, які працюють з дітьми та молоддю, не виключає використання посібника у школах та інших освітніх установах як методичних матеріалів для вчителів і вихователів у вигляді окремих уроків або факультативних занять.

Представлені практики основані на підході партнерської взаємодії всіх учасників освітнього процесу і спрямовані на формування громадянської компетентності у молоді, на залучення молодих людей до суспільного життя на місцевому і регіональному рівнях, на формування у них активної громадянської позиції. Громадянську активність молоді ми загалом уявляємо як:

- діяльність молоді і молодіжних соціальних груп, спрямовану на зміну і розвиток як громадянського суспільства, так і всього суспільства в цілому;
- участь у різних громадських неурядових і некомерційних структурах;

- доступ до своїх прав і їхня реалізація;
- соціально значущі дії у повсякденному житті людей.

Така діяльність формує і зміцнює громадянські цінності й участь (партисипацію) молоді.

Автори посібника повністю підтримують гендерну рівність учасниць і учасників освітнього процесу і переконливо просять вчителів та модераторів під час роботи з молоддю використовувати у зверненні до гендерно змішаної групи конструкції: «учасники та учасниці», «хлопці і дівчата». В тексті посібника слова «учасник(и)», «модератор(и)», «ведучий(і)» тощо позначають осіб будь-якої статі – для описаних ситуацій важлива не стать, а дії людей як учасників навчального процесу. Однак у діалозі з конкретним учасником чи конкретною учасницею, при зверненні до конкретної групи, формулювання мають точно відображати гендерну характеристику адресатів.

Методичний посібник складається з трьох розділів:

Перший розділ **«Вчимося грамотно вибирати владу»** охоплює низку занять, присвячених підготовці дітей та молоді до усвідомленого залучення до політичного життя суспільства і до участі у виборах, та ознайомлює з методикою підготовки і проведення «виборів М18», організацією діяльності виборчих дільниць і процесу голосування.

Другий розділ **«Впливаємо на прийняття рішень і відстоюємо інтереси суспільства»** розкриває нові формати молодіжної партисипації, як-от Дитячо-юнацький форум М18, а також можливості реалізації молодіжних партисипативних проектів із залученням місцевої громади.

У третьому розділі **«Вдосконалюємо себе»** подано набір методик, націлених на розуміння й утвердження прав людини, подолання стереотипів і побудову мирного та міжкультурного діалогу.

Представлені методичні розробки пройдуть апробацію в Грузії, Німеччині, Росії та Україні протягом листопада 2017 – квітня 2018 рр. У кінцеву версію методичного посібника «Ми можемо більше! За розвиток громадянської активності дітей та молоді у Східній Європі» інтегрується регіональний досвід, найефективніші методи і пропозиції щодо покращення курсу, рекомендації для організаторів навчання (ГО, освітні установи, державні інститути). Автори посібника будуть вдячні за відгуки та рекомендації щодо вдосконалення представлених методик усім, хто реалізовуватиме їх на практиці з молоддю. Прохання надсилати свої побажання на електронну пошту авторів, яка вказана в інформації про авторів. Дякуємо Вам за співпрацю!

Джерела:

Priorities of the Council of Europe's Youth Sector 2016–2017. URL: <https://rm.coe.int/16802e59bc> (дата посилання: 25.10.2017).

DRA: [сайт]. URL: <https://www.austausch.org/home/> (дата оброблення: 25.10.2017).

Агенція розвитку освітньої політики : [сайт]. URL: <https://edudevelop.org.ua/> (дата посилання: 25.10.2017).

U18 : [сайт]. URL: <http://www.u18.org/willkommen/> (дата посилання: 25.10.2017).

M18 : [сайт]. URL: <https://m18.org.ua/> (дата посилання: 25.10.2017).

Київський дитячо-юнацький форум M18 «Менші 18 – ми можемо більше!» : 12 листопада 2017 р. // M18 : [сайт]. URL: <https://m18.org.ua/forum-m18.html> (дата посилання: 25.10.2017).

Berliner Jugendforum : [сайт]. URL: <http://jugendforum.berlin/en/homepage/> (дата посилання: 25.10.2017).

Людмила Паращенко, координатор авторського колективу посібника, доктор наук з державного управління, голова правління ГО «Агенція розвитку освітньої політики», директор Київського ліцею бізнесу

Ірина Іванюк, кандидат педагогічних наук, заступник голови ГО «Агенція розвитку освітньої політики», старший науковий співробітник Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України

Розділ I. Вчимося грамотно вибирати владу

Заняття 1. Настільна гра «Політополь»

Дякую Максиму Валентиновичу за ідею цієї прекрасної гри і великій кількості співавторів гри зі Швеції, Білорусі та Росії. Перерахувати вас усіх точно неможливо 😊. Максим Іванцов

Цілі заняття

Зверніть увагу, що гру «Політополь» можна проводити з різними цілями. Залежно від обраної теми, міняйте вступну частину і підбирайте питання для рефлексії. Якщо часу достатньо, можна поставити для себе кілька цілей проведення гри, але не треба гнатися за всіма. Виберіть максимум 2-3 цілі.

Деякі з можливих цілей гри:

- дізнатися основні галузі управління містом, задуматися про необхідність балансу розвитку різних сфер життєдіяльності міста;
- дізнатися про демократичні способи прийняття рішень, самим спробувати різні демократичні процедури;
- задуматися про різницю між соціальною і ліберальною державою, визначитися з тим, яка модель держави подобається більше;
- задуматися про суперечність між особистими і загальними цілями; спробувати в грі вирішити для себе цю суперечність;
- ознайомитися з темою державного бюджету.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- картки зі сферами діяльності [1];
- рольові картки [1];
- картки «Подія» [1];
- картки «1 млрд» (40 штук на гру) [1];
- кубики (бажано з цифрами не від 1 до 6, а від 1 до 3) або генератори випадкових чисел [1] за кількістю ігрових столів;
- роздруковані реальних державного і місцевого бюджетів на поточний (наступний) рік.

Хід заняття

1 етап. Підготовка до гри

У грі беруть участь 5 осіб. Одночасно можна проводити кілька паралельних ігор (наприклад, якщо у класі 25 осіб, доцільно провести 5 паралельних ігор зі спільним обговоренням опісля). І це навіть цікавіше, адже під час обговорення можна порівняти, як розвивалися події в різних «Політополях». Якщо кількість учасників не ділиться на 5, доведеться попросити декількох людей грати за одну з партій разом.

Перед початком гри запитайте учасників, чи зрозумілі правила і цілі гри, дайте відповіді на ймовірні запитання. Зачитайте або перекажіть учасникам гри наступну інструкцію.

«Я вас вітаю! Щойно була сформована міська рада Політополя. До неї увійшли 5 партій з однаковою кількістю представників. Тому в новому парламенті ні у кого не буде більшості. І ви – лідери фракцій у Політополі.

Перше, що вам належить зробити, – виголосити коротку, максимум на 2 хвилини, промову з трибуни парламенту, щоб заявити про свої пріоритети в розвитку міста і коротко їх обґрунтувати. Пріоритети, яких ви дотримуетесь, вказані у вашій рольовій картці. Пріоритети ви можете не приховувати, а прямо заявити про них у своїй промові, щоб спробувати знайти союзників.

Після того, як представники всіх партій виступлять з першими промовами, починається ваша депутатська діяльність. Всього парламент у цьому складі функціонуватиме 4 роки. 1 рік дорівнює одному колу у грі. Протягом одного кола учасники по черзі кидають кубик по одному разу.

Якщо випадає 1 – учасник має право переставити 1 фішку з будь-якого сектора в ігровому просторі на будь-який інший.

Якщо випадає 2 – учасник має право переставити 2 фішки з будь-якого сектора в ігровому просторі на будь-який інший.

Якщо випадає 3 – учасники тягнуть картку «Подія» і діють відповідно до інструкції, зазначеної на картці.

Під час гри ви розподілятимете бюджетні гроші. Колись їх буде більше, колись – менше.

Вам доведеться вирішувати дилему. З одного боку, місто розвивається успішніше тоді, коли рівномірно розвиваються всі його сфери. З іншого боку, партія матиме кращі шанси перемогти на виборах, якщо виконуватиме обіцянки, наведені у програмі, і витратиме гроші на пріоритетні для партії галузі економіки.

Місцеві ради міст конкурують між собою. Переможе місцева рада того міста, в якого на ігровому полі буде найбільше ресурсів.

В кожному місті буде визначена найефективніша партія. Переможе партія, що набрала найбільше очок. Очки підраховуються на момент закінчення 4 ігрових років. За кожний ресурс на полі головного пріоритету для вашої партії ви отримуєте 2 очки. За кожен ресурс на полі інших пріоритетних напрямків ви отримуєте 1 очко.»

На момент початку гри:

- на ігровому столі перед гравцями розкладені картки зі сферами діяльності місцевої ради;
- на кожній зі сфер лежить по 2 млрд. Решта карток «1 млрд» складені стосиком за ігровим полем. Також за ігровим полем лежить пачка карток «Подія»;
- віялом розкладені рольові картки – їх гравці тягнуть жеребкуванням;
- на кожному ігровому столі є кубик або генератор випадкових чисел.

II етап. Гра

Нехай кожен гравець витягне ігрову картку і за 3 хвилини ознайомиться з нею.

Групи учасників приступають до гри. По закінченні гри підраховують результати. Стежте за ходом гри, за потреби допомагайте гравцям.

III етап. Обговорення гри

Після того, як усі команди зіграли в гру і підраховали результати, не забудьте перейти до рефлексії.

Перелік можливих запитань і тем для обговорення:

- Чи були прийняті рішення справедливими? Чому? Якщо ні, то якою має бути процедура, щоб усі вважали рішення справедливим?
- Які демократичні способи прийняття рішень Ви випробували? В чому плюси і мінуси кожного з них?
- Чи задоволені ви прийнятими рішеннями? Чому?
- Чи має справедливість бути пріоритетом при прийнятті рішень? Чому?
- На програму якої реальної партії схожа програма Вашої партії в даній грі? Якими саме положеннями вона схожа?
- Наскільки Ви дотримувалися програми своєї партії при прийнятті рішень? Що ще впливало на Ваші рішення, крім програми партії? Що ще впливає на прийняття рішень депутатами в реальному житті?
- Якби Ви були незалежним виборцем, то за яку з партій проголосували б і чому?
- Що ще Вам як виборцю слід врахувати при голосуванні на парламентських виборах?
- Коли у Вашому регіоні будуть найближчі вибори? Хто братиме в них участь? Які у них програми?
- Як Ви для себе вирішували дилему: діяти в інтересах міста чи в інтересах партії і у своїх інтересах?
- Як зрозуміти, відповідають справи депутатів їхній програмі чи ні?
- Що таке бюджет? З яких частин він складається?
- У нашій грі йшлося про місцевий бюджет. Чим місцевий бюджет відрізняється від державного?
- Наскільки схоже обговорення бюджету в грі на обговорення реального бюджету? У чому схожість та відмінність між обговоренням у грі і обговоренням бюджету в реальному житті?
- Яка процедура прийняття державного бюджету в Україні? А місцевого бюджету?
- Якщо державний і місцевий бюджети перерахувати в гривнях на одного мешканця, скільки гривень налічуватиме кожен з бюджетів? Які основні витрати і доходи державного та місцевого бюджетів? (Нехай учасники, відповідаючи на ці запитання, пограють у «відгадайку»; після цього роздайте їм роздруківки бюджетів на поточний (наступний) рік і проаналізуйте з ними ці бюджети).
- Які головні проблеми пов'язані з прийняттям, виконанням і контролем за виконанням бюджету в Україні?
- Хто і як стежить за виконанням бюджетів різних рівнів в Україні? Які державні органи цим займаються? Які громадські структури?

Джерело:

1. Бюджет государства : описание урока // Школьные проекты (Бюджет держави : опис уроку // Шкільні проекти): [сайт]. URL: http://shpspb.ru/lesson_content/byudzheta-gosudarstva-opisanie-uroka/ (дата посилання: 10.10.2017).

Заняття 2. Політичні ідеології

Цілі заняття:

- 1) ознайомити учасників заняття з різними політичними ідеологіями;
- 2) створити умови для того, щоб вони задумались про основні проблеми, які існують в Україні, і про можливі шляхи їхнього вирішення;
- 3) навчити їх зіставляти політичні ідеології з методами вирішення суспільних проблем;
- 4) спонукати їх задуматися про те, яка політична ідеологія їм найближча і чому;
- 5) навчити їх працювати і приймати рішення в групі.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- ватман або папір для фліпчарту – по одному аркушу на групу з 4-5 осіб;
- дошка, фліпчарт тощо;
- проектор;
- картки з описом ідеологій (див. додаток 1);
- розташовані в певній послідовності ілюстрації («картинки»), які Ви демонструватимете з проектора. Ми пропонуємо свій список (див. додаток 2), але Ви можете вибрати й інші;
- кольорові картки (зелена, жовта, червона) – по комплекту кожному учаснику.

Хід заняття

I етап. Підготовка до заняття

Перед заняттям дайте учням завдання почитати про символи й особистості, які представлені в додатку 2 (ілюстрації характеризують різноманітні ідеології).

II етап. Вступна частина

Скажіть учням, що політична партія – це організація, яка має ідеологію і бажає отримати владу для реалізації своїх ідей на практиці.

Ідеологія – це цілісна система уявлень про бажане майбутнє.

Політичні ідеології мають два виміри:

- вимір цілей: як має бути організоване суспільство;
- вимір методів досягнення цілі: найкращий спосіб її досягнення.

На занятті ми займемося створенням програм політичних партій і визначенням ідеології, згідно з якою створені отримані програми.

III етап. Вибір проблем

Попросіть учнів виписати на аркуші по 5 головних, на їхній погляд, проблем, які існують в Україні. Методом жеребкування розділіть учнів на групи по 4-5 осіб. В міні-групах попросіть учнів зачитати свої списки проблем, а потім визначити 5 головних проблем із погляду міні-групи. Коли групи впораються з завданням, попросіть учнів

оголосити проблеми і виписати їх на дошці (фліпчарті). Не забудьте запитати, яким способом приймалося рішення в міні-групі, чи всі згодні з прийнятим рішенням і чи всі задоволені зробленим вибором.

IV етап. Складання програм

Попросіть школярів створити на ватмані або на аркуші для фліпчарту програму їхньої політичної партії, з якою вони пішли б на вибори або яку підтримали б. До програми мають входити 5 найголовніших проблем для країни зі стислим окресленням шляхів їхнього вирішення. Коли учні будуть готові, попросіть їх виступити зі своїми програмами. Дайте можливість представникам інших партій ставити промовцям запитання, але не затягуйте процес. Наприклад, відведіть на кожен виступ від 3 до 5 хвилин, дозвольте поставити 3-5 запитань із залу.

V етап. Зіставлення програми та ідеології політичної партії

Настав час ознайомити учнів з політичними ідеологіями. Напевно, про ідеології вони щось уже чули, тож час систематизувати ці відомості. Скажіть учням, що зараз Ви показуватимете картинки, які стосуються тієї чи іншої ідеології. Їхнє завдання – описати, що або кого вони бачать на картинці, вгадати ідеологію і пояснити, як ця ідеологія пов'язана з картинкою. На одну ідеологію припадають 2 картинки. Коли ідеологію вгадано, попросіть учнів придумати слова-маркери, якими можна було б висловити суть цієї ідеології. Якщо якийсь слово-маркер спричинить суперечку, дайте висловитися всім сторонам. Запишіть назву ідеології та слова-маркери на дошці (фліпчарті). Скажіть, з якими Ви погоджуєтесь, а з якими – ні.

Після того, як учні відгадають усі ідеології, роздайте їм картки з описом усіх ідеологій, які ви розглянули. Попросіть учнів подивитися на програми політичних партій і визначити, до якої ідеології належить їхня партія. Дайте представникам різних груп по хвилині на пояснення своєї відповіді.

Скажіть, що в сучасному світі рідко можна зустріти людей, які повністю притримуються певної політичної ідеології: часто буває, що з одних питань людина скоріше мислить як представник однієї ідеології, а з інших – як представник іншої. При цьому існують базові цінності і певні з них для людини важливіші за інші. Для когось важливіша свобода особистості, ще для когось – справедливість, для третього важлива безпека, для четвертого – збереження традицій і т. д.

VI етап. Рефлексія

Після проведеного завдання роздайте учням картки: по одній зеленого, жовтого і червоного кольорів. Попросіть їх за допомогою цих карток відповідати на питання – при відповіді на питання викладати картку того чи іншого кольору. Зелена картка – «все добре», «я задоволений», «так» і т. д.; жовта – «так собі», «середньо»; червона – «я не задоволений», «щось пішло не так», «ні» і т. д. Спочатку попросіть висловитися бажаючих із тих, хто поклав червоні картки, потім тих, хто поклав жовті, потім – зелені.

Приклади запитань для рефлексії з картками (відповіді дають за допомогою кольорових карток):

- Наскільки задоволеним Ви почуваетесь після виконання цієї справи?
- Оцініть роботу всередині вашої групи.
- У Вас виникали труднощі при зіставленні програми з ідеологією?

- Наскільки груповий результат збігається з Вашими уподобаннями?

Також спитайте учнів:

- Які вдалі пункти програми Ви б виокремили?
- Що крім своєї ідеології враховують політичні партії при складанні програми?
- Наскільки корисним було для Вас це заняття?

VIII етап. Домашнє завдання

Запропонуйте учням пройти вдома тест «Мої політичні уподобання» [1], порівняти свої уподобання з уподобаннями відомих людей та друзів.

Джерело:

1. Тест «Мои политические предпочтения» («Мої політичні уподобання»). URL: https://vk.com/page-20136617_51581094 (дата посилання: 10.10.2017).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Картки з описами ідеологій

ЛІБЕРАЛІЗМ (від лат. *liberalis* – «вільний»)

Слова-маркери: свобода

Основні цінності:

- пріоритет інтересів особистості над інтересами держави, суспільний інтерес – у дотриманні прав та інтересів окремо взятої людини;
- дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- дотримання рівності всіх громадян у правах;
- вільна економіка;
- дотримання демократичних процедур, зокрема, принципу поваги інтересів меншості;
- верховенство права і правова держава;
- основна зброя в зовнішній політиці – «м'яка сила», що базується на авторитеті країни і на економічному тиску.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ

Слова-маркери: свобода, справедливість і солідарність

Основні цінності:

- дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- дотримання рівності всіх громадян у правах;
- побудова суспільства, в якому люди витрачали би свій основний час не на заробляння капіталу, а на розвиток свого творчого потенціалу;
- перерозподіл доходів – люди, які отримують надприбутки, повинні ділитися ними та допомагати тим, хто не може заробити грошей, і тим, хто зайнятий на важливих для суспільства, але не прибуткових посадах (вчителі, лікарі і т. д.);

- соціальна підтримка незахищених і додаткові права працівникам (слабкій стороні) у порівнянні з роботодавцями (сильною стороною) ціною збільшення податків;
- дотримання демократичних процедур, зокрема, принципу поваги інтересів меншості;
- верховенство права і правова держава;
- основна зброя в зовнішній політиці – «м'яка сила», що базується на авторитеті країни і на економічному тиску.

КОНСЕРВАТИЗМ (від лат. *conservo* – «зберігаю»)

Слова-маркери: традиційні цінності, сім'я, порядок, вільна економіка

Основні цінності:

- колективні цінності важливіші за права й інтереси окремо взятої людини;
- держава повинна захищати сім'ю, релігію, традиційний уклад життя, не допускати порушень норм моралі – в усякому разі, в громадських місцях;
- держава має бути сильною і активно брати участь в захисті колективних інтересів суспільства;
- дотримання інтересів більшості;
- вільна економіка, конкуренція, мінімальне втручання держави в економіку;
- верховенство права і правова держава;
- для гарантування безпеки як усередині країни, так і за її межами держава може і повинна застосовувати силу.

КОМУНІЗМ

Слова-маркери: рівність, соціальна справедливість, самоорганізація

Основні цінності:

- права та інтереси окремо взятої людини можуть дотримуватися тільки за умови правової і соціальної рівності людей;
- побудова суспільства, в якому люди витрачали би свій основний час не на заробляння капіталу, а на розвиток свого творчого потенціалу;
- виробництво не має перебувати у приватній власності, роботодавці не повинні експлуатувати працівників;
- економічна рівність людей;
- розвиток інститутів, що сприяють творчому розвитку особистості;
- дотримання демократичних процедур, зокрема, принципу поваги інтересів меншості, колективне прийняття рішень практично в усіх сферах суспільного життя;
- інститут держави слід скасувати, замість нього мають існувати самоорганізовані комуні;
- космополітизм;
- допустимість радикальних методів боротьби, пов'язаних з насильством у стосунку до експлуататорів.

ЛІБЕРТАРІАНСТВО

Слова-маркери: свобода, самоорганізація

Основні цінності:

- пріоритет інтересів особистості, заперечення колективних інтересів;
- всі права людини мають зводитися до свободи від посягань на особистість і власність та до захисту від таких посягань;
- мінімальна роль держави, яка полягає тільки в захисті життя, здоров'я і приватної власності людей;
- повністю вільна економіка, відсутність податків та антимонопольного законодавства;
- добровільне об'єднання людей для вирішення тих чи інших проблем (допомоги незаможним, навчання дітей тощо).

НАЦІОНАЛІЗМ

Слова-маркери: інтереси нації

Основні цінності:

- вірність і відданість своїй нації і, часто, державі;
- інтереси нації важливіші за права й інтереси окремо взятої людини;
- політична незалежність від інших держав і чужих націй культур;
- єдність людей для практичного захисту умов життя нації, її території, економічних і духовних цінностей;
- культурне та духовне зростання;
- стандартизована освіта, спрямована на виховання патріотів нації.

ФАШИЗМ (італ. *fascismo* від *fascio* – «союз, пучок, зв'язка, об'єднання»)

Слова-маркери: сильна влада, єдність нації

Основні цінності:

- велич (часто – перевага) своєї нації;
- вірність і відданість своїй нації і, часто, державі;
- інтереси нації важливіші за права й інтереси окремо взятої людини;
- політична незалежність від інших держав і чужих націй культур;
- єдність людей для практичного захисту умов життя нації, її території, економічних і духовних цінностей;
- культурне та духовне зростання;
- стандартизована освіта, спрямована на виховання патріотів нації;
- управління державою за допомогою «сильної руки», тобто тоталітарними методами;
- обмеження в правах (часто – позбавлення прав, фізичне знищення) представників інших національностей, опозиції та інших людей, яке виправдовують інтересами нації.

У багатьох країнах світу фашистські партії заборонені через людиноненависницьку ідеологію.

АНАРХІЗМ (від давньогрецьк. *ἀν* – «без» і *ἀρχή* – «влада»)

Слова-маркери: свобода, самоорганізація

Основні цінності:

- знищення всіх типів примусу й експлуатації людини людиною;
- заміна всіх видів влади, зокрема, державної, різними формами співпраці індивідів;
- суспільні відносини та інститути мають ґрунтуватися на особистій зацікавленості, взаємодопомозі, добровільній згоді і відповідальності (яка виходить з особистої зацікавленості) кожного учасника.

В іншому різні напрями анархізму сильно відрізняються між собою.

Ілюстрації до ідеологій

Лібералізм

1. Факел Статуї Свободи. Повна назва скульптури – «Свобода, що осяює світ».

2. Єгор Гайдар (в центрі) – російський політичний діяч, економіст. Один із основних керівників та ідеологів ліберальних економічних і політичних реформ початку 1990-х років в Росії.

Соціал-демократія

1. Червона троянда, затиснута в кулаці, – символ соціал-демократів. Троянда – символ соціальної справедливості. Кулак – символ робітничого руху.

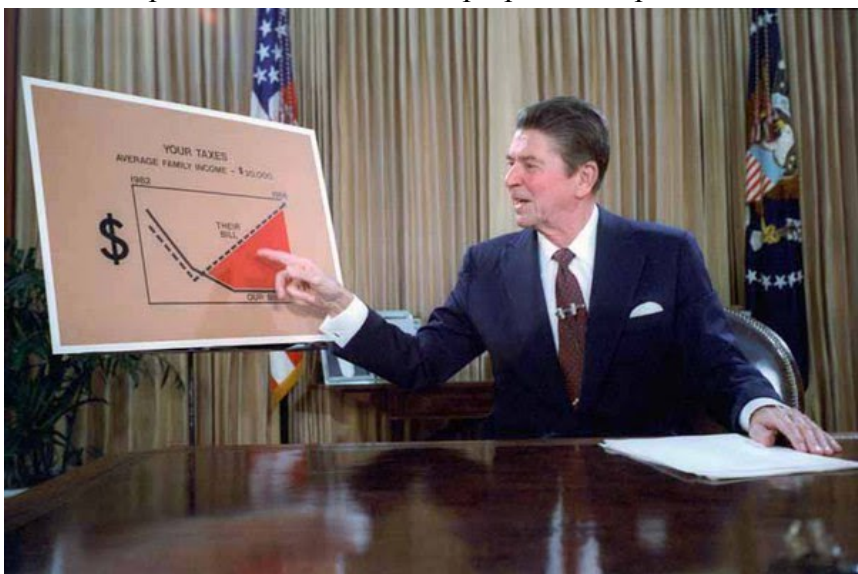

2. Улоф Пальме – прем'єр-міністр Швеції в 1969–1976 і 1982–1986 роках, загинув унаслідок замаху (вбивство досі не розкрито). Ідеолог «шведської моделі» соціалізму, якому вдалося реалізувати свої ідеї на практиці.

Консерватизм

1. Число найстарішого в світі журналу новин «Time» з «Залізною леді» і людиною-символом консервативної політики Маргарет Тетчер на обкладинці.

2. Рональд Рейган, 40-ий президент США. Економічна політика в роки його президентства отримала назву «рейганоміка». Її суть – у зниженні податків і ролі держави в контролі над економікою («Під час кризи уряд – не рішення, уряд – це і є проблема»). Також Рейган істотно збільшив військовий бюджет країни.

Комунізм

1. Прапор «Червоних бригад» – підпільної ліворадикальної терористичної організації, що діяла в Італії з 1970-го до кінця 1980-х років. Члени ставили собі за мету створення комуністичної держави в результаті збройної боротьби і вихід Італії з НАТО.

2. Нікіта Хрущов, радянський політик, в 1953–1964 роках – Перший секретар Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу. На XXII з'їзді КПРС заявив: «Партія урочисто проголошує: нинішнє покоління радянських людей житиме за комунізму!».

Лібертаріанство

1. Графічна ілюстрація до культового для лібертаріанців роману-антиутопії «Атлант розправив плечі» американської письменниці Айн Ренд.

2. Фрідріх фон Гайек, австрійський економіст і філософ, представник нової австрійської школи, прихильник ліберальної економіки і вільного ринку. Лауреат Нобелівської премії з економіки. Послідовно відстоював цінність індивідуальної свободи, нерідко протиставляючи свободу демократії: «За правління однорідної і доктринерської більшості демократія може виявитися не менш тиранічною, ніж найгірша з диктатур».

Націоналізм

1. Картина французького художника Ежена Делакруа «Свобода, що веде народ» або «Свобода на барикадах»; стала символом для багатьох ідеологій, але особливо для націоналізму.

2. Марін Ле Пен, французький політик, глава партії Національний фронт, прихильниця ідеї «Франція – для французів» і виходу Франції зі складу Євросоюзу. На одному з мітингів Ле Пен заявила: «Мені дуже шкода, але я нагадаю тим, хто любить розпинатися про Другу світову війну: якщо вже говорити про окупацію, можна було б порівняти це з нинішньою ситуацією, тому що все це – теж окупація території».

Фашизм

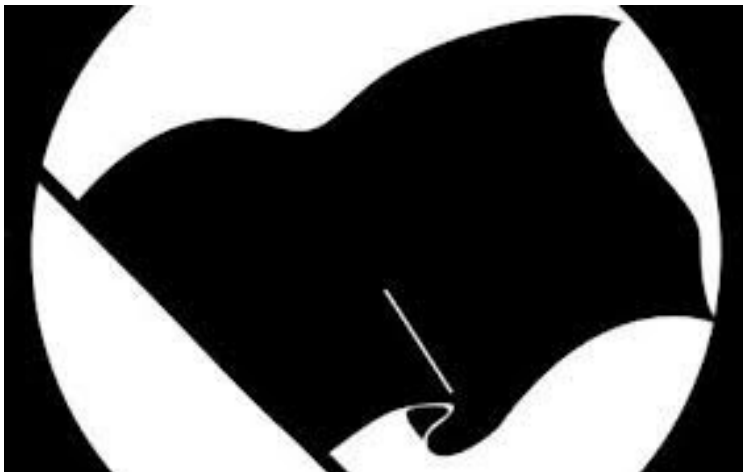

1. Пучок колосків – символ фашизму; італійське слово *fascismo* походить від *fascio* «союз, пучок, зв'язка, об'єднання».

2. Жан-Марі Ле Пен, один із найвідоміших європейських політиків, у ХХІ столітті виступає за ідею сильної мілітаризованої Європейської імперії, в якій інтереси держави і суспільства вищі за ідеї прав людини. Перебував під судом за висловлювання, у яких свідомо применшував значення Голокосту, – наприклад, за фразу «Газові камери нацистів – це "просто епізод в історії Другої світової війни"».

Анархізм

1. Чорний прапор – символ анархістів.

2. Князь Пётр Кропоткін, анархо-комуніст (анархізм буває дуже різним: є, наприклад, анархо-капіталізм, анархо-індивідуалізм, анархо-колективізм, є навіть «анархізм без прикметників»). Держава для Кропоткіна – це «покровитель кріпосного права і глитайства, заступник хижацтва, захисник власності, здобутої захопленням чужої землі і чужої праці».

Заняття 3. Сучасна політика

Це заняття розробив і провів

Аркадій ГУТНИКОВ

описав

Максим ІВАНЦОВ

Цілі заняття:

- 1) ознайомлення учасників з актуальними політичними поглядами, характерними для кількох європейських держав;
- 2) вивчення значення кількох важливих політологічних термінів.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- дошка, фліпчарт тощо;
- роздруківки анкети з програмою політичної партії (див. додаток), відповідно до кількості учасників.

Хід заняття

I етап. Заповнення анкети

Скажіть учасникам, що сьогодні мова піде про сучасну політику. Запропонуйте їм індивідуально заповнити анкети з витягами з програми однієї політичної партії (див. додаток). Дайте на заповнення анкети 10 хвилин.

II етап. Політична термінологія та ідеологія

Коли учні заповняють анкету, запитайте їх, якими політологічними термінами можна описати цю політичну партію. Названі терміни запишіть на дошці. Запитайте, хто згоден, що програму цієї політичної партії можна описати тим чи іншим терміном, а хто з цим не погоджується. Якщо з якимсь із термінів обізнані не всі, попросіть учнів пояснити, що вони розуміють під цим терміном. Скоріш за все, підвести програму партії під певну ідеологію вони не зможуть. Поясніть, що це нормально і що класична типологія не враховує як багато проблем, що обговорюються в сучасному світі, так і підходи до вирішення цих проблем. З'явилася безліч нових партій з новими поглядами. Класичні партії часто не діють суто в руслі певної ідеології, лобіюючи в одних питаннях праві погляди, а в інших – ліві. Часто партії, в назві яких наявний той чи інший політологічний термін, виступають за ідеї, протилежні тим, які випливають з назви. Можна попросити учнів навести відповідні приклади.

III етап. Обговорення тез програми партії

Обговоріть з учнями, чому вони згодні або не згодні з тими чи іншими тезами програми.

Наприкінці заняття можна розкрити карти. Перед учнями – програма реальної партії, Піратської партії Ісландії. З цією програмою партія йшла на вибори в 2016 році й отримала 10 місць в Альтінзі, ісландському парламенті – найстарішому парламенті світу.

ДОДАТОК

Анкета «Програма політичної партії»

- З якими положеннями програми ви згодні? Чому?
- З якими положеннями програми ви не згодні? Чому?

З програми партії

№	Пункт програми	Згоден	Не згоден	Чому?
1	Ввести норми прямої демократії при прийнятті будь-яких рішень на національному рівні			
2	Звільнити більшість чиновників			
3	Вирішувати всі питання на референдумах (висування законопроектів і голосування – через інтернет)			
4	Декриміналізація наркотиків			
5	Повна свобода слова і право на необмежене поширення інформації			
6	Ліквідація інституту авторського права в інтернеті			
7	Збільшення податків для надбагатих громадян, які контролюють банківський сектор і сировинні галузі економіки			
8	Контроль населення над сировинними галузями економіки як національним надбанням			
9	Повністю відкритий державний бюджет			
10	Відмова від вступу до міждержавних союзів			

- Чи хотіли б Ви проголосувати за цю партію на парламентських виборах? (так, ні) ____
- Якими термінами можна описати цю політичну партію (з погляду ідеології, місця в політичному спектрі і т. д.)? _____
- Придумайте для цієї партії назву: _____.

Заняття 4. Принципи виборчого права

Цілі заняття:

- 1) обговорити з учнями важливість принципів виборчого права та їхніх обмежень;
- 2) вивчити принципи виборчого права та їхні обмеження, які існують в законодавстві і на практиці у вашій країні, порівняти їх з законодавством інших країн;
- 3) проаналізувати з учасниками їхній стиль спілкування під час дискусії.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- дошка, фліпчарт тощо;
- картки з ідеями законодавчих ініціатив (див. додаток) – по одному комплекту (4 картки) на кожну міні-групу.

Хід заняття

1 етап. Дебатуюмо про законопроекти

Розділіть учасників на групи по 4 особи. Якщо кількість учасників вправи не ділиться на 4, комусь доведеться грати роль у парі з кимось іншим. Попросіть учасників кожної групи сісти один навпроти одного, щоб у міні-групі утворився уявний квадрат.

Поясніть учням, що зараз ви розігруватимете нараду в кабінеті прем'єр-міністра. Розподіліть учасників за номерами в кожній з утворених груп: в кожній четвірці з'явиться номер 1, праворуч від нього – номер 2, навпроти одиниці – номер 3, а по ліву руку, відповідно, номер 4. Після цього оголошіть ролі. Ті, кому дістався номер 1, отримують роль прем'єр-міністра. Їхнє завдання – представити своїй четвірці ідею, яку запропонує ведучий, і її просунути. Другі номери виконують роль голови правлячої партії, їхнє завдання – в усьому погоджуватися і підтримувати прем'єр-міністра, наводити нові аргументи. Треті номери отримують роль голови опозиційної партії, вони мають протистояти прем'єр-міністрові, пропонуючи свої аргументи і контраргументи проти ініціативи правлячої партії. Роль четвертого номера – сильний незалежний депутат. Він повинен розібратися в ситуації, поставити сторонам запитання і підтримати в суперечці ту сторону, яка здається йому переконливішою.

Упевнившись, що кожен зрозумів свою роль, покладіть на стіл посеред кожної групи картки з ідеями законопроектів (див. додаток) текстом донизу. Попросіть прем'єр-міністрів витягнути будь-яку картку. Завдання прем'єр-міністра – оголосити ідею і обґрунтувати необхідність прийняття відповідного законопроекту. Через кілька хвилин зупиніть обговорення й оголошіть про зміну ролей. Ролі можна міняти за годинниковою стрілкою або проти неї. Наприклад, голова правлячої партії стає прем'єр-міністром, прем'єр-міністр – незалежним депутатом і так далі. При зміні ролей новий прем'єр-міністр тягне нову картку.

Після цього запропонуйте учасникам сісти в коло й обговоріть гру, скориставшись такими запитаннями:

- Чи важко було входити в роль?
- Наскільки легко було перемикатися на нову роль?
- В якій ролі було найкомфортніше і чому?
- Чи були Ви хоч раз не згодні з позицією, яку відстоювали? Якщо так, то наскільки комфортно було відстоювати позицію, яку Ви не поділяєте?
- Чи бували в житті випадки, коли Вам доводилося відстоювати «не свою» позицію?
- Як, за допомогою яких прийомів Ви намагалися відстояти свою позицію? А Ваші колеги по четвірці? Чи помітили Ви щось цікаве?
- Чи веде Ви себе в житті (у сім'ї, в компанії) так, як в одній із цих ролей?

Перейдіть від обговорення процесу до обговорення змісту тез (ідей законопроектів). Запитайте в учнів, чи згодні вони з першою ідеєю? Можна проголосувати, хто згоден, а хто – ні. Якого принципу виборчого права стосується ця ідея?

II етап. Вивчаємо принципи виборчого права і замислюємося про їхню необхідність і про необхідні винятки з цього принципу

Скажіть учням, що виборче право ділиться на дві частини: право обирати (активне виборче право) і право бути обраним (пасивне виборче право). Принципи виборчого права стосуються як активного, так і пасивного виборчого права.

Для початку попросіть учнів сформулювати принципи виборчого права; якщо вони не назвуть принципів, вартих обговорення, назвіть їх самі. По одному записуйте такі принципи на дошці, коротко пояснюючи їхнє значення. Після кожного записаного і розтлумаченого принципу поставте учням низку запитань:

- Чи повинен існувати цей принцип?
- Чи мають бути якісь винятки з цього принципу для права обирати? Які? Чому? (Запишіть винятки на дошці.) Чи всі згодні з цими винятками?
- А які винятки мають існувати для права бути обраним?
- Чи закріплений у Вашій країні цей принцип на законодавчому рівні? Якщо є винятки, то які саме? Чи дотримуються цього принципу в дійсності? Чому?
- В яких інших країнах існують ті чи ті обмеження?
- Чи є країни, де вибори проводять, але цього принципу не дотримуються?

Запропонуйте обговорити такі принципи:

- ***загальність***: Обирати і бути обраними можуть усі; можливі обмеження: за громадянством, за місцем проживання, віковий ценз (як мінімальний, так і максимальний вік), обмеження для правопорушників, освітній ценз, обмеження за фахом, фінансовий ценз і т. д.;
- ***рівність***: кожен бере участь у виборах на рівних підставах: у всіх виборців рівна кількість голосів, всі виборчі дільниці доступні і працюють в один час, для всіх бажаючих бути обраними існують рівні умови для реєстрації кандидатами, для проведення передвиборчої кампанії, для спостереження за ходом виборів і підрахунком голосів та призначення своїх представників до виборчих комісій;

- **таємність:** виборець має можливість проголосувати так, щоб ніхто не дізнався, за кого він проголосував; таємне голосування не повинне мати для нього жодних негативних наслідків.

ДОДАТОК

Картки з ідеями для законопроектів

1. Необхідно зробити голосування платним: той, хто хоче прийти на вибори і проголосувати, платить відносно невелику суму, наприклад, еквівалентну 10 євро в національній валюті.

2. Право обирати має бути надане громадянам від 14 років.

3. Президента слід обирати не на всенародних виборах, а шляхом голосування у парламенті.

4. Голосування на виборах треба зробити іменним: інформація про те, за кого проголосувала та чи інша людина, має бути відкритою.

Заняття 5. Аналізуємо передвиборчі програми кандидатів

Цілі заняття:

- 1) допомогти учасникам усвідомити, чому вміння аналізувати передвиборчі програми кандидатів, які беруть участь у політичних виборах, має таке велике значення;
- 2) навчити їх оцінювати програми кандидатів і допомогти набути відповідні навички і досвід.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- дошка, фліпчарт тощо;
- проектор;
- ноутбук;
- відеоматеріал [1; 2; 3; 4].

Необхідний час: 45–60 хвилин, залежно від того, покажете Ви весь відеоматеріал чи тільки експеримент Аша.

Загальні рекомендації модератору / тренеру

- Якщо Ви маєте відповідний досвід і навик, рекомендовано провести експеримент Аша під час заняття.
- Якщо не встигнете показати всі відеоролики, попросіть учасників подивитися їх після заняття вдома; рекомендовано разом обговорити переглянутий матеріал на наступній зустрічі.

Терміни

Передвиборча програма – концептуальний документ, оприлюднений кандидатом або виборчим об'єднанням (політичною партією) під час виборчої кампанії або незадовго до її початку, який порушує найактуальніші проблеми розвитку країни (регіону, території, населеного пункту) і пропонує шляхи їхнього вирішення.

Конформізм (від пізньолат. *conformis* – «подібний, відповідний») – зміна в поведінці або думці людини під впливом реального чи уявного тиску з боку іншої людини або групи людей.

Критерій (давньогрецьк. *κρίτηριον* – «здатність розрізнення, засіб судження, мірило») – ознака, підстава, правило прийняття рішення щодо оцінки чого-небудь на відповідність висунутим вимогам (мірі).

Хід заняття

I етап. Виклик (провокування)

Знайомимо учасників з цілями заняття. Запитайте, як часто їм доводиться вибирати. Попросіть навести приклади. За потреби допоможіть навести приклади з повсякденного життя, як-от: що одягнути, яким транспортом їздити, як розподілити справи і т. д. Запитайте, за якими ознаками вони роблять вибір, на що звертають увагу. Відповіді запишіть на дошці.

Запитайте, як часто вони знають (усвідомлюють), чому саме зробили той чи інший вибір.

Поцікавтеся в учасників, якою мірою вони відчують себе під впливом інших, коли роблять вибір. Щоб продемонструвати вплив конформізму, покажіть експеримент Аша «Ефект натовпу. Хіба ти баран?» [4]; якщо з якоїсь причини це неможливо, перекажіть зміст експерименту.

Поясніть, що конформізм впливає не тільки на дітей, і покажіть відеотест «Біла і чорна пірамідка» [3].

Вплив інших добре видно у відеофільмах «Соціальний експеримент» [2] і «Цікавий соціальний експеримент. Психологія натовпу» [1]; покажіть їх.

II етап. Контруювання знань

Поясніть учасникам, що у процесі політичних виборів ми можемо користуватися передвиборчими програмами кандидатів. Запитайте, чи мають вони подібний досвід, і якщо так, то на що звертали увагу, оцінюючи програми та приймаючи рішення щодо вибору кандидата.

Поясніть учасникам, що критерії оцінювання програм у людей неоднакові і що кожен, приймаючи рішення, сам вибирає, на що звернути увагу.

Учасники отримують завдання: впродовж 5 хвилин придумати і відзначити для себе 3-5 критеріїв, на які вони звертатимуть увагу під час розгляду передвиборчих програм.

Після закінчення індивідуального етапу протягом наступних 5 хвилин учасники обмінюються думками у парах і узгоджують 3-5 спільних критеріїв. Після цього протягом 15 хвилин вже 4 чи 6 учасників обмінюються думками й узгоджують 3-5 спільних критеріїв. Кожна група пише свої критерії на фліпчарті і робить презентацію.

Після презентації треба виділити спільні та відмінні критерії. Запитайте учасників, чи не було у них критеріїв, які не потрапили у презентацію, але, на їхню думку, важливі. За наявності таких критеріїв додайте їх до загального списку.

Якщо учасники таких критеріїв не назвали, за допомогою навідних запитань спонукайте їх замислитися про критерії, вказані нижче:

- Наскільки програма збігається з моїми інтересами або інтересами моїх близьких?
- Наскільки програма реалістична або досяжна?
- Наскільки переконливими є шляхи і засоби досягнення наведених у програмі цілей?
- Чи має кандидат достатні навички й особисті дані, щоб здійснити свою програму?

Поясніть, що кількість критеріїв також індивідуальна і деяким виборцям досить тільки одного критерію; інші натомість вимогливіші, але це їхнє право.

Запитайте учасників, наскільки було б зручніше зробити вибір, якби була можливість "виміряти" програму і поставити конкретні бали. Поясніть, що існує конкретна техніка, яка допоможе зробити вибір, зокрема, й у повсякденній ситуації, (наприклад, при купівлі одягу, при виборі місця відпочинку і т. д.).

Поясніть учасникам, що зазвичай деякі критерії можуть бути набагато більш значущими, ніж інші, а тому кожен критерій має свою «вагу» (значущість). Це дуже суб'єктивно, і навіть дуже близькі люди міркують по-різному. Кожен може виміряти програму для себе – порахувати, скільки балів набрала конкретна програма особисто для нього, і зробити остаточний вибір, опираючись на ці дані.

Щоб створити зразок, за допомогою учасників заповніть на дошці таблицю, подібну до таблиці 1:

- в другу колонку запишіть критерії, які для вас важливі;
- в третій колонці проставте бали від 1 до 5 відповідно до того, наскільки важливим Ви вважаєте критерій (визначте його «вагу»);
- в четвертій колонці проставте бали від 1 до 5 відповідно до того, наскільки програма задовольняє цей критерій;
- в п'ятій колонці перемножте бали з третьої та четвертої колонок і підсумуйте отримані підсумкові бали всіх критеріїв.

Таблиця 1

Оцінка передвиборчої програми (в балах)

№	Критерій	Вага/значення критерію	Ступінь відповідності програми вимогам	Підсумковий бал

			критерію	
1	Програма збігається з моїми інтересами або інтересами моїх близьких	5	3	15
2	Програма реалістична і досяжна	4	3	12
3	2	5	10
4	3	4	12
	Сума			49

Наприклад: якщо, на Вашу думку, дуже важливо, щоб програма збігалася з Вашими інтересами або інтересами Ваших близьких (враховувала їх), критерій матиме максимальну вагу, тобто 5 балів, а якщо конкретна програма задовольняє зазначену вимогу не повністю, поставте їй за цим критерієм середню оцінку – 3 бали.

Роздайте учасникам індивідуально адаптовані передвиборчі програми, де не вказано, кому вони належать. Програми можуть повторюватися, але бажано, щоб однакові були не у всіх. Можна скористатися тільки тими частинами програм, які охоплюють молодіжні питання. Підходять також старі програми. Однакові програми позначте однаковими символами або кольорами. Попросіть учасників оцінити програму за двома критеріями і порахувати суму балів. Критерії вони вибирають самостійно, можна використовувати й ті, які вже написані на дошці.

Рекомендовано і бажано, щоб учасники самі підраховували не тільки суму балів програми відповідно до своєї оцінки критеріїв, а й максимально можливу суму і порівняли ці дві суми. Для цього треба просто перемножити максимальні бали за «вагу» критерію і ступінь відповідності програми критерію, а результат помножити на кількість критеріїв. У випадку нашої таблиці 1 це буде:

$$4 \text{ критерії} \times 5 \text{ балів} \times 5 \text{ балів} = 100 \text{ балів.}$$

Якщо критеріїв буде тільки 2, тоді:

$$2 \text{ критерії} \times 5 \text{ балів} \times 5 \text{ балів} = 50 \text{ балів.}$$

Дайте учасникам на це завдання 10 хвилин і потім за їхніми даними запишіть на дошці результати кожної програми. Наприклад: програма А набрала 13, 25, 19 і 23 бали. Виявиться, що бали зовсім не однакові. Запитайте учасників, чому, на їхню думку, результати вийшли такі різні? Поцікавтеся, які запитання вони поставили б відповідним кандидатам.

Поясніть учасникам, що під час реальних виборів вони подібним чином можуть розглянути й інші програми і зробити свідомий та аргументований вибір.

III етап. Рефлексія

Наприкінці заняття поставте учасникам запитання:

- Чому так важливо аналізувати програми кандидатів?

- Кому це принесе користь?
- Яка буде користь для суспільства? Для кандидатів? Для Вас?
- Як і де Вам згодяться знання і навички, які Ви здобули на заняттях?

Нагадайте учасникам Цілі заняття і попросіть резюмувати, які нові знання і навички вони здобули.

Джерела:

1. Интересный социальный эксперимент : Психология толпы (Цікавий соціальний експеримент: Психологія мас): [фільм] // Youtube : [сайт]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eSR4Rdu02w8> (дата посилання: 10.10.2017).
2. Крутезний (крутейший) соціальний експеримент, який показує, як люди перетворюються на стадо : [фільм] // Youtube : [сайт]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OGYPN_GJuT0&feature=youtu.be (дата посилання: 10.10.2017).
3. Тест «Белая и черная пирамидка» : дети + взрослые – манипуляция сознанием («Біла і чорна пірамідка» : діти + дорослі – маніпуляція свідомістю) : [фільм] // Youtube : [сайт]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=g2K4rOfdHqc> (дата посилання: 10.10.2017).
4. Эффект толпы : Психологический эксперимент : Разве ты баран? Смотри! (Ефект мас : Психологічний експеримент : Хіба ти баран? Дивись!): [фільм] // Youtube : [сайт]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TRg3GlXghrM> (дата посилання: 10.10.2017).

Заняття 6. Робота дільничної виборчої комісії на «виборах М18»: тренінг

Цілі заняття:

- 1) ознайомити дітей зі складом, повноваженнями і правилами роботи дільничних виборчих комісій відповідно до законодавчих документів держави про вибори на різних рівнях;
- 2) ознайомити молодь з порядком організації роботи дільничної виборчої комісії на «виборах М18»;
- 3) відпрацювати практичні навички дій членів дільничної виборчої комісії на досвіді «виборів М18»;
- 4) розвивати у дітей навички групової роботи.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- фліпчарт;
- маркери;
- скотч;
- текст присяги члена виборчої комісії (див. додаток 1);
- реєстраційна форма списку виборців (див. додаток 2);
- посвідчення члена дільничної виборчої комісії (див. додаток 3);
- зразок виборчого бюлетеня (див. додаток 5).

Необхідний час: 80 хвилин.

Загальні рекомендації модератору / тренеру

1. Для того, щоб обрати учнів для роботи в дільничній виборчій комісії (ДВК), можна використовувати кілька варіантів.

Варіант I. Запросити до участі в такому тренінгу лідерів учнівського самоврядування.

Варіант II. Розповісти про гру, яка повністю імітує процес виборів з реальним списком кандидатів (у мери, в парламент, у місцеві органи самоврядування і т. д.), у кожному класі окремо і запросити бажаючих взяти участь у тренінгу, щоб потім вони могли працювати членами дільничної виборчої комісії.

Варіант III. Провести загальний збір учнів школи, розповісти про гру і запросити бажаючих взяти участь у тренінгу, щоб потім вони могли працювати членами дільничної виборчої комісії.

Ви краще знаєте свій колектив, тому вибирайте найефективніший варіант, головна умова – участь дітей у роботі ДВК має бути абсолютно добровільною.

2. Важливо, щоб діти розподілили між собою обов'язки членів ДВК і встановили терміни їхнього виконання. Практика показала, що в цей період молодь активно бере участь у конкурсах на створення найкращого агітаційного плаката чи урни для голосування. Відповідне завдання можна доручити секретарю ДВК. Переможцю обов'язково треба вручити приз.
3. Перед проведенням тренінгу обов'язково приведіть його у відповідність з правилами роботи ДВК у країні.
4. Якщо в законодавчих документах держави про вибори не прописана процедура складання присяги членами ДВК, тоді її складають за зразком, наведеним у додатку 1.
5. Оголошення результатів «виборів М18» в Україні у 2015 році, в Грузії і Росії у 2016 році проходило після оголошення результатів офіційних виборів, щоб уникнути звинувачення з боку політиків у використанні думки дітей для маніпуляції дорослими виборцями. В Німеччині результати «виборів М18» оголошують перед результатами офіційних виборів. Рішення в кожній країні залежить від національного контексту.

Хід заняття

1 етап. Ознайомлення учнів з правилами роботи ДВК та формування шкільної ДВК (20 хвилин)

Варіант I. Роздайте учням інструкцію з організації роботи ДВК, розроблену і затверджену відповідно до законодавчих документів держави. Розділіть дітей на 4 групи:

- голова комісії / заступник голови комісії;
- секретар;
- члени комісії;
- спостерігачі.

Роздайте учням аркуші фліпчарту та маркери і попросіть кожну групу розписати свої обов'язки. Аркуші розвішуються на стіні в ряд, і кожна група по черзі знайомить зі своїми обов'язками інших. Запропонуйте дітям визначитися, яку роль вони хотіли б відігравати в ДВК, і шляхом голосування сформуєте комісію. До неї має входити не менше 5 людей.

Варіант II. Самостійно дайте дітям інформацію про повноваження всіх представників виборчої комісії. Діти висловлять побажання щодо своєї ролі і шляхом голосування оберуть голову і заступника голови комісії.

II етап. Розробка покрокової інструкції з діяльності ДВК (30 хвилин)

Інструкції потрібні для того, щоб учні розуміли, що саме, в якому порядку і в які строки необхідно зробити членам ДВК.

Розділіть дітей на 3 групи.

Перша група складає інструкцію, що містить список дій, які члени ДВК повинні виконати до дня виборів:

- скласти присягу (див. додаток 1);
- сповістити адміністрацію навчального закладу і потенційних учасників (учнів, студентів, членів гуртків в будинках дитячої творчості тощо) про дату проведення «виборів М18» не пізніше, ніж за 5 днів;
- визначити відповідального з боку адміністрації школи (заступника директора школи з виховної роботи) за проведення «виборів М18» відповідно до нормативних документів (наказ по школі, лист у відділ управління освіти району міста, розпорядження уповноважених органів влади і т. д.);
- узгодити з адміністрацією місце роботи (аудиторію), де члени ДВК працюватимуть протягом п'яти днів до виборів «М18»;
- узгодити з адміністрацією місце проведення виборів (спортзал, хол тощо);
- надавати всім бажаючим інформаційні флаєри, буклети з виборчою агітацією, політичні програми кандидатів, розвішувати агітаційні плакати;
- здійснювати зв'язок з Центральною виборчою комісією (ЦВК), яка сформована організаторами проекту «М18» у країні;
- отримати від ЦВК виборчі бюлетені (див. додаток 5) і забезпечити свою виборчу дільницю необхідною кількістю цих бюлетенів, використовуючи ксерокс або принтер;
- пройти інструктаж із заповнення відривної частини бюлетеня;
- перевірити наявність урн і кабінків для голосування; якщо вони відсутні, то створити їх самостійно;
- підготувати реєстраційні форми списку виборців (див. додаток 2);
- підготувати посвідчення членів ДВК (див. додаток 3);
- пройти інструктаж із опечатування урн для голосування і з підрахунку голосів;
- організувати роботу екзит-полу.

Друга група готує інструкцію для роботи в день проведення виборів. Ця робота охоплює:

- узгодження часу початку і кінця роботи ДВК;
- організацію процедури голосування на виборчій дільниці (заповнення членами ДВК реєстраційної форми списку виборців, оформлення разом із виборцем відривної частини бюлетеня, передачу бюлетеня зі списком кандидатів виборцю, спостереження за тим, щоб виборець самостійно проголосував у кабінці й опустив свій бюлетень в урну для голосування);
- організацію роботи спостерігачів;

- організацію роботи екзит-полу;
- фіксування порушень в окремому протоколі.

Третя група готує інструкцію для роботи з моменту закриття виборчої дільниці. Ця робота охоплює:

- організацію підрахунку бюлетенів і голосів у присутності тільки членів ДВК та офіційних спостерігачів;
- окремих підрахунок недійсних виборчих бюлетенів;
- складання протоколу (див. додаток 4);
- передачу протоколу в ЦВК.

III етап. Рефлексія учасників тренінгу (30 хвилин)

Діти сідають у коло, щоб бачити одне одного. Можна використовувати принцип передачі «мікрофона», щоб кожен мав змогу висловитися. Поставте учасникам тренінгу кілька запитань:

- Наскільки чітко уявлення склалося у Вас про роботу ДВК?
- Що, на Вашу думку, буде найскладнішим – процес підготовчої роботи до виборів чи сам день виборів? Чому?

Джерела:

1. Методичні рекомендації // М18 : [сайт]. URL: <https://m18.org.ua/metodichni-materiali/proekt-vibori-dlya-ditej-i-molodi-2015/metodichni-rekomendatsiji.html> (дата посилання: 10.10.2017).
2. Порядок організації роботи та ведення діловодства у виборчих комісіях з місцевих виборів : Додаток до постанови Центральної виборчої комісії від 5 вересня 2015 року № 228. URL: <http://vyborkom.org/kb/article.php?id=363> (дата посилання: 10.10.2017).
3. U18 : [сайт]. URL: <http://www.u18.org/willkommen/> (дата посилання: 10.10.2017).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Присяга члена дільничної виборчої комісії *

_____ (назва навчального закладу)

в рамках проекту «М18»

Я, _____,

(прізвище, ім'я, по батькові)

беручи на себе повноваження члена виборчої комісії в рамках проекту «М18» і усвідомлюючи високу відповідальність перед своїм народом, присягаю дотримуватися Конституції та законів країни, чесно і старанно виконувати свої обов'язки, виходячи з принципів верховенства права, законності, об'єктивності та неупередженості, забезпечувати реалізацію і захист виборчих прав громадян своєї країни.

Враховуючи особливості голосування _____ 20__ року в рамках проекту «М18», беру на себе зобов'язання не розголошувати результати цих виборів до моменту офіційного оголошення результатів голосування на виборах _____ 20__ року.

Дата _____ Підпис _____

Додаток 2

Бланк реєстраційної форми списку виборців

№	П. І. Б.	Район	Навчальний заклад	Підпис

_____ * Написана учнями.

Зразок посвідчення представника виборчої комісії (без фото)

Вибори _____ в рамках проекту «М18»

ПОСВІДЧЕННЯ №__

(П. І. Б.)_____
(голова, заступник голови, секретар, член комісії)дільничної виборчої комісії з виборів _____
в рамках проекту «М18»_____
(назва навчального закладу)

Голова учнівського самоврядування

«__» _____ 2015р. _____

Підпис Прізвище, ініціали

Чинне за наявності документа, що посвідчує особу

ПРОТОКОЛ

дільничної виборчої комісії за результатами голосування на виборах

Виборчий округ _____
(район)Виборча дільниця _____
(назва школи)

В результаті підрахунку голосів дільнична виборча комісія постановила:

1. Кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені, – ____.
2. Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні, – ____ (встановлюється шляхом підрахунку бюлетенів, виявлених у виборчих урнах).
3. Кількість бюлетенів, визнаних недійсними, – ____.

№	Прізвище, ім'я, по батькові кандидата	Кількість голосів, відданих за кандидата

Голова комісії _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Заступник голови комісії _____
Секретар комісії _____
Члени комісії _____
«__» _____
(дата складання протоколу)

Додаток 5

Зразок виборчого бюлетеня

ЧЕРГОВІ ВИБОРИ _____

(вид виборів, назва виборів, дата проведення)

КОНТРОЛЬНИЙ ТАЛОН

Виборча дільниця № _____
(назва школи, дитячого центру і т.п.)

Номер, під яким виборця внесено до списку виборців на дільниці	Підпис виборця, який отримує виборчий бюлетень	П. І. Б. члена дільничної виборчої комісії, який видає виборчий бюлетень	Підпис члена дільничної виборчої комісії, який видає виборчий бюлетень

----- (лінія відриву)

ВИБОРЧИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Виборча дільниця № _____
(назва школи, дитячого центру і т.п.)

! Поставте відмітку «плюс» (+) або іншу, яка засвідчить ваше волевиявлення, у квадраті навпроти імені кандидата, за якого ви голосуєте

1		П. І. Б. (кандидата), дата народження, громадянство, освіта, членство в політичній партії, адреса проживання
2		П. І. Б. (кандидата), дата народження, громадянство, освіта, членство в політичній партії, адреса проживання
3		П. І. Б. (кандидата), дата народження, громадянство, освіта, членство в політичній партії, адреса проживання

Заняття 7. Проведення виборів «М18» для дітей та молоді

Цілі заняття:

- 1) Розвиток компетентності вчителів та учнів у питаннях демократичного громадянства шляхом участі в імітаційній грі «Вибори М18»;
- 2) Розвиток у старшокласників критичного мислення, вміння виявляти маніпуляцію свідомістю і здатності їй протистояти;
- 3) Формування готовності свідомо робити свій громадянський вибір і відповідально займати активну громадянську позицію в суспільстві;
- 4) Формування вміння молоді М18 виявляти і формулювати зацікавленість справами місцевої громади, самостійно знаходити відповіді на питання, пов'язані з політикою, і активно впливати на навколишнє громадянське середовище.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- аудиторія для проведення виборів;
- кабінки й урни для голосування;
- правила проведення «виборів М18» (див. додаток);
- документи для оцінки результатів виборів (реєстраційну форму списку виборців, протокол дільничної виборчої комісії (ДВК) і виборчий бюлетень подано в додатках 2, 4 і 5 до теми 1 розділу I).

Необхідний час: підготовчий етап – 7 днів, проведення виборів – 1 день, рефлексія – 2 години.

Загальні рекомендації модератору/тренеру

1. **Історія проекту.** Проект є аналогом міжнародної освітньої програми «Under 18» [3], яка реалізується в Німеччині з 1998 року і передбачає залучення дітей та молоді віком до 18 років до виборів через імітацію виборчого процесу напередодні справжніх виборів для дорослих. В 2013 році в таких виборах у Німеччині взяли участь майже 200 000 дітей. В Україні такий формат був уперше випробований в рамках українсько-німецького проекту 17 жовтня 2015 року в Києві, Ірпіні і Запоріжжі на виборах мерів цих міст. Таким чином в український освітній простір була впроваджена нова форма залучення молоді і формування у неї позиції активного громадянства та розвитку демократії. Зокрема, в Києві працювало 17 виборчих дільниць для дітей та молоді, а в голосуванні на виборах мера міста взяли участь понад 3 500 дітей. В Грузії і в Росії такий проект був здійснений напередодні місцевих виборів у вересні 2016 року [2]. Проект є освітнім і принципово політично нейтральним.
2. Для проведення «виборів М18» обрано **форму імітаційної гри**. «Імітаційна гра – це дидактична форма, призначена для відтворення (імітації) певних процесів (наприклад, процесу прийняття рішення або процесу розподілу ресурсів) з метою їхнього вивчення й освоєння слухачами. Основним навчальним результатом при проведенні імітаційних ігор вважається здобуття навички культурної (нормативної) участі у процесі і навички аналізу процесу за ключовими пунктами» [1, с. 8]. Імітаційні ігри організовані, як правило, так, щоб учасники грали в них із задоволенням. Перед учасниками необхідно розгорнути сам процес

діяльності, а потім будувати обговорення його проходження, умов, у яких він розгортається, особливостей спрямованих на організацію процесу дій учасників і т. д.

3. **Методично імітаційні ігри проводяться у три етапи:**
 - підготовка до гри (учасників ознайомлюють з цілями і правилами проведення гри);
 - проведення самої гри (в нашій ситуації – проведення «виборів М18»);
 - обговорення гри (рефлексія учасників).
4. **«Вибори М18» проводяться напередодні справжніх виборів.** Такі часові рамки обрано спеціально, тому що саме в цей період діти і молодь починають цікавитися політикою і дізнаватися про процес виборів.
5. **Виборча дільниця може розташовуватися скрізь, де перебуває молодь,** – у школі, в молодіжному клубі, в центрах для дітей та молоді, у бібліотеках або на вулицях і площах, у парках у вигляді пересувної виборчої дільниці. З огляду на суворий партійно-політичний нейтралітет проекту М18, **політичні партії та їхні молодіжні організації не можуть відкривати виборчі дільниці М18 у своїх представництвах.**
6. **У школах слід провести низку занять з політології для підготовки молоді до усвідомленої участі у «виборах М18»:** «Політичні ідеології» (див. тему 4 розділу III), «Аналізуємо передвиборчі програми кандидатів» (див. тему 4 розділу II), «Принципи виборчого права» (див. тему 6 розділу III).
7. Якщо дозволяє фінансування, треба надрукувати **агітаційні плакати та інформаційні флаєри** про проект. Якщо фінансування недостатнє – оголосити по всіх школах-учасницях конкурс серед дітей на найкращий агітаційний плакат. Плакати розвішуються на стінах шкільних виборчих дільниць.
8. **Дата оголошення результатів «виборів М18» залежить від національного контексту країни.** В Німеччині результати «виборів М18» оголошують перед результатами офіційних виборів. В Україні (2015), Грузії (2016) і Росії (2016) оголошення результатів «виборів М18» відбувалося після оголошення результатів офіційних виборів, щоб уникнути звинувачення з боку політиків у використанні думки дітей для маніпуляції дорослим виборцем.
9. «Вибори М18» не є представницькими і проходять за спрощеною процедурою у порівнянні зі справжніми виборами. Головний принцип «виборів М18» – добровільна участь дітей та молоді. Не можна змушувати дітей іти голосувати всім класом, тим більше, що вибори проходять у вихідний від навчання день. Тому **попередніх списків виборців немає.**
10. **Екзит-пол** – це характерна для світової соціологічної практики процедура опитування громадян, яке проводиться соціологічними службами на виході з виборчих дільниць після голосування. Основними завданнями екзит-полу є отримання можливості оперативних прогнозів результату виборів і накопичення статистичних даних про електорат. Виборців, які залишають виборчі дільниці, запитують (на умовах анонімності), за кого вони проголосували. Виходячи з припущення, що у більшості виборців немає причин говорити неправду, дані таких опитувань використовують для перевірки (кореляції) офіційно

опублікованих даних голосування. Чудово, якщо є можливість організувати таку роботу під час «виборів М18».

11. **Політичний креатив.** Під час «виборів М18» організуйте різні майстер-класи, конкурс на найкращий плакат, проведіть благодійну акцію. Залучіть до цього зацікавлених батьків, які прийшли разом з дітьми. У фойє увімкніть музику, ввімкніть для перегляду мотиваційні ролики про важливість голосування. Організуйте роботу юних журналістів, які братимуть інтерв'ю у виборців.

Хід заняття

I етап. Підготовка до гри

1. Переконайтесь, що учасники успішно пройшли тренінг «Робота дільничної виборчої комісії на «виборах М18» (див. тему 1 розділу I).
2. Ознайомте учасників з правилами проведення «виборів М18» (див. додаток).
3. Організуйте роботу виборчої дільниці і виборчої комісії з підготовки до виборів у відповідності до правил проведення «виборів М18».

II етап. Проведення імітаційної гри «Вибори М18»

Сценарний план проведення дня «виборів М18»

Ігрові епізоди				Примітки
№	Назва	Зміст	Тривалість	
1	Відкриття роботи виборчої дільниці в день «виборів М18»	Члени дільничної виборчої комісії складають присягу. Голова ДВК демонструє членам ДВК та спостерігачам порожні урни для голосування, які потім опечатують (пломбують). Голова ДВК демонструє членам ДВК та спостерігачам порожні кабінки для таємного голосування. Голова ДВК оголошує «вибори М18» на виборчій дільниці відкритими.	09.30–10.00	Зразок тексту присяги члена ДВК наведено в додатку 1 до теми 1 розділу I. Приміщення для виборів напередодні обладнано відповідно до правил «виборів М18».
2	Процес голосування	Кожен виборець спочатку проходить реєстрацію у членів ДВК і розписується в реєстраційному списку. Члени ДВК видають виборцю бюлетень в одному екземплярі.	10.00–14.00	Використовуйте п. 10 «Політичний креатив» із загальних рекомендацій модератору/тренер

		<p>Кожен виборець голосує особисто – проходить в закриту кабінку і навпроти П. І. Б. кандидата ставить позначку (галочку або хрестик).</p> <p>Заповнений виборчий бюлетень виборець опускає в опечатану урну для голосування.</p> <p>Виборець залишає виборчу дільницю.</p>		у.
3	Робота спостерігачів	Спостерігачі присутні у приміщенні виборчої дільниці і в межах своїх повноважень стежать за дотриманням усіх процедур.	09.30–18.00	Час може скоротитися, якщо після закінчення голосування процедура підрахунку голосів пройде швидше.
4	Робота екзит-полу	На виході з дільниці виборців, які вже проголосували, зустрічає екзит-пол. На умовах анонімності виборців запитують, за кого вони проголосували. Дані заносять у форму. Результати екзит-полу, зібрані на виборчій дільниці, після закінчення голосування передають координатору екзит-полу.	10.00–14.00	Результати даних екзит-полу оголошують тільки після оголошення офіційних результатів «виборів М18».
5	Закриття процесу голосування	Після закінчення часу, відведеного для голосування, голова ДВК оголошує, що отримати бюлетені і проголосувати можуть тільки ті виборці, які перебувають у приміщенні для голосування. Двері до приміщення для голосування зачиняють. Виборці, які проголосували, виходять з приміщення. У приміщенні залишаються тільки члени ДВК та	14.00–14.20	Член ДВК, який перебуває перед вхідними дверима, повідомляє тим, хто запізнився, що процес голосування завершено, увійти і проголосувати вже не можна.

		спостерігачі.		
6	Підписання зобов'язання про нерозголошення результатів «виборів М18» до певного терміну	Перед підрахунком голосів члени ДВК і спостерігачі підписують зобов'язання про нерозголошення відомостей про результати «виборів М18» до оголошення офіційних результатів справжніх «дорослих» виборів.	14.20–14.30	Форма угоди має бути підготована заздалегідь. Формулювання містяться у присязі членів ДВК (див. додаток 1 до теми 1 розділу I).
7	Підрахунок голосів	Урни для голосування відкриває голова ДВК після перевірки цілісності печаток (пломб) на них. Підрахунок голосів виборців починається відразу після закінчення голосування і проводиться до встановлення підсумків голосування. Підрахунок голосів члени ДВК здійснюють відкрито, у присутності спостерігачів. Недійсні виборчі бюлетені підраховуються і підсумовуються окремо.	14.30–15.30	
8	Складання протоколу і відправлення його в Центральну виборчу комісію (ЦВК)	Голова ДВК відкрито оголошує результати голосування і вносить ці дані у два протоколи ДВК про підсумки голосування, які підписують всі члени ДВК. Скани протоколів відправляються електронною поштою в ЦВК.	15.30–16.00	Результати голосування від кожної ДВК передають у ЦВК до 18.00 дня «виборів М18».
9	Архівація виборчих бюлетенів на виборчій дільниці	Після завершення підрахунку члени ДВК упаковують виборчі бюлетені в окремі пачки відповідно до кандидатів, за яких віддали свої голоси виборці. В окремі пачки складають недійсні бюлетені. На кожній пачці, в яку упаковані бюлетені, вказується кількість вміщених	16.00–17.00	Коробки з бюлетенями зберігають у ДВК до офіційного оголошення результатів «виборів М18», а потім передають у ЦВК.

		бюлетенів та ім'я кандидата або ставиться відмітка «Недійсні бюлетені». Ці пачки складають в коробки або мішки, які опечатують (пломбують).		
--	--	---	--	--

III етап. Обговорення гри. Рефлексія

Обговорення імітаційної гри здійснюють у два етапи.

I етап – обговорення вражень учасників процесу:

- Які у вас враження після гри?
- Що ви хочете сказати про побачене в цілому?
- Як вам здається, чи можна було побудувати гру краще? Як це зробити?
- Які враження у вас від окремих фрагментів гри?

II етап – обговорення процесу:

- Які дії під час гри були ефективні, а які – ні? Чому?
- Що б ви робили, якби грали ще раз?

Рефлексія може містити такі запитання:

- Що нового ви дізналися під час гри?
- Чому ви навчилися?
- Що вас тепер турбує?
- Яких знань не вистачало?
- Яку дійсність із повсякденного життя демонструє вам ця гра?

Джерела:

1. *Кавтарадзе Д. Н.* Обучение. Игра : Введение в активные методы обучения. М. : Флінта, 1998.
2. M18 : [сайт]. URL: <https://m18.org.ua/> (дата посилання: 10.10.2017).
3. U18 : [сайт]. URL: <http://www.u18.org/willkommen/> (дата посилання: 10.10.2017).

ДОДАТОК

Правила проведення «виборів M18»

I. «Вибори M18» – це освітній проект для молоді, яка не досягнула 18-річного віку і не має права виборчого голосу. Проект дає змогу зрозуміти суть основного механізму демократії – виборів і взяти участь в імітаційній грі, максимально наближеній до процесу проведення реальних виборів у країні.

II. Принципи проведення «виборів M18»

1. Рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні.
2. Добровільна участь.
3. Вільне волевиявлення виборця.

III. Створення виборчих дільниць і виборчих комісій

1. Виборчі дільниці відкривають на базі навчальних закладів, які дали згоду на участь у проєкті. Для відкриття виборчої дільниці на території навчального закладу потрібна згода адміністрації.
2. На кожній виборчій дільниці формують дільничну виборчу комісію (ДВК). До неї можуть увійти всі бажаючі, які пройшли тренінг «Робота дільничної виборчої комісії на «виборах М18»» (див. тему 1 розділу I). Комісія має налічувати не менше 5 осіб (голова/заступник голови комісії, секретар, члени комісії, спостерігачі).
3. Члени ДВК розподіляють між собою посади й обирають голову комісії.
4. Під час підготовки і проведення «виборів М18» головною є Центральна виборча комісія (ЦВК), яку формують організатори проєкту «М18».
5. Рішення ЦВК є обов'язковими для виконання ДВК.

IV. Робота Центральної виборчої комісії М18

До складу ЦВК входить не менше трьох осіб. Повноваження ЦВК охоплюють:

1. Організацію підготовки і проведення виборів.
2. Керівництво діяльністю ДВК.
3. Надання правової та методичної допомоги ДВК.
4. Затвердження форм документів, пов'язаних з підготовкою і проведенням виборів. Повний пакет документації містить:
 - огляд основних положень партійних програм щодо молоді і пов'язаних з нею тем (синопсис);
 - брошуру про місцеві вибори відповідно до законодавства країни, де проходять вибори;
 - правила проведення «виборів М18» (даний документ);
 - документи для оцінки результатів виборів (реєстраційна форма списку виборців, протокол);
 - виборчі бюлетені зі списком реальних кандидатів/партій, які йдуть на вибори (списки треба отримати в державній ЦВК).
5. Надання іншим виборчим дільницям повного пакету виборчої документації.
6. Здійснення контролю за дотриманням правил проведення виборів (наявність урн, кабінки, роботи спостерігачів і екзит-полу).
7. Збір протоколів з результатами голосування з усіх ДВК.
8. Здійснення загального підрахунку голосів у форматі Excel і визначення загальних результатів «виборів М18».
9. Розгляд скарг (у формі заяв) на рішення і дії дільничних виборчих комісій.

V. Робота дільничних виборчих комісій

Для забезпечення роботи з підготовки і проведення «виборів М18» ДВК наділені такими повноваженнями:

1. Забезпечувати роботу ДВК протягом 5-ти днів до проведення «виборів М18».
2. Інформувати виборців про день, час і місце голосування на «виборах М18».
3. Організовувати збір всіх передвиборчих програм кандидатів/партій, які йдуть на вибори, і надавати цю інформацію виборцям.

4. Контролювати дотримання правил розміщення передвиборчих агітаційних матеріалів на території виборчої дільниці.
5. Організувати зустрічі (дискусії, дебати) з політтехнологами, політиками, громадськими діячами.
6. Стежити за тим, щоб агітаційний період припинився за добу до дня голосування на «виборах М18». Проведення передвиборчої агітації в день голосування і напередодні заборонено.
7. Забезпечити підготовку та обладнання приміщень для голосування (наявність кабінки з ручками, урн для голосування).
8. Забезпечити необхідну кількість виборчих бюлетенів.
9. Організувати на виборчій дільниці процедуру голосування.
10. Провести підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, скласти протокол про підсумки голосування і передати його в ЦВК.
11. Забезпечувати збереження і подальшу передачу в ЦВК заповнених бюлетенів.

VI. Права спостерігачів на «виборах М18»

Спостерігачем на виборах може бути будь-хто, у кого є таке бажання. Спостерігач має право:

- зареєструватися спостерігачем на виборчій дільниці;
- перебувати у приміщенні для голосування на виборчій дільниці під час усіх процедур;
- спостерігати за видачею бюлетенів виборцям;
- спостерігати за підрахунком голосів на відстані, за умови, що звідти видно позначки, зроблені виборцями у бюлетенях;
- спостерігати за тим, як виборча комісія складає протоколи про підсумки голосування та інші документи;
- звертатися з пропозиціями і зауваженнями з питань організації голосування до голови ДВК або його заступника;
- оскаржувати рішення і дії виборчої комісії в ЦВК;
- здійснювати у приміщенні для голосування відео- і фото-зйомку, повідомивши про це голову виборчої комісії та погодивши місце, звідки буде вестися зйомка.

Спостерігач не має права:

- видавати виборцям бюлетені;
- розписуватися від імені виборця за отримання бюлетеня;
- заповнювати бюлетень за виборця;
- брати участь у підрахунку голосів;
- перешкоджати роботі виборчої комісії;
- проводити передвиборчу агітацію серед виборців.

VII. Робота екзит-полу на «виборах М18» (за можливості)

Екзит-пол виконує інформаційну та контрольну функції. На кожній виборчій дільниці це може бути група з трьох осіб, яка фіксуватиме дані. Потім ці дані передають координатору екзит-полу. Координатор екзит-полу перебуває у тому ж навчальному

закладі, що й ЦВК. Його обирають організатори проекту «М18». Результати даних екзит-полу оголошують тільки після оголошення результатів офіційних «виборів М18».

VIII. Обладнання приміщень для голосування

У приміщенні, де проходить голосування, мають бути:

- кабінки або спеціально обладнані місця для таємного голосування з прикріпленими ручками і достатнім освітленням;
- урни для виборчих бюлетенів;
- стільці і столи для членів виборчої комісії;
- стільці для спостерігачів;
- інформаційні стенди, на яких розміщена інформація про кандидатів з їхніми фото, зразки заповнення виборчих бюлетенів без списку реальних кандидатів.

IX. Порядок проведення голосування

1. Голосування проводиться у призначений день виборів, у встановлений дільничною виборчою комісією час.
2. Після відкриття виборчої дільниці, перед початком голосування, члени ДВК складають присягу (якщо ця процедура передбачена законодавчим документом держави).
3. Голова ДВК демонструє членам ДВК та спостерігачам порожні урни для голосування, які потім опечатують (пломбують).
4. Голова ДВК демонструє членам ДВК та спостерігачам порожні кабінки для таємного голосування.
5. Кожен виборець спочатку проходить реєстрацію у членів ДВК і розписується в реєстраційному списку.
6. Виборець має право проголосувати лише один раз.
7. Члени ДВК видають виборцю бюлетень в одному екземплярі.
8. Кожен виборець голосує особисто – проходить в закриту кабінку і навпроти П. І. Б. кандидата ставить позначку (галочку або хрестик).
9. Якщо виборець вважає, що при заповненні виборчого бюлетеня він зробив помилку, то звертається до члена ДВК, який видав бюлетень, з проханням видати йому новий бюлетень замість зіпсованого. Член виборчої комісії видає новий бюлетень, а на зіпсованому робить відповідну відмітку про те, що бюлетень зіпсований, і скріплює її своїм підписом.
10. Заповнений виборчий бюлетень виборець опускає в опечатану урну для голосування.
11. Спостерігачі присутні у приміщенні виборчої дільниці і в межах своїх повноважень стежать за дотриманням всіх процедур.
12. На виході з дільниці виборців зустрічає екзит-пол.

X. Підрахунок голосів і складання протоколу про підсумки голосування

1. Після закінчення часу, відведеного для голосування, голова ДВК оголошує, що отримати бюлетені і проголосувати можуть тільки ті виборці, які перебувають у приміщенні для голосування. Двері до приміщення для голосування зачиняють.

Виборці, які проголосували, виходять з приміщення. У приміщенні залишаються тільки члени ДВК та спостерігачі.

2. Перед підрахунком голосів члени ДВК і спостерігачі підписують зобов'язання про нерозголошення відомостей про результати «виборів М18» до оголошення офіційних результатів справжніх «дорослих» виборів.
3. Урни для голосування відкривають після перевірки цілісності печаток (пломб) на них.
4. Підрахунок голосів виборців починають відразу після закінчення голосування і проводять до встановлення підсумків голосування. Підрахунок голосів члени ДВК здійснюють відкрито, у присутності спостерігачів.
5. Недійсні виборчі бюлетені підраховують і підсумовують окремо.
6. Голова ДВК відкрито оголошує підсумки голосування і заносить ці дані у два протоколи ДВК про підсумки голосування, які підписують всі члени ДВК.
7. Скани протоколів відправляють електронною поштою в ЦВК.
8. Результати голосування з кожної ДВК передають у ЦВК до 18.00 дня «виборів М18».
9. Після завершення підрахунку виборчі бюлетені упаковують в окремі пачки відповідно до кандидатів, за яких віддали голоси виборці. В окремі пачки складають недійсні бюлетені. На кожній пачці, в яку упаковані бюлетені, вказують кількість вміщених бюлетенів та ім'я кандидата або ставиться відмітка «Недійсні бюлетені». Ці пачки складають в коробки або мішки, які опечатують (пломбують); відкрити їх можуть тільки за рішенням ЦВК.

XI. Визначення результатів «виборів М18»

1. На підставі зіставлення даних, що містяться у сканах протоколів, які відправляють електронною поштою у ЦВК з кожної виборчої дільниці, шляхом підсумовування визначають результати «виборів М18».
2. Підсумовування даних здійснюють тільки члени ЦВК «М18».
3. Складають протоколи про результати «виборів М18», які містять такі дані:
 - число дільничних виборчих комісій;
 - число протоколів дільничних виборчих комісій про підсумки голосування;
 - сумарні дані по всіх рядках, які містяться в протоколах дільничних виборчих комісій;
 - частка голосів (у %), відданих за кожного кандидата;
 - прізвище кандидата-переможця або партії.
4. ЦВК визнає результати «виборів М18» недійсними, якщо допущені при проведенні голосування або встановленні підсумкових результатів голосування порушення не дають змоги достовірно визначити результати.

XII. Оголошення результатів «виборів М18»

1. Оголошення результатів «виборів М18» здійснює ЦВК у заздалегідь обумовлені строки – на наступний день після оголошення результатів офіційних виборів у країні (місті).
2. Результати оприлюднюють на сайті проекту.

3. Підсумки голосування по кожній виборчій дільниці оприлюднюються після оголошення результатів офіційних виборів у країні (місті) й оголошення результатів «виборів М18».

Розділ II. Впливаємо на прийняття рішень та відстоюємо інтереси суспільства

Заняття 1. Проведення дитячо-юнацького форуму «M18: ми можемо більше!»

Цілі заняття:

- 1) створити на основі міської (сільської) ради комунікативну платформу для зустрічей молоді віком до 18 років з представниками місцевої виконавчої влади (депутатами, державними службовцями) для загального обговорення молодіжних проблем і пошуку шляхів їхнього вирішення;
- 2) підвищити рівень обізнаності дітей та молоді з діяльністю місцевого самоврядування в рамках децентралізації і рівень мотивації до участі в політичному та культурно-соціальному житті міста (села);
- 3) залучити депутатів міської (сільської) ради, інших політиків, громадських діячів, експертів у різних галузях до діалогу з дітьми та молоддю;
- 4) поширювати найкращі методи і форми роботи з дітьми та молоддю для формування їхньої активної громадянської позиції;
- 5) представити можливості різних організацій і установ з підтримки та розвитку дитячих і молодіжних проектів у місті (селі);
- 6) зміцнювати і розширювати мережу партнерства M18.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- приміщення або виділене місце, де проходитиме захід;
- програма форуму;
- інформаційні плакати і/або флаери;
- мультимедійна апаратура, мікрофони;
- їжа для учасників;
- бейджики з логотипом форуму;
- банери;
- заохочувальні призи для волонтерів;
- аркуші ватману.

Необхідний час: підготовчий етап – від 3 місяців, проведення форуму – 1 день, рефлексія – 2 години.

Загальні рекомендації модератору/тренеру

1. *Дитячо-юнацький форум* – це суспільно-освітній проект за участю дітей та молоді, спрямований на формування їхньої активної громадянської позиції завдяки діалогам з політиками і представниками влади, презентація та підтримка суспільно важливих дитячих і молодіжних проектів та ініціатив.
2. *Формат заходу* пропонується за зразком проведення молодіжного форуму «Verliner Jugendforum» [2], який раніше щорічно проходив у Парламенті Берліна, а зараз проводиться на відкритих майданчиках міста. Щороку для обговорення між молоддю і місцевими політиками вибирають актуальні теми, дітей

- ознайомлюють з робочим розпорядком і обов'язками місцевих органів влади, організують розважальні майданчики та харчування для молоді під час заходу.
3. **Учасники форуму:** діти і молодь, молодіжні організації, педагогічна громадськість, депутати, представники влади, бізнесу, ЗМІ, батьки. Форум є відкритим заходом, який може відвідати будь-хто, у кого є таке бажання.
 4. Важливо отримати підтримку і згоду місцевої міської (сільської) ради на проведення форуму. **Особлива цінність заходу – його локація та участь голови міської (сільської) ради.**
 5. **Період підготовки** подібного заходу займає від 3-х місяців. У Німеччині його готують 12 місяців і виділяють основне фінансування з міського бюджету. Ви виходите зі своїх реалій і можливостей.
 6. **Відбувається після проведення «виборів М18».**
 7. **Функції ведучих, журналістів, волонтерів виконують діти.**
 8. Складаючи програму форуму, необхідно чітко прописати час і місце проведення кожного заходу, адже **кілька заходів відбуваються в один і той самий час, але на різних майданчиках.**

Хід заняття

1 етап. Організація і підготовка

1. Створіть команду однодумців, розподіліть між собою обов'язки і складіть графік дій.
2. Знайдіть приміщення або спеціально виділене місце на відкритому майданчику для проведення форуму і домовтеся з місцевою адміністрацією про можливість використання даного приміщення в обраний для форуму день. У приміщенні має бути декілька майданчиків для одночасного проведення кількох заходів. Наприклад, в один і той самий час можуть проходити круглий стіл, майстер-класи, виступи творчих колективів тощо.
3. Продумайте і ретельно організуйте PR-кампанію. Надрукуйте або попросіть дітей намалювати плакати з інформацією про форум, надрукуйте на принтері інформаційні флаєри для поширення. Підключіть місцеві телекомпанії, радіо, інтернет-видавництва.
4. Організуйте роботу юних журналістів: вони мають брати в учасників форуму інтерв'ю, знімати відеосюжети.
5. Залучіть місцевих представників бізнесу, щоб вони надали посильну фінансову допомогу (кулери з питною водою, солодощами, заохочувальні подарунки, оплата витрат на підготовку заходу, надання транспорту для перевезення юних артистів і їхніх костюмів тощо). Надайте їм можливість виставити рекламу своїх компаній.
6. Проведіть переговори з дитячими центрами творчості, художніми студіями, «зірками» телешоу, молодіжними співаками і т. д. для забезпечення роботи різних майстер-класів та розважальних заходів під час форуму.
7. Проведіть переговори з політиками, місцевими депутатами. Підготуйте їх до того, що на форумі їм буде надано можливість спілкуватися з молоддю на рівних у форматі діалогу і дискусії. Офіційні промови на такому заході не бажані.

8. Організуйте на форумі роботу волонтерів. Приділіть особливу увагу заохоченню волонтерів (наприклад, за можливості, роздайте їм футболки, пенали, ручки з логотипом форуму).
9. Використовуйте адміністративний ресурс шкіл-партнерів.

II етап. Складання та змістове наповнення програми форуму

Змістова частина програми форуму містить діалог з політиками, дискусії серед молоді на актуальні теми, арсенал можливостей для М18, розважальну програму.

1. *Діалог з політиками* можна організувати у вигляді панельної дискусії, для цього потрібно вибрати ключову тему.

Варіант 1. «Обговорення результатів «виборів М18». Обговоріть результати «виборів М18», їхню схожість зі справжніми «дорослими» виборами і відмінність від них; чим керувалася молодь, коли вибирала того чи іншого кандидата/партію; на що треба звертати увагу вирішуючи, за кого голосувати. У дискусії обов'язково мають брати участь діти, які були активними учасниками «виборів М18».

Варіант 2. «Моніторинг виконання передвиборчих програм політичними партіями/кандидатами». Якщо після виборів минув уже певний час, можна запропонувати дітям проаналізувати програми кандидатів/партій, які перемогли на виборах, і обговорити з політиками, наприклад, такі питання:

- Що з обіцяного виконано? Що не виконано? Чому?
- Що треба зробити для того, щоб виконати ці обіцянки?
- Чому давали такі обіцянки, які неможливо виконати?

Підведіть підсумок – чи багато популістських обіцянок в цілому містилося в передвиборчих програмах.

Варіант 3. «Ознайомлення з роботою місцевих депутатських комісій міської (сільської) ради». Тут використовують формат групової роботи, а не панельної дискусії. Методом жеребкування розділіть дітей на групи по 5 осіб. Попросіть їх визначити в групі три головні проблеми, з якими постійно стикаються мешканці міста (села). Попросіть дітей окреслити ці проблеми вголос і зафіксуйте їх на ватмані. Роздайте кожній міні-групі

по одній проблемі і попросить членів місцевих депутатських комісій приєднатися по 1-2 особи до дитячих груп. Спільно вони мають скласти реальний план вирішення даної проблеми. Потім кожна група представляє своє вирішення. Інші групи мають висловити свої рекомендації з приводу цих вирішень. Вирішення проблем зафіксуйте на ватмані, щоб потім викласти їх у письмовому вигляді і передати в міську раду як спільне бачення шляхів вирішення проблем з погляду політиків і молоді.

2. *Дискусії серед молоді на актуальні теми.* Обирають 3-5 тем, які пропонують обговорити в неформальній обстановці. Діти обирають цікаву для них тему і беруть участь в її обговоренні. Одночасно в різних кімнатах може відбуватися обговорення кількох тем. Ведучим повинен виступати підліток, який має певну низку питань для обговорення з аудиторією; можна використати відеосюжет, з якого й почнеться це обговорення. Серед тем можуть бути, наприклад, такі:

- Громадянська участь молоді: Молодші 18-ти – чи можемо ми насправді більше? (презентація та обговорення дитячих ініціатив і проектів);
- М18: ми – покоління Z (як вчити / як навчається «оцифроване» покоління, чи багато при цьому дає школа або неформальна освіта);
- Проблеми дітей-переселенців і мігрантів (що можуть зробити однолітки для їхньої адаптації);
- Булінг (цькування) у школі (як часто проявляється; можливо, треба задіяти медіатора чи краще все-таки міняти школу);
- Без табу (вільні теми щодо дискримінації в школі, дитячої жорстокості, інтернет-залежності, сексуального виховання тощо).

3. «Арсенал можливостей для М18» є майданчиком, де проходять виставки-презентації організацій, які орієнтовані у своїй діяльності на дітей і молодь (дитячі центри, студії, фонди, програми обміну, консультаційні центри, вузи тощо), потенційних меценатів і спонсорів для підтримки молодіжних проектів та соціальних ініціатив, до яких можуть долучитися діти і молодь.

4. *Розважальна програма* містить різноманітні майстер-класи, квести, виступи дитячих художніх творчих колективів, індивідуальні виступи і презентації, флешмоби, виступи молодіжних зірок естради.

III етап. День проведення форуму

1. Офіційне відкриття форуму.
2. Одночасна робота різних заходів у визначених локаціях. Приклади програм проведення подібних заходів можна подивитися на сайтах форуму в Берліні [2] і в Києві [1].
3. Офіційне закриття форуму.

IV етап. Рефлексія

Пропонуємо провести обговорення серед дорослих і дітей – організаторів форуму:

- Яке враження справив на Вас форум?
- Чи задоволені Ви результатами проведеного форуму? Чим саме?
- Які виникали проблеми?
- Яким чином вдалося вирішити проблеми (колективно чи індивідуально)?
- Чи всі запропоновані для дискусії серед молоді теми були цікавими і доступними?
- Чи були створені всі умови для проведення дискусії під час діалогу з політиками?
- Чи сприяло проведення дискусії висловленню різних поглядів?
- Чи всі учасники дискусій мали однакові можливості для виступу?
- Чи всі учасники дискусій були активними?
- Чи сприяла дискусія підвищенню поваги до людей, які висловлювали інші погляди?
- Варто вирішити, як найкраще оформити результати роботи форуму та представити їх публічно.

Джерела:

1. Київський дитячо-юнацький форум M18 «Менші 18 – ми можемо більше!» : 12 листопада 2017 р. // M18 : [сайт]. URL: <https://m18.org.ua/forum-m18.html> (дата посилання: 10.10.2017).
2. Berliner Jugendforum : [сайт]. URL: <http://jugendforum.berlin/en/homepage/> (дата посилання: 10.10.2017).

Заняття 2. Адвокація

Цілі заняття:

- 1) учасники усвідомлюють сутність адвокації та її значення для суспільства;
- 2) ознайомлюються з різними формами адвокації;
- 3) набувають вміння вибрати оптимальну форму адвокації залежно від ситуації.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- дошка, фліпчарт тощо;
- кейси для роздачі групам.

Необхідний час: 45 хвилин.

Загальні рекомендації модератору/тренеру

1. Це заняття може бути вдалим продовженням теми «Функції і обов'язки влади».
2. За потреби можна ознайомити учасників з бланками/формами заяв.

Терміни

Адвокація – це процес, спрямований на зміну політики, законодавчого рішення, наявної практики для ініціювання корисних для певної соціальної групи перетворень. Застосовувати її можуть окремі особи, групи й інститути.

Походить від англ. *advocacy* – терміна з практичної діяльності, спрямованої на представництво і захист прав та інтересів певної соціальної групи.

В українській мові цей термін поки що не має усталеного еквівалента (може передаватися як *адвокація, адвокати, едвокати, адвокатування, просування*).

Адвокацію часто плутають із захистом прав, лобіюванням, PR-кампанією та іншими поняттями. Адвокація не має нічого спільного з адвокатом.

Хід заняття

I етап. Виклик (провокування)

Знайомимо учасників з темою і цілями заняття. Просимо перерахувати, скориставшись методом мозкового штурму, що саме, на їхню думку, є прикладом адвокації. Всі відповіді фіксуємо на дошці (або на окремому фліпчарті). До цих записів повернемося при підведенні підсумків заняття. Коротко узагальнюємо версії учасників і знайомимо з визначенням терміна. Визначення записуємо на дошці. Тут також можна використовувати заздалегідь підготовлений варіант визначення (див., наприклад, додаток 1).

II етап. Конструювання знань

Учасників ділимо на невеликі групи (4-6 осіб) і роздаємо кейси (по одному кожній групі). Згідно з завданням, вирішити питання треба самостійно.

Навідні запитання, які можуть допомогти учасникам:

- Якими будуть ваші дії?
- Чи звертатиметесь ви до когось? До кого саме? В якій формі?

Призначені для роздачі групам кейси можуть містити як різні, так і однакові завдання.

Кейс 1. На центральній дорозі біля вашої школи немає світлофора. Рух стає дедалі інтенсивнішим, і це створює небезпеку для пішоходів. Було також кілька випадків, коли траплялися аварії.

Кейс 2. Дах спортзалу вашої школи пошкодив вітер, а вода зіпсувала підлогу. Внаслідок цього частина залу не придатна для занять. Школа не має можливості усунути пошкодження своїми силами.

Кейс 3. Місцева влада збирається наступного року провести реконструкцію скверу коштами бюджету. Частина населення вважає, що ці гроші доцільніше витратити на ремонт доріг.

Кейс 4. У вашому корпусі немає пандуса. Це стало проблемою після того, як ваш сусід після нещасного випадку змушений був пересісти на інвалідний візок. Часто через те, що треба просити про допомогу, він не може вийти з дому.

На виконання завдання даємо 15 хвилин, потім просимо поділитися своєю думкою. Всі варіанти записуємо на дошці. Опісля пропонуємо ознайомитися з визначенням адвокації (див. додаток 1) та її формами (див. додаток 2). Кожну форму адвокації краще заздалегідь написати на картці, яку слід прикріпити до дошки. Якщо якусь форму учасники вже запропонували і її записано на дошці, прикріпіть картку поруч.

Просимо подумати, яка з форм була б ефективнішою або зручнішою для вирішення завдань, наведених у кейсах. Заохочуємо учасників думати і міркувати про застосування інших форм адвокації. Просимо аргументувати, чому вони думають так, а не інакше.

Потім пропонуємо конкретні кейси і просимо визначити, який із них є адвокацією, а який – ні. Кейси краще підготувати заздалегідь і прикріпити до дошки. Рекомендовано також фіксувати відповіді груп. Далі резюмуємо результати і пояснюємо, чому у відповіді йдеться (чи не йдеться) про адвокацію.

Кейси

1. Ще кілька місяців тому біля входу на Ваше подвір'я через пошкодження асфальту утворилася яма. Це створює небезпеку як для машин, так і для пішоходів. Кілька сусідів вже зняли цю ситуацію на відео й опублікували на своїх сторінках у соцмережі.
2. Населення вимагає збільшення робочих годин громадського транспорту. Ви вже підготували лист, який підписали понад 100 осіб, і надіслали його місцевій владі. Минуло кілька тижнів, але відповіді немає.
3. Біля нового дитячого садка на дорозі не було відповідного знака. Батьки вихованців вже говорили про це в місцевій телепередачі і звернулися по допомогу до відповідних структур. Через два тижні Ваше прохання задовольнили і поставили дорожній знак.

Відповіді до кейсів

1. Це не адвокація, оскільки Ви не звернулися в конкретну структуру або до конкретної особи. Це було б адвокацією, якби була вказана (позначена тегами) конкретна уповноважена структура або особа, як-от відділ дорожньої/транспортної безпеки, для прикладу.

2. Це – адвокація, попри те, що ви не отримали бажаного результату. Нагадуємо учасникам, що адвокація – це процес, незалежно від результату.

3. Це – адвокація з бажаним результатом.

Нехай учасники подумують, що можна зробити, використовуючи форми адвокації. Заохочуємо їх висловлювати ідеї.

III етап. Рефлексія

Наприкінці заняття нагадуємо учасникам Цілі заняття. Просимо резюмувати тему і зробити висновки про адвокацію. Висновки записуємо на дошці і пов'язуємо/порівнюємо з цілями роботи.

ДОДАТОК

Найпоширеніші форми адвокації

Петиції

За умови правильного використання петиції можуть стати потужною зброєю. Особливо дієві ті петиції, в яких багато людей висловлюються на підтримку тієї чи іншої кампанії, тим більше за участі засобів масової інформації.

Декілька порад щодо того, як підготувати петицію.

- Сформулюйте зміст коротко і лаконічно. Достатньо кількох пропозицій і пунктів. Важливо, щоб петиція сприймалася легко.
- Одна сторінка має містити не більше 10 підписів. Завдяки цьому Ваша петиція буде візуально «товстою», а всі дані підписників сприйматимуться легше. Це може стати в нагоді й надалі.
- Наголошуйте на кількості, а не на змісті. Ви зацікавлені в кількості підписників. Не марнуйте часу на детальну характеристику окремої особи.
- Для збору підписів ходіть групами. Так значно веселіше. Організовані «дні петиції» значно ефективніші, ніж збір підписів активістами на своїх ділянках.
- Не пересилайте і не передавайте петиції, не залишивши собі копії.

Кампанія листів

Написання індивідуальних листів вимагає від учасників більше часу й енергії, ніж петиції. Якщо Ви плануєте зустріч з офіційною особою, заздалегідь організуйте збір кількох десятків листів. Половину надішліть поштою заздалегідь, а решту беріть із собою на зустріч. Це завжди справляє враження.

Кілька порад по підготовці кампанії листів.

- Звертайтеся до того, хто приймає рішення, згідно з етикетом (пан/пані мер міста і т. д.).
- Складіть короткий і ввічливий текст. Багато ефективних листів складаються всього з 4-5 пропозицій. Якщо є можливість, на початку листа подякуйте адресату за якийсь конкретний вчинок.
- Будьте максимально конкретними. Визначтеся, з якого питання звертаєтесь до адресата, і поясніть, чому важливо, щоб Вашу ініціативу підтримав саме він.

- Якщо Ви вирішили, що будете організовувати акцію в багатолюдному місці, підготуйте стіл для написання листів, вивісьте заздалегідь підготовані плакати і тексти листів, під якими ставитимуть підписи люди.
- Під час кампанії збору листів постарайтеся не сидіти. Організатори завжди мають бути сповнені енергії, щоб зацікавити інших.

Зустріч з офіційною особою

Це одна із найефективніших тактик. Якщо є можливість, беріть із собою підготовані заздалегідь листи і петиції: так Ви продемонструєте, що маєте чимало прихильників.

Деякі поради щодо зустрічі з офіційною особою.

- Щоб призначити зустріч, зателефонуйте секретарю офіційної особи і повідомте, щодо якого питання хочете зустрітися. Уточніть кількість відвідувачів – це важливо, бо якщо вас багато, кімната може не вмістити всіх бажаючих і знадобиться спеціальний зал.
- Пам'ятайте, що присутність великої кількості відвідувачів не обов'язкова. Цілком прийнятною є і невелика група.
- Коли почнете формувати групу відвідувачів, збалансуйте її, з одного боку, різноманітним представництвом, а з іншого – своїми знайомими.
- Проаналізуйте, що може вплинути на рішення офіційної особи. Наприклад, якщо у цієї особи чітко сформульовані релігійні переконання, постарайтеся, щоб з Вами був представник тієї ж релігії. Пам'ятайте: всі члени Вашої групи повинні підтримувати одну і ту ж програму.
- Не залучайте до групи незнайомих людей.
- Виберіть людину, яка представить ваші вимоги і дасть можливість коротко висловитися 1-2 представникам.
- Ви маєте ретельно підготуватися і добре розбиратися в питанні. Заздалегідь підготуйте (прорепетируйте) кілька важливих для Вашого питання пунктів.
- Можливо, у Вас буде нагода одночасно порушити кілька питань, але краще зробити акцент тільки на 1-2 найважливіших.
- Після зустрічі підтримуйте з офіційною особою контакт. Якщо зустріч пройшла успішно, подякуйте. Якщо у вас попросили додатковий матеріал, надайте його якомога скоріше.
- Якщо офіційна особа пообіцяла конкретні дії, стежте за тим, як їх виконуватимуть.

Телефонна кампанія

В деяких випадках ситуація вимагає термінового реагування і на листи або зустрічі немає часу. В таких ситуаціях краще провести телефонну кампанію. Це дасть можливість висловити свою думку особисто і безпосередньо.

Кілька порад щодо проведення телефонної кампанії.

- Зателефонуйте потрібній Вам офіційній особі в офіс. Відрекомендуйте себе і свою організацію (школу, університет, ініціативну групу тощо).
- Зверніться з запитом про бесіду з потрібною Вам офіційною особою. Якщо це неможливо, постарайтеся поговорити з заступниками. Якщо і це не вийде,

залиште секретарю Ваші контактні дані і попросіть, щоб із Вами зв'язалися пізніше.

- Якщо Ваша кампанія передбачає багато телефонних дзвінків, краще, щоб ці дзвінки приймала не особисто офіційна особа, а секретар, оскільки велика кількість дзвінків може вплинути на офіційну особу негативно й ускладнити вашу співпрацю. Залиште повідомлення у секретаря і попросіть передати його начальнику, а особисто офіційній особі нехай зателефонує хтось із вас і перекаже, що у секретаря залишено велику кількість повідомлень з того ж питання.
- Повідомлення повинні бути максимально короткими. Подібно до ситуації з листами, важливо мати конкретні і сформульовані вимоги.
- Будьте готові надати додаткову інформацію – можливо, вона знадобиться.

Використання засобів масової інформації

Використання мас-медіа – один із ефективних шляхів впливу на особу, яка приймає рішення. Співпрацю з мас-медіа треба добре спланувати.

Рекомендації для використання мас-медіа.

- Складіть список засобів масової інформації, де будуть: назва, імена журналістів, телефони, адреси електронної пошти. Постарайтесь внести в цей список якомога різноманітніші медіа-засоби (державні, приватні і т. д.).
- Вам треба особисто зустрітися з журналістами, ведучими ток-шоу та інших передач, з редакторами газет.
- Стежте за новинами, передачами і статтями, зв'яжіться з авторами і висловлюйте свою думку. Спостерігаючи за їхньою роботою, Ви зможете точно визначити, хто зацікавиться Вашою кампанією.
- Будьте готові до короткого викладу інформації для журналістів.
- Використовуйте всі безкоштовні медіа-послуги.
- Дуже ефективним є використання соціальних медіа. Використовуйте фото- і відео-матеріали, сформулюйте свої вимоги. Публікуючи матеріали, необхідно вказувати (позначати тегами) конкретну особу або структуру, яка приймає рішення, щоб ця конкретна особа звернула увагу на Вашу публікацію.
- Потрібно врахувати, що можуть виникнути труднощі у зв'язку з неявною представників мас-медіа на прес-конференції.
- Підготовка прес-релізу. Прес-реліз обов'язково має містити відповіді на такі запитання: хто? де? коли? що? чому? як?
- Багато медіа-засобів безкоштовно транслюють соціальну рекламу. Зв'яжіться з представниками медіа-засобів і дізнайтеся точні умови розміщення соціальної реклами на їхньому майданчику.

Акції

Форма визначається залежно від головної мети: Ви або проти чогось, або за щось.

Основні форми:

- **свічки** – як правило, ця форма використовується, коли акцію присвячено загиблим або трагічній події;

- **сидяча акція** передбачає займання громадського або особистого простору. Учасники висловлюють свої вимоги і не звільняють простір до досягнення цілей або до початку переговорів;
- **демонстрація** передбачає, що група з плакатами й усними вимогами проходить конкретним маршрутом і зупиняється на конкретному суспільно важливому місці. Мета демонстрації – довести конкретні вимоги (повідомлення) до суспільства або до конкретної структури.

Рекомендації для організаторів акцій.

- Визначтеся, чого Ви хочете досягти.
- Розподіліть в групі конкретні функції: спілкування з медіа, координацію поширення інформації, отримання дозволів і т. д.
- Подбайте про кількість відвідувачів. Плануйте, як будете поширювати інформацію і постарайтеся залучити якомога більше людей.
- З'ясуйте, чи не потрібен Вам дозвіл на проведення акцій і домагайтеся отримання такого дозволу. Це допоможе уникнути заборони вашої акції. Знайте свої права й обов'язки.
- Уточніть, яке знадобиться обладнання, і переконайтеся, що маєте все необхідне (мікрофони, плакати, брошури, аптечку першої допомоги і т. д.).
- Приготуйте заздалегідь письмову інформацію для медіа.
- Приготуйте заздалегідь слогани. Вони мають бути неагресивні, не повинні викликати обурення і мають легко запам'ятовуватися.
- Приготуйте плакат. Він повинен бути максимально чітким і легко читатись. Не у всіх перехожих буде час і бажання поговорити з Вами. Ви маєте привернути увагу плакатами.
- Перевірте, чи не збігається час Вашої акції з концертом, футбольним матчем чи іншою подією, яка завадила б Вам залучити людей.
- Відвідайте інші подібні заходи і запросіть зацікавлених людей на Вашу акцію.
- Врахуйте погоду. Якщо може перешкодити дощ, приготуйте альтернативні варіанти.

Творчі акції (флешмоби)

Враховуючи нинішній життєвий ритм, творчі акції – ефективна можливість не тільки для привернення уваги, а й для інформування людей стосовно того чи іншого питання.

Рекомендації щодо проведення творчої акції.

- Присвятіть акцію конкретній меті або конкретному питанню.
- Не обов'язково, щоб це була театральна вистава. Можна підійти до питання креативно.

Пропонуємо кілька прикладів.

- **Діаграма з людей.** Група активістів (100 осіб) влаштувала акцію на подвір'ї університету. Там поставили 100 стільців. 10 учасників лягли на 70 стільців, а решта 90 намагалися поміститись на 30 стільцях. Цим вони хотіли показати, що 10% населення володіють 70% багатства, а решта 90% – тільки 30%. Можна змінити модель і замість 100 стільців та учасників використати 10 або

скористатися іншими статистичними даними, наприклад: в одному куті стоять 100 активістів, а в іншому – тільки один; плакат або інший активіст повідомляє, що 100 – це зарплата одного міністра, а 1 – пенсія одного пенсіонера.

- **Інтерактивний форум-театр.** Придумайте короткий (п'ятихвилинний) скетч на актуальну тему: про ксенофобію, про бездомних тощо. Покажіть скетч аудиторії повністю. Потім почніть спочатку і дайте глядачам можливість будь-якої миті зупинити скетч. Той, хто зупиняє скетч, стає учасником і змінює зміст, продовжуючи по-своєму. В кінці акції влаштуйте дискусію і проаналізуйте представлені варіанти.

Заняття 3. Реалізація молодіжних партисипативних проектів із залученням місцевої громади

Цілі заняття:

- 1) покращити підприємницьку компетенцію учасників та навички вирішення проблем;
- 2) ознайомити їх з технікою планування проектів, проаналізувати реальну ситуацію і намітити ефективні шляхи вирішення проблем.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- дошка, фліпчарт тощо;
- бажано показати фотографії якогось із реалізованих раніше проектів (див. додаток 2).

Необхідний час: 2 заняття по 45 хвилин, загалом 90 хвилин.

Загальні рекомендації модератору / тренеру

- Частина заняття 2 можна використовувати як домашнє завдання. Це заощадить 10-15 хвилин аудиторного часу.
- Рекомендований вік учасників – не менше 14 років. Якщо учасники молодші, аудиторного часу, можливо, знадобиться на 15-25 хвилин більше.

Терміни

Зацікавлені сторони (англ. *stakeholders*) – всі зацікавлені особи чи організації, які мають вплив на реалізацію проекту або на інтереси яких реалізація проекту може мати негативний чи позитивний вплив.

Підприємництво (англ. *entrepreneurship*). «Почуття новаторства і підприємництва належить до здатності індивіда перетворювати ідеї в дії. Це почуття охоплює творчість, новаторство і готовність ризикувати, а також здатність планувати і керувати проектами для вирішення завдань. Воно допомагає індивідам не тільки в їхньому повсякденному житті дома і в суспільстві, але й на робочому місці усвідомлювати зміст своєї роботи і бути здатними скористатися можливостями; також це почуття є основою для специфічніших навичок і знань, необхідних тим, хто організовує громадську чи комерційну діяльність або бере в ній участь. Воно має охоплювати розуміння етичних цінностей і просування хороше управління» [2].

Проект – існує багато визначень; наприклад:

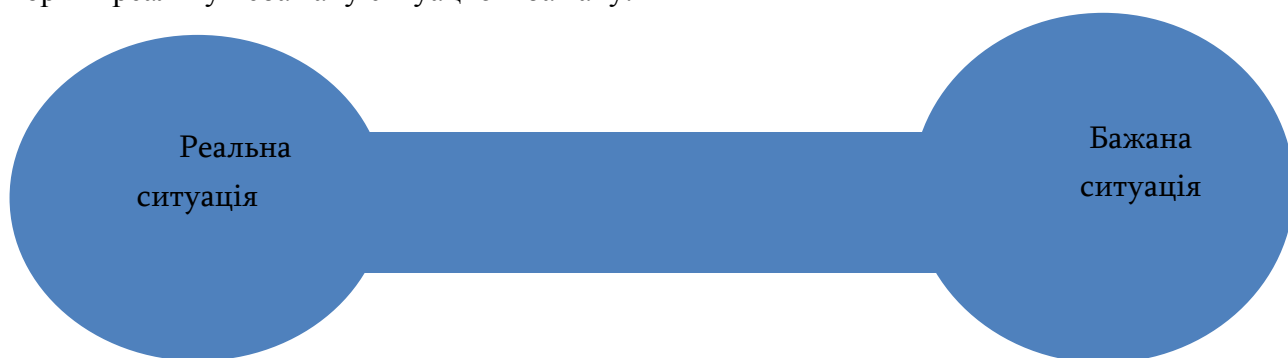
- *Німеччина, стандарт DIN 69901.* Проект — це намір, який значною мірою характеризується неповторністю умов у їхній сукупності, наприклад: постановка мети; тимчасові, фінансові, людські та інші обмеження; розмежування з іншими намірами; специфічна для проекту організація його здійснення;
- *Філ Багулі.* Проект — це послідовність взаємопов'язаних подій, які відбуваються протягом встановленого обмеженого періоду часу і спрямовані на досягнення неповторного, але в той же час визначеного результату.

Хід заняття

Частина 1

1 етап. Виклик (провокування)

Ознайомте учасників з цілями заняття і схемою «Кістка» (мал. 1). За допомогою схеми поясніть сутність проектів. Наголосіть, що проект – це план, за яким ми збираємося перетворити реальну небажану ситуацію в бажану.

+ Що допомагає?

– Що перешкоджає?

Малюнок 1. Схема «Кістка».

Запитайте учасників:

- Чи чули вони що-небудь про молодіжні партисипативні проекти з залученням місцевої громади; чи мають подібний досвід?
- Наскільки можливо є, на їхню думку, участь у створенні або здійсненні проектів самих бенефіціарів (отримувачів вигоди) і молоді громади? (За потреби наведіть приклади)
- У чому полягає необхідність таких проектів? (Наголосіть, що громада краще розбирається у власних потребах, а молодь, до того ж, виробляє навички активного громадянства, що принесе більше користі в майбутньому).

Виходячи з відповідей, запитайте, яку конкретну ситуацію учасникам хотілося б змінити у власній спільноті і як вони бачать відповідну бажану ситуацію. (Попередьте, що названі версії не мають стосуватися загальнолюдських або глобальних проблем.) Це може бути несправність спортивного або дитячого майданчика, недбале ставлення населення до довкілля, споживання нездорової їжі, недостатня шумоізоляція сільської дискотеки і т. д.

Записуйте названі версії на дошці. Дайте учасникам можливість спробувати використати схему "Кістка" в невеликих групах або за допомогою методу мозкового штурму. Поясніть їм, що бажана ситуація повинна бути реалістичною і досяжною.

Дайте учасникам змогу висловити свою думку щодо того, наскільки важливими для реалізації проектів є підтримка однодумців або вплив на інших. Поясніть, що таке «зацікавлені сторони» (див. додаток 1) і в чому полягає їхнє значення. Скажіть, що навчите їх техніці аналізу зацікавлених сторін. Ця техніка годиться для ефективного планування будь-якої мети та впливу на процеси.

II етап. Конструювання знань

Поділіть учасників на групи і попросіть вибрати одну з проблем, записаних на дошці, або придумати нову, над якою вони хотіли б попрацювати.

Спочатку попросіть їх виділити 3-5 зацікавлених сторін.

Для прикладу наведемо проект з реального життя небагатого села, який реалізували старшокласники. Учні вирішили, що для відпочинку їм важливо мати сквер/майданчик з дитячими гойдалками, яким у вільний час могли б користуватися і дорослі. Це місце служило б як для зустрічей і відпочинку, так і для обговорення важливих сільських питань.

В цьому випадку зацікавленими сторонами є:

- діти, які живуть у селі, – вони користуватимуться гойдалками і пісочницею;
- їхні батьки – вони користуватимуться майданчиком, а також зацікавлені ним як місцем відпочинку своїх дітей;
- місцева влада – вона може прийняти рішення, яке вплине на процес;
- мешканці села (крім дітей та їхніх батьків) – вони можуть внести певну частку у процес;
- спонсорські організації/фонди – вони працюють над проблемами громади і молоді.

Після того, як учасники визначаться із зацікавленими сторонами свого питання, попросіть їх для кожної сторони визначити відповідний інтерес або вплив на процес (бали варіюються від 0 до 5, де 5 – найбільший інтерес або вплив). Для прикладу відтворіть табл. 1 на дошці – покажіть, як її заповнювати.

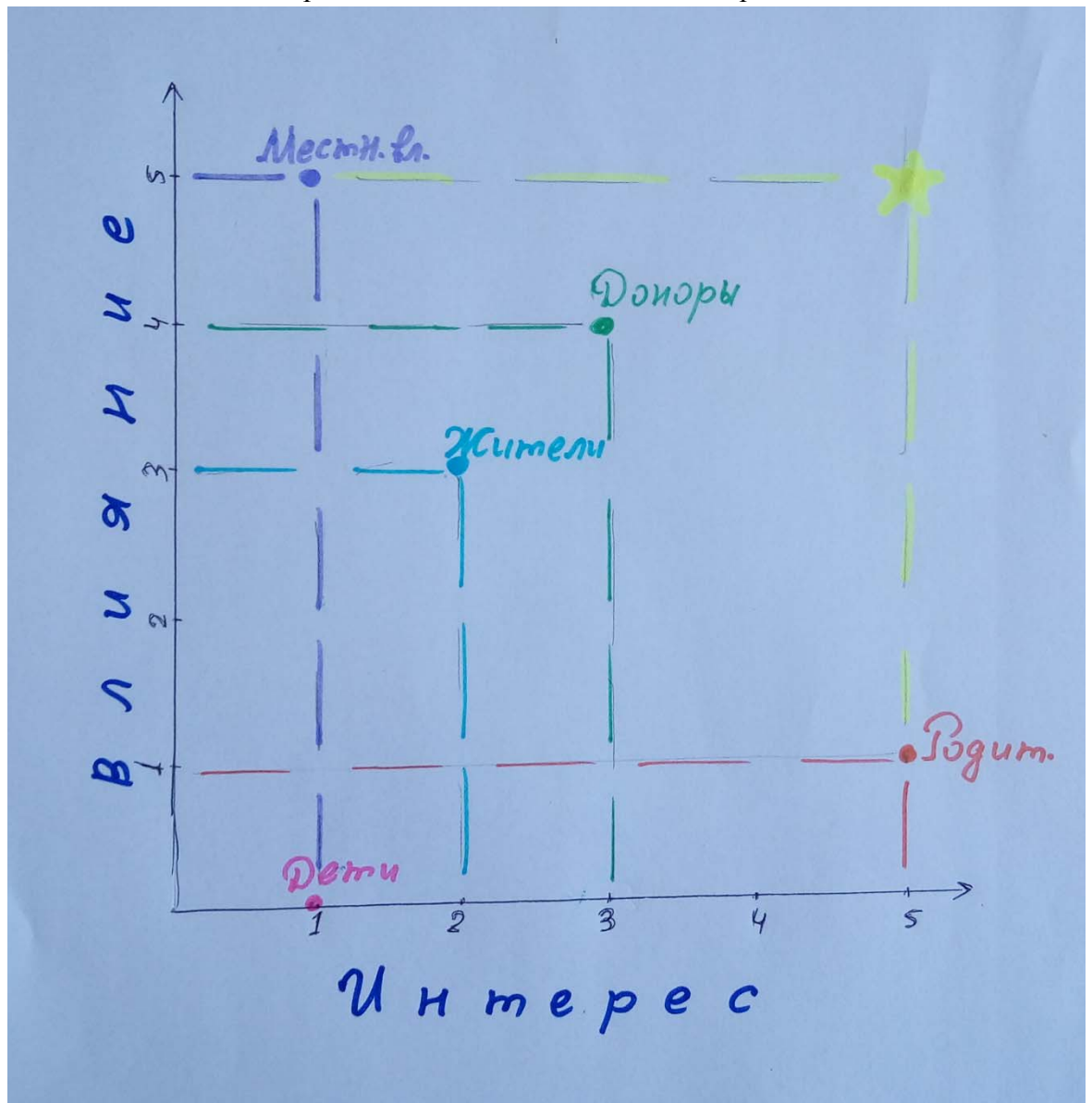
Таблиця 1

Аналіз зацікавлених сторін

Зацікавлена сторона	Інтерес		Вплив	
	Бал	Пояснення	Бал	Пояснення
Діти	1	Не зовсім усвідомлюють свої інтереси	0	
Батьки	5		1	

Місцева влада	1		5	Власник території і певною мірою ресурсів
Мешканці села	2		3	Можуть долучитися до монтажних та інших робіт, володіють певними ресурсами
Спонсорські організації/фонди	3	Працюють над питаннями громади	4	Можуть виділити частину ресурсів – надати грант

Потім покажіть, як перенести дані у схему (мал. 2), де горизонтальна вісь позначає інтерес зацікавленої сторони, а вертикальна – її вплив на процес. Зацікавлену сторону слід позначити в точці перетину її інтересу та впливу. Чим більший інтерес і/або вплив, тим віддаленішою буде ця точка від нуля. Зіркою на схемі позначена бажана («ідеальна») позиція з максимальним інтересом та впливом зацікавленої сторони.

Малюнок 2. Розподіл зацікавлених сторін згідно з їхніми інтересами та впливом на процес вирішення проблеми.

Поясніть учасникам, що ці дані в кожній громаді інші і що важлива участь самої громади у визначенні цих даних.

На тому ж прикладі покажіть, як заповнити таблицю 2, і попросіть групи визначити ефективні стратегії для своїх ситуацій. Робити це зручніше за допомогою таблиці (проте можна обійтись і без неї).

Таблиця 2

Схема аналізу зацікавлених сторін

№	Зацікавлена сторона	Ефективна стратегія	Конкретна діяльність
1	Діти	Вплив на них не буде ефективним, оскільки їхні інтереси і вплив незначні.	–
2	Батьки	Спираючись на їхній інтерес, збільшити вплив на процес.	Пояснити батькам законні можливості, залучити їх до процесу збору підписів під зверненням до місцевої влади про надання території.
3	Місцева влада	Підвищити її зацікавленість процесом.	Зустріч молоді з місцевою владою, передача заяви про надання території з підписами населення і пояснення, що перед виборами ця допомога піде владі на користь.
4	Мешканці села	Підвищити їхню зацікавленість процесом.	Старшокласники розподіляють між собою адреси, призначають зустрічі з сусідами і бесіди, пояснюють, яку користь принесе всьому селу цей майданчик, переконують їх підписати звернення до місцевої влади про надання території. Також сприяють тому, щоб односельці усвідомили, як вони можуть допомогти всьому селу і які ресурси можуть виділити для спільної справи.
5	Спонсорські організації/фонди	Підвищити їхню зацікавленість процесом.	Старшокласники села (члени клубу громадянської освіти) беруть участь у конкурсі на отримання гранту.

III етап. Рефлексія

Закінчивши роботу, групи демонструють результати. Попросіть решту груп виступити в ролі експертів: доки одні проводять презентацію, інші обдумують їхню ситуацію і порівнюють, наскільки збігаються думки.

Підведіть підсумок заняття і поясніть учасникам, що тепер вони легко зможуть скласти конкретний робочий план, який приведе до результату.

Частина 2

I етап. Виклик (провокування)

Поясніть учасникам, що існують апробовані техніки, які допомагають планувати діяльність або захід ефективно. Ознайомте їх з «5 W» (мал. 3).

Малюнок 3. Ефективне планування шляхом «5 W».

(Деякі автори додають шосте запитання – «Як» («How»)).

Поясніть, що стосовно кожного заходу вони мають відповісти на питання «5 W».

II етап. Конструювання знань

Далі заняття можна проводити по-різному.

- Можна дати планування заходу як домашнє завдання. В такому разі початок наступного заняття треба відвести на те, щоб учасники в тих же групах обмінялися ідеями та погодили конкретний робочий план.
- Учасники в групах продовжують роботу і пояснюють, які конкретні заходи були б ефективними для досягнення мети. Їхня задача – уточнити й узгодити конкретний план дій.

III етап. Рефлексія

Після закінчення роботи і презентації проектів усіх груп дайте відгук про кожен проект. Наголосіть на сильних сторонах і поставте навідні запитання, які допоможуть покращити слабкі сторони.

Нагадайте учасникам Цілі заняття і попросіть резюмувати, які нові знання і навички вони здобули. Запитайте, чому і для кого це важливо.

Як приклад, можна навести результати проекту сільських школярів, проаналізованого на занятті 1. Учні збрали підписи і звернулися до місцевої влади. Паралельно, скориставшись допомогою консультанта, написали проект і виграли невеликий грант. Місцева влада передала територію їм у користування. Завдяки гранту вони купили матеріал для огорожі. Мешканці села дали учням фарби, дерев'яні дошки, старі миски, зношені шини. Батьки взялись до монтажних робіт. Організація, яка працює над захистом довкілля, виділила учням саджанці. На відкриття майданчика запросили всі зацікавлені сторони і представників засобів масової інформації. Представники місцевої влади залишилися дуже задоволені результатом, поговорили з мешканцями і вирішили з власної ініціативи встановити нічне освітлення та – терміново, до виборів – виділити для проекту додаткову територію. Фотографії майданчика наведено в додатку 2.

ДОДАТОК

Фото реалізованого проекту

Розділ III. Вдосконалюємо себе

Заняття 1. Робота з анкетною «Громадянські компетентності»

Цілі заняття:

- 1) сформулювати свою думку про те, які якості є громадянськими;
- 2) навчитися приймати рішення в групі.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- фліпчарт;
- роздруковані анкети «Громадянські компетентності» (див. додаток) для кожного учасника.

Хід заняття

I етап. Вступ до теми

Розповідаємо учасникам, що в різних країнах світу важливими для громадянина вважають абсолютно різні якості. Навіть у межах однієї країни думки людей часто принципово розходяться: хтось вважає ту чи іншу якість важливою, а хтось – зовсім не важливою, хтось вважає певну якість потрібною, а хтось вважає ту ж таки якість шкідливою. Роздайте учасникам анкету «Громадянські компетентності» і завдання (див. додаток). Анкету можна також заповнити в електронній формі [1].

II етап. Робота з анкетною

Учасники об'єднуються в групи по 4-5 осіб. Їхнє завдання – добре все обміркувавши, домовитися всередині групи і вибрати з анкети 3 найважливіші і 3 найменш важливі дії.

III етап. Результати анкетування

Ведучий ставить кожній групі запитання:

- Чи вдалося групі домовитися, дійти до спільної думки? Якщо ні, то окрему думку все одно треба відобразити на фліпчарті.
- Які якості група вважає найважливішими? (Ведучий виписує номери запропонованих якостей на фліпчарті.)
- Які якості група вважає найменш важливими? (Ведучий виписує номери запропонованих якостей на фліпчарті.)

Коли якості виписані, ведучий просить пояснити вибір команд. Якщо час обмежений, можна обійтись обговоренням якостей, які викликали найбільші суперечки.

Під час підведення підсумків ведучий просить учасників назвати щось одне, але найважливіше, чому учасники навчилися або про що задумались, виконуючи цю вправу.

Джерело:

1. Анкета «Дії громадянина».
URL: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSflOa1X2uP0GVTqLploKHjuLn-rPEdbQHxHhqsJiCLld066g/viewform> (дата посилання: 10.10.2017).

ДОДАТОК

Анкета «Громадянські компетентності»

Які якості громадянина, на вашу думку, найважливіші? Будь ласка, індивідуально оцініть їх за семибальною шкалою (1 – найменш важлива дія, 7 – найбільш важлива дія).

1. Брати участь у голосуванні.
2. Брати участь в добровольчих організаціях.
3. Брати участь у політичному житті.
4. Вибирати товари з політичних, екологічних або моральних міркувань.
5. Мати незалежну думку.
6. Прагнути розуміти думку інших людей.
7. Відстежувати діяльність органів влади.
8. Бути присяжним у разі отримання повістки.
9. Завжди підкорятися законам.
10. Повідомити про злочин, свідком якого Ви стали.
11. Не ухилятися від податків.
12. Бути готовим у разі потреби служити в армії.
13. Підтримувати у своїй країні людей, яким живеться гірше, ніж Вам.
14. Допомогати людям, яким живеться гірше, ніж Вам.

Заняття 2. Різноманіття у мені, в моєму оточенні й у суспільстві, в якому я живу

Робота з ідентичностями, їхніми сильними і слабкими сторонами у повсякденній взаємодії між собою

Цілі заняття:

- 1) учасники дізнаються, що таке відмінності, різноманіття й упередження;
- 2) дізнаються, наскільки люди різноманітні і як багато різних ідентичностей їх визначають;
- 3) попри явні відмінності, знайдуть спільні риси з іншими людьми;
- 4) дізнаються про свій потенціал;
- 5) відчують, як це – обстоювати щось своє, щось дуже особисте, або не обстоювати, як у зв'язку з цим поведуться інші і як це – відстоювати свою ідентичність;
- 6) дізнаються, як це – бути в одній групі з людьми, кожен з яких може поєднувати в собі безліч ідентичностей;
- 7) звернуть увагу на нерівні можливості в суспільстві;
- 8) зрозуміють ймовірні індивідуальні наслідки приналежності до певних соціальних чи культурних груп;
- 9) на практиці застосують одне до одного навички емпатії;
- 10) розвинуть своє сприйняття нерівності влади у повсякденному житті;
- 11) випробують на собі почуття влади та безсилля і пропрацюють їх (зокрема, невербально);

- 12) прояснять для себе ситуацію з владою в групі та в суспільстві і знайдуть емоційний підхід і стратегії дій щодо влади.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- лимони (або інші плоди чи предмети) в кількості половини числа учасників;
- папір для фліпчарта, маркери або інші матеріали для презентації;
- аркуші паперу (A4) і ручки за кількістю учасників;
- 2-3 чисті картки або 2-3 аркуші паперу для кожного учасника;
- навчальна аудиторія достатнього для виконання вправ розміру;
- стільці за кількістю учасників.

Необхідний час: 5-6 годин.

Загальні рекомендації модератору/ведучому

Щоб усвідомити все різноманіття можливостей, треба зрозуміти, що ж насправді означає різноманіття. Як воно пов'язане з власною особистістю? Чи впливає воно на те, як ми сприймаємо себе і наше оточення? Критичний розгляд є основою для розуміння різноманітних уявлень і думок.

Подані нижче вправи дають змогу усвідомити різноманіття і відчуття його вплив. Ці вправи вибудовані в такому порядку, щоб крок за кроком підвести учасників до основної теми. Тому рекомендовано під час заняття проводити вправи в наведеному тут порядку і по змозі повністю. За потреби вправи також можна проводити незалежно одна від одної, тому відповідні кроки рефлексії наведені безпосередньо після кожної вправи. Інші вправи можна знайти в зазначених джерелах [1; 2; 3].

Перед початком вправ ведучий має проаналізувати різноманіття власних ідентичностей, розібратися в собі: цим можна буде скористатися при наведенні прикладів, а також упродовж рефлексії над вправами. Корисно також досліджувати різноманіття групи, щоб бути здатним під час вправ помічати тонкощі і звертатися до нюансів.

Терміни

Ідентичність – соціальна категорія, до якої відносить себе людина.
Влада – привілей, яким людина користується на підставі своєї ідентичності (своїх ідентичностей) у певній групі або суспільстві.

Хід заняття

Вправа 1. Лимони

Крок 1. Ведучий пише на фліпчарті «Лимони...» і просить учасників продовжити речення. Все сказане записують на тому ж фліпчарті, наприклад: «жовті», «кислі», «великі», «овальні» і т. д.

Крок 2. Ведучий ставить перед учасниками посудину (наприклад, миску або ящик) з лимонами і просить взяти по одному лимону на двох та ретельно розглянути його в парах.

Крок 3. Пари учасників розглядають свій лимон і через 1-2 хвилини за сигналом ведучого кладуть його назад у посудину.

Крок 4. Ведучий ретельно перемішує лимони, а тоді просить кожну пару знайти і забрати «свій» лимон.

Рефлексія. Всі разом обговорюють те, як можна було знову знайти «свій» лимон. Ведучий сприяє обговоренню такими запитаннями:

- Що означає можливість знову знайти «свій» лимон у контексті початкового виразу «Лимони ...»? (Наприклад, «Не всі лимони...» / «Іноді лимони бувають...»)
- Які паралелі можна провести між цією вправою і повсякденним життям?

Вправа 2. Молекула ідентичності

Підготовка. Для кращого розуміння рекомендовано візуалізувати подальші кроки, наприклад, на фліпчарті, щоб було зрозуміло всім учасникам. Наведену нижче схему (див. додаток) можна запропонувати як шаблон, попередньо її роздрукувавши. Проте, як показує досвід, молекули ідентичності виходять індивідуальнішими і різноманітнішими, якщо учасники створюють їх самі. Як саме це відбувається, описано в описаних нижче кроках.

Крок 1. Не спілкуючись між собою і працюючи індивідуально, учасники малюють у центрі аркуша паперу (A4) коло і пишуть в ньому своє ім'я.

Крок 2. Навколо центрального кола з іменем учасники так само індивідуально і мовчки малюють ще 5-7 кіл; як наслідок, виходить своєрідна молекула. У ці кола учасники вписують свої найважливіші ідентичності, або ж соціальні категорії, до яких відносять себе на цей момент і в місці проведення вправи. Ведучий малює таку ж молекулу у себе на фліпчарті і дає учасникам приблизно 5 хвилин для індивідуального виконання завдання. Для кращого розуміння при вписуванні соціальних категорій в кола рекомендовано використовувати таке формулювання: «Я – ...». Оскільки мова йде про ідентичності, які важливі для учасників тут і зараз, одну або й кілька ідентичностей, які вони не хочуть обговорювати з іншими, можна не називати, а позначити будь-яким нейтральним знаком (наприклад, «X» чи «Y»). Ведучий має передбачити відповідний приклад і у своїй візуалізації.

Крок 2а. Ведучий роздає кожному по 2-3 чистих картки або аркуші паперу. Учасники виписують зі своєї молекули 2-3 найважливіші ідентичності по одній на картці (аркуші) й у складеному вигляді віддають їх ведучому. Цей крок потрібен, якщо згодом проводитимуть вправу 3 «Встати за ...»

Крок 3. Учасники об'єднуються в групи по 3 особи й обговорюють свої найважливіші в цей момент і в цьому місці ідентичності. Рекомендовані запитання до учасників:

- Що означають для вас ці ідентичності?
- Як ви почуваєте себе з такими ідентичностями?
- Які думки або запитання у вас виникають, коли ви дізнаєтеся про ідентичності інших учасників?
- Чи є спільні ідентичності у вашій групі?
- Чи було щось, що вас здивувало або особливо зацікавило?

Цікавіше і корисніше буде об'єднатися в групи тим учасникам, які знають один про одного найменше.

Крок 4. Учасники знову збираються великою групою і індивідуально, не спілкуючись між собою, малюють на своїх аркушах ще 13 кіл, таким чином продовжуючи розвивати молекулу. Альтернативно ці кола можна зобразити у вигляді пелюсток квітки навколо початкової молекули. Кожне коло (пелюстка) символізує одну соціальну категорію, на приналежність до якої вплинути здебільшого неможливо, як-от:

- релігію;
- громадянство;
- освіту;
- фізичні або психічні обмеження;
- колір шкіри;
- походження (місто/село);
- знання іноземних мов;
- вікову групу;
- стать;
- рідну мову;
- сексуальну орієнтацію;
- сімейний стан;
- соціальний статус.

Ведучий називає категорії по порядку, а учасники вписують свої ідентичності як відповіді у відповідне коло (пелюстку). У цьому випадку також рекомендовано записати категорії так, щоб усі могли їх бачити (на фліпчарті, наприклад), і навести для деяких із них приклади. Не рекомендовано представляти всі категорії разом, адже часто це може виявитися для учасників надто складно.

Оскільки мова йде, зокрема, про ідентичності, які важливі для учасників тут і тепер, то цього разу теж можна не називати ті ідентичності, які учасник не хоче обговорювати з іншими, а позначити їх будь-яким нейтральним знаком («X», «Y»). Ідентичності на «пелюстках» можуть збігатися з ідентичностями із внутрішньої частини молекули, однак так чи так їх теж рекомендовано записувати.

Крок 5. Учасники створюють нові групи по 3 особи й обговорюють дописані ідентичності. Рекомендовані запитання до учасників:

- Що означають для вас ці ідентичності?
- Як ви почуваете себе з такими ідентичностями?
- Які думки або запитання у вас виникають, коли ви дізнаєтеся про ідентичності інших учасників?
- Чи є спільні ідентичності у вашій групі?
- Чи було щось, що вас здивувало або особливо зацікавило?

Крок 6. Знов у великій групі учасники індивідуально, не спілкуючись один з одним, позначають кожну ідентичність різними кольорами або символами: та ідентичність, яка у повсякденному житті надає привілеї, тобто дає перевагу, позначається, наприклад, знаком «+» або зеленим кольором, а та, яка обмежує, тобто ставить у не вигідне становище, – наприклад, знаком «-» або червоним кольором. Потім можна спробувати об'єднати однаково позначені ідентичності разом чи відповідно розфарбувати частини молекули або «квітки». Альтернативно можна підрахувати позначені так або інакше соціальні категорії. Все це дозволить побачити, чи відчувають учасники свою приналежність більше до тих

соціальних категорій, які створюють їм привілеї, чи до тих, які привілеїв у повсякденному житті не надають або навіть ставлять у несприятливі умови.

Крок 7. Учасники створюють нові групи по 3 особи й обговорюють значення своїх ідентичностей для повсякденного життя. Рекомендовані запитання до учасників:

- Як ви відчуваєте себе з такими ідентичностями?
- Які думки або питання виникають у вас, коли ви дізнаєтеся про ідентичності інших учасників?
- Наскільки обережним слід бути з привілеями?
- Що означає бути більше чи менше привілейованим у суспільстві?

Оскільки обговорення може торкатися речей дуже особистого характеру, рекомендовано об'єднуватися в групи тим учасникам, які товаришують або хоча б уже знайомі.

Рефлексія. Якщо слідом не заплановано проведення вправи 3 «Встати за...», то рефлексію, описану в кінці вправи 3, рекомендовано провести зараз. В іншому випадку слід відразу перейти до вправи 3.

Вправа 3. Встати за ...

Підготовка. Картки, на яких учасники у вправі 2 «Молекула ідентичності» записали свої ідентичності (одна ідентичність на одній картці), перемішують і викладають одну за одною на підлозі у формі спіралі. При цьому однакові ідентичності збирають разом і складають одну на одну. Однаковими вважають тільки повністю тотожні ідентичності. Це означає, що, наприклад, «студент» і «студентка» є різними ідентичностями, як і «дочка» й «улюблена дочка», або «сестра» і «систра» (з помилкою або іншим способом написання). Навколо спіралі утворюють закрите коло зі стільців, на які сідають учасники. Всі стільці мають бути зайняті, а в колі слід сидіти тільки тим, чий ідентичності лежать на підлозі, тобто тим, хто брав участь у попередній вправі 2 «Молекула ідентичності». Асистентам ведучих, гостям чи іншим людям сидіти в колі і брати участь у вправі не слід. Вони можуть спостерігати і долучитися до рефлексії.

Крок 1. Ведучий пояснює учасникам у колі хід подій (і за потреби наводить відповідні приклади):

1. Ведучий зачитує ідентичності одну по одній, рухаючись по спіралі.
2. Після того, як ідентичність названо, учасники встають залежно від того, якою мірою вони відчувають себе приналежними до цієї соціальної категорії. Якщо учасник встає ненадовго або підводиться невисоко – значить, він ідентифікує себе з цією категорією слабо; якщо стоїть довго або піднімається у повний зріст – то ідентифікує себе з нею сильно. (Якщо комусь в групі буде важко постійно вставати, треба використовувати альтернативні рухи, однаково посилені для всіх учасників, – наприклад, піднімати руку. В цьому випадку слід відповідно змінити назву вправи – «Підняти руку за...»).
3. Під час вправи учасники мають спостерігати один за одним.
4. При цьому важливо, щоб учасники виконували вправу мовчки: не розмовляли, не сміялися, не коментували те, що відбувається.
5. Ведучий зачитує наступну ідентичність тільки після того, як усі учасники сядуть (або опустять руки).

Коли ведучий відповість на всі відкриті запитання учасників, починається вправа.

Крок 2. Ведучий зачитує ідентичності, уважно стежить за учасниками і в разі потреби робить зауваження щодо того, як і коли вони себе ведуть. При цьому рекомендовано скористатися допомогою асистентів.

Рефлексія. Оцінити вправу 2 «Молекула ідентичності» і вправу 3 «Встати за...» допоможуть поставлені групі запитання, які залежно від ходу вправ треба адаптувати відповідно до того, що відбувалося:

- Як ви себе почували?
- Чи легко було вам записувати ідентичності або приналежності до соціальних категорій? Чому так або чому ні?
- Як вам було спілкуватися з іншими учасниками, про що ви при цьому думали, як себе почували?
- Як ви представляли у вправах певну ідентичність? Можливо, комусь доводилося стояти одному серед тих, хто сидів, або, навпаки, сидіти одному, коли всі інші стояли?
- Як ви реагували на те, коли хтось вставав неочікувано – наприклад, особа жіночої статі при ідентичності «брат»?
- Як це відбувається в реальному житті, коли, наприклад, «стоїш» або «сидиш» сам-один?
- Як поведуться інші? Які емоції при цьому виникають?

Залежно від розміру групи і можливих варіантів адаптації для цієї вправи потрібно 1-2 години, щоб спокійно провести її і потім ретельно відрефлексувати під час загального обговорення, охоплюючи всі цікаві і складні аспекти. В кінці рекомендовано зробити (невелику) перерву або, як мінімум, розрядити атмосферу.

Вправа 4. Активне збільшення потенціалу

Крок 1. Учасники індивідуально розмірковують про групу людей, від якої вони відрізняються і яка, на їхню думку, має більше привілеїв і можливостей. При цьому їм слід звернути увагу на почуття (наприклад, розчарування або злість), які вони відчувають стосовно цієї групи. Далі учасники замислюються про причини, які спонукають їх до думки, що у них менше можливостей або привілеїв, і змушують відчувати себе вилученими з цієї групи.

Крок 2. Учасники створюють міні-групи по 3-4 особи й обмінюються думками. Кожен представляє відповідну ситуацію, групу і пов'язані з ними почуття, а інші учасники міні-груп розмірковують про те, що треба зробити, індивідуально або групою, щоб зменшити негативні почуття і створити альтернативні можливості.

Крок 3. Наприкінці вправи учасники збираються великою групою і записують (наприклад, на фліпчарті) ті дії, які дозволять зменшити негативні почуття і створити альтернативні можливості. Незалежно від початкових груп і ситуацій виникає спільний каталог можливостей для індивідуального або спільного посилення і збільшення потенціалу тих ситуацій, де люди позбавлені привілеїв.

Вправа 5. Відносини влади

Крок 1. Учасники збираються в міні-групи і протягом 10-15 хвилин розмірковують про те, які ситуації і якості, що стосуються учасників заняття, можуть привести до нерівності влади. При цьому ведучий має простежити, щоб описували тільки абстрактні якості і ситуації (наприклад, досвід, вік тощо), не називаючи конкретних імен.

Крок 2. Міні-групи викладають свої думки у вигідному для загального огляду форматі, наприклад, на фліпчарті.

Рефлексія. Запитання до учасників, корисні для осмислення результатів вправи:

- Чи назвали ви якості, які стосуються вас самих або інших?
- Чи назвали ви ситуації, в яких представляли себе сильними або слабкими?
- Чи назвали ви ситуації, які мали значення для вашої малої групи?
- Чим відрізнялися ситуації і що спільного було між ними?
- Чи існують інші ситуації або структури, подібні на ті, які було розглянуто?

Невиражені чи неусвідомлені відносини влади можуть порушити або ускладнити навчальний процес, коли, наприклад, хтось не наважується поставити запитання, не дивлячись на те, що відчуває себе невпевнено і поставити запитання таки треба. Домінантні особистості часто не усвідомлюють, якою владою володіють. Люди з маргінальних груп часом відчувають себе слабшими.

Вправа 6. Гойдалка влади і безсилля

Підготовка. Попередньо рекомендовано провести низку вправ для театральних акторів. Для початку учасникам треба розім'ятися, зняти напруженість у тілі. Крім того, їм слід зосередитися і розслабитися – наприклад, за допомогою усвідомленого дихання. Після такої підготовки наступні кроки даються легше і мають більший ефект.

Ведучий пояснює, наводячи приклади, описані нижче кроки, після чого учасники створюють групи по 3 особи. (Вправу можна проводити і в трохи більших групах по 4-7 осіб, а в разі невеликої групи – з цілою групою.)

Крок 1. Два учасники (У1 і У2) потискають один одному руки і так завмирають, тобто не рухаються, утворюючи статую.

Крок 2. Учасник У1 залишає статую, а У2 далі стоїть нерухомо.

Крок 3. Третій учасник (У3) надає позиції завмерлого учасника У2 нового змісту і доповнює статую собою, зайнявши нове положення (не таке, яке було в У1). При цьому не можна міняти положення У2. У3 також завмирає.

Крок 4. Статуя деякий час стоїть нерухомо, щоб усі могли її розглянути. Після цього У2 виходить зі статуї, У3 далі стоїть нерухомо.

Крок 5. Тепер У1 переосмислює положення тіла завмерлого У3 і доповнює статую собою в новому положенні. При цьому не можна міняти положення У3. У1 також завмирає. І так далі.

Крок 6. Приблизно через 10 хвилин закінчується перше коло. За потреби міні-групи можуть пересуватися, після чого відбувається друге коло з рукостисканням і завмиранням двох учасників. За цим же принципом новий учасник утворює нову статую, але тепер він набуває такого положення, яке демонструвало б, що у нього більша влада над завмерлим учасником, змінює статую так, щоб зруйнувати владу останнього. Статуя знову деякий

час стоїть нерухомо, щоб усі могли її розглянути. Після цього статую залишає учасник, який зображав слабого персонажа. Наступний учасник, у свою чергу, руйнує владу завмерлого учасника.

Крок 7. Друге коло час від часу перериває ведучий, раптово плескаючи в долоні; за цим сигналом статуї завмирають. Учасник, у якого якраз черга доповнювати статую, намагається набути такого положення, яке зруйнувало би владу завмерлого, проте і його самого при цьому владою не наділило, не зробило би сильнішим, тобто знайти шлях, який дозволив би розірвати замкнуте коло. Після цього учасники продовжують працювати, як описано в кроці 6.

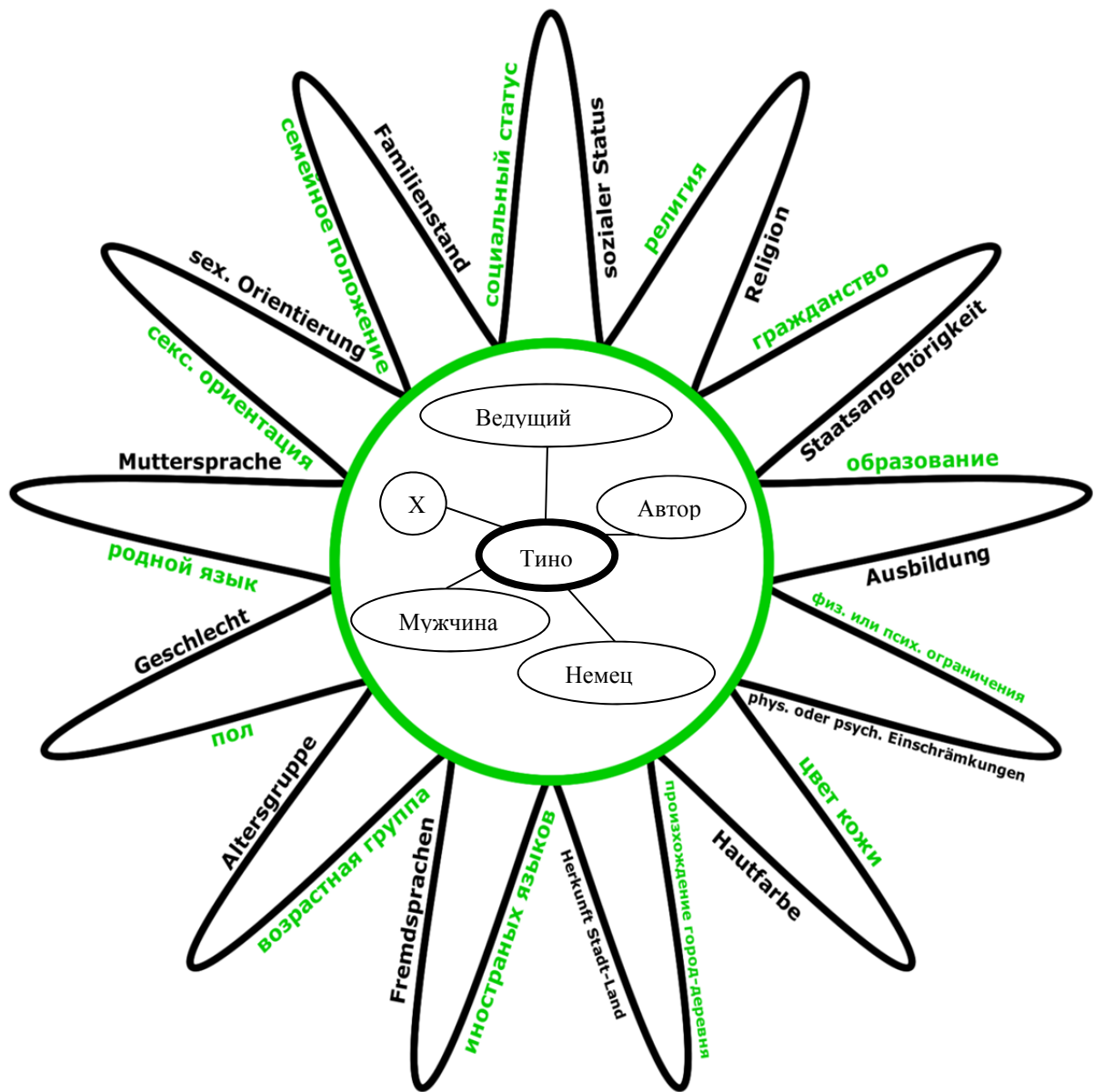
Рефлексія. Рефлексію над отриманим досвідом проводять у великій групі. При цьому можна керуватися такими запитаннями до учасників:

- Як ви себе почували у своїх ролях?
- Які форми влади ви випробували?
- Які з них вам знайомі?
- Що вдавалося вам легко, а що – складно?
- Яким чином можна зруйнувати владу?
- Які ролі ви обіймали?
- Які асоціації з повсякденного життя виникають у вас з цього приводу?
- Чим, на вашу думку, була чи може бути корисною ця вправа в рамках заняття (при цьому можна взяти до уваги і вправи, виконані попередньо)?

Джерела

1. Динаміка різноманіття: Як реалізувати потенціал різноманіття під час тренінгу: Посібник для фасилітаторів у сфері освіти активної громадськості. Берлін: Спілка MitOst E. v., 2014. URL: http://mitost.org/editions/p_d_r.html (дата посилання: 10.10.2017).
Bildungsziel: Bürger: Methodenhandbuch für multinationale Seminare. Berlin: MitOst-Editionen 7, 2004. URL: http://mitost.org/editions/bildungsziel/buerger_screen_2004/bildungsziel_buerger_screen_2004.pdf (дата посилання: 10.10.2017).
2. Handbook for Facilitators of the Georgian Country Program Diversity School. Berlin: MitOst e. V., 2013.

ДОДАТОК
Молекула ідентичності

Заняття 3. Стереотипи і дискримінація

Цілі заняття:

- 1) усвідомлення учасниками сутності стереотипів і їхнього впливу на процес дискримінації;
- 2) аналіз впливу стереотипів та упереджень на повсякденне життя;
- 3) вироблення навичок емпатії (співчуття, співпереживання) і визначення ефективних стратегій для подолання негативного впливу стереотипів;

- 4) усвідомлення учасниками алогічності стереотипів на прикладі експерименту Дж. Елліотт.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- дошка, фліпчарт тощо;
- проектор;
- ноутбук;
- відеофільми [1; 2; 3] (перегляд відеофайла або онлайн через інтернет);
- реквізит для вправи «Детективи».

Необхідний час: 2 заняття по 45 хвилин, загалом 90 хвилин.

Загальні рекомендації модератору: якщо вік учасників менший, ніж 12 років, для заняття 2 може знадобитися на 10-15 хвилин більше часу.

Терміни

Дискримінація (лат. *discriminatio* – «утиск») – це негативне ставлення, упередженість, насильство, несправедливість і позбавлення людей прав на підставі їхньої приналежності до певної соціальної групи, яку вважають у тому чи іншому сенсі «гіршою», ніж решта, і з членами якої поводяться через це не так, як зі «звичайними» людьми. Дискримінація передбачає формування ставлення до особи або групи людей, ґрунтуючись на їхній приналежності до певної групи населення.

Стереотип (від старогр. *στερεός* – «твердий» і *τύπος* – «відбиток») – початково типографічний термін для визначення монолітної друкованої форми, копії з типографського набору чи кліше, які використовували для друкарських машин. *Стереотип* – відносно стійкий і спрощений образ соціальної групи, людини, події чи явища. Стереотип як готова схема сприйняття дозволяє людині скоротити час реагування на мінливі умови навколишнього світу. Проте водночас стереотип може перешкоджати виникненню нових думок і уявлень.

Хід заняття

Частина 1

1 етап. Виклик (провокування)

Пояснюємо учасникам тему і цілі заняття. Ставимо їм запитання: що таке дискримінація? що таке стереотип? Усі відповіді записуємо на дошці, розділеній на дві частини. На одній частині записуємо асоціації з терміном «дискримінація», а на іншій – з терміном «стереотип» (визначення термінів див. у додатку 1). Потім просимо згадати випадки дискримінації, відомі з історії або з засобів масової інформації.

Просимо учасників задуматися про причини дискримінації. Відповіді фіксуємо на дошці. Якщо учасники вагаються, ставимо навідні запитання про привілейоване становище однієї зі сторін:

- Чи немає в якоїсь сторони відчуття, що вона чимось краща? Чи не вважає одна зі сторін, що їй повинні поступитися, бо інша сторона чимось гірша?

- Які доречні приклади з історії людства можна пригадати? (Якщо не згадають, нагадуємо: расизм, фашизм, антисемітизм.)
- Наскільки можливо/допустимо, щоб на Вас вплинула думка інших і Ви стали «кривдником»?

II етап. Конструювання знань

Пояснюємо учасникам, що для прикладу їм буде показаний відомий навчальний експеримент, який провела зі своїми третьокласниками вчителька Джейн Елліотт. Потім коротко розповідаємо історію експерименту.

Джейн Елліотт – американська шкільна вчителька, яка стала відомою як активістка в царині фемінізму, антирасизму і прав ЛГБТ. Джейн Елліотт розробила відому вправу «Блакитнооці/карооці», яку вперше провела з учнями 3-го класу 5 квітня 1968 року, наступного дня після вбивства Мартіна Лютера Кінга. Мета цієї вправи полягала в тому, щоб викликати в учнів відчуття перебування в меншості. Ця вправа і подальша полеміка відображені в документальних фільмах «Eye of the Storm» (1970) і «A Class Divided» (1985). Робота Елліотт лягла в основу її діяльності з «навчання різноманітності» і була відзначена безліччю нагород, в тому числі нагородою Національної асоціації психічного здоров'я за «видатні досягнення в галузі освіти».

(За потреби можна додатково переказати суть експерименту (див. додаток 2), проте замінити демонстрацію експерименту переказом небажано.)

Перед показом фільму про експеримент «Блакитнооці проти карооцих» [1] просимо учасників під час перегляду думати про можливий зв'язок між дискримінацією і стереотипами.

Демонструємо фільм.

Після перегляду просимо учасників висловити свою думку щодо таких питань:

- На Вашу думку, які взаємини були між учнями? (відповідь: Це був найдружніший клас.)
- Чи знали вони, що це був експеримент?
- Чи змінилася поведінка учнів? Що змінилося?
- Чому наступного дня один із учнів залишив дома окуляри?
- Як вплинув експеримент на навчальні результати уроку? Чому?
- Яким буде результат проведення такого експерименту не в одному класі, а в набагато більших масштабах?
- На Вашу думку, чи будуть результати подібного експерименту у дорослих такими самими? (Чи проводилися з дорослими подібні експерименти з подібними результатами?). У разі зацікавлення можете показати фільм «Експеримент» [2], знятий за експериментом відомого психолога Філіпа Зімбардо, або ж фільм «Експеримент 2: Хвиля» [3].
- Який зв'язок між фільмом/експериментом і метою нашого заняття – темою дискримінації?

Ознайомлюємо учасників з пірамідою насильства (мал. 1).

Малюнок 1. Піраміда насильства.

Перший поверх: акти заледве розпізнаваної упередженості. Стереотипи, жарти, чутки, обговорення почуттів з односторонніми, сприйняття негативної інформації, ігнорування позитивної інформації, демонстрація байдужості.

Другий поверх: акти упередженості і нетерпимості. Пошук/визначення цапа-відбувайла, глузування, соціальна ізоляція, дегуманізація.

Третій поверх: акти дискримінації. Сексуальні домагання, дискримінація при влаштуванні на роботу, громадський остракізм, дискримінація в сім'ї, дискримінація в царині освіти.

Важливо зауважити, що наступний після дискримінації поверх – це насильство, а потім іде геноцид.

III етап. Рефлексія

Запитуємо учасників, які висновки вони зробили з сьогоднішнього заняття. Висновки бажано записати на дошці або на фліпчарті, щоб використати їх у занятті 2. Якщо учасники щось пропустили, нагадайте роль стереотипів і упереджень у процесі дискримінації, а також приклади з історії людства (фашизм, антисемітизм, гендерна нерівноправність, расизм тощо).

Частина 2

I етап. Виклик (провокування)

Нагадуємо учасникам Цілі заняття, з якими вони були ознайомлені на занятті 1, і просимо згадати, що таке «стереотип» і «дискримінація». Також просимо згадати

висновки, зроблені під час підведення підсумків заняття 1. Якщо минуло вже достатньо часу, щоб учасники заняття могли призабути ці висновки, їх можна тримати на видноті записаними на дошці чи фліпчарті.

II етап. Конструювання знань

Ділимо учасників на невеликі групи (4-6 осіб). Бажано, щоб у кожній групі було по 4 особи, але треба виходити з загальної кількості учасників – щоб часу заняття вистачило на всі групи. Спосіб поділу – будь-який (розрахунок, кольорові картки або ін.).

Після того, як групи розташувалися в кімнаті, пояснюємо, що назва сьогоднішньої вправи – «Детективи», а кожна група – це самостійна команда детективів. Певною мірою вони навіть суперники, тому працюють самостійно. Завдання кожної команди – встановити особу людини за її особистими предметами, визначити за ними якомога більше її характерних рис: вік, професію, зовнішність, інтереси, сімейний і фінансовий стан тощо. «Детективи» можуть брати предмети до рук і детально розглядати, та потім мають їх повернути, щоб інші команди теж могли їх оглянути. Команди повинні аргументовано обговорити розглянуті предмети і після цього зробити висновки про особу їхнього власника. На все це команди мають 20-25 хвилин.

Переконавшись, що учасники зрозуміли інструкцію, кладемо посеред кімнати речі «розшукуваного» (5-7 предметів). Їх треба підготувати заздалегідь. Бажано, щоб вони належали самому вчителю. Головне, щоб це були речі, які можна носити з собою, і щоб на них не було явних ознак власника (наприклад: ключі, цукерки, жуйка, сувенірний ніж, брелок, маленька перегоріла лампочка (щоб купити таку ж) тощо).

Під час роботи підходимо до груп і заохочуємо їх робити більше висновків про власника предметів.

Закінчивши обговорення і створивши портрет «розшукуваного», команди по черзі роблять презентації – представляють висновки й аргументують їх. Бажано, щоб під час презентацій Ви записували на дошці озвучені висновки: ймовірну професію, вік і т. д. Влаштуйте також виставку портретів.

Під час виконання інструкцій неодмінно виявиться, що "детективи" зробили різні висновки. Наприклад: одні стверджують, що це жінка, інші – що чоловік, деякі – що у нього діабет (так часто говорять через наявність цукерок), або що у нього малеькі діти, або що він любить дітей (через ці ж цукерки).

Проводячи презентації, учасники часто ведуть себе емоційно, кидають веселі репліки. Даємо їм можливість виявити емоції, а після цього запитуємо:

- Як ви почувалися під час роботи?
- Чи були в команді розбіжності, не зафіксовані у презентації? (Якщо так, то записуємо їх на дошці у висновках.)
- Наскільки важко або легко було визначити характеристику за предметами?
- Наскільки однаковими виявилися результати команд?
- Наскільки реально знайти людину за вашими висновками?
- Яка група зробила логічніші або правильніші (правдоподібніші) висновки?

Потому кажемо, що можемо познайомити учасників з цією людиною, і повідомляємо, чий це насправді речі. Даємо учасникам можливість виявити емоції, а після цього запитуємо:

- Як сталося, що за однаковими речами були зроблені різні висновки?

- Як ця вправа пов'язана зі стереотипами?
- Які види стереотипів вам відомі? Допоможіть розподілити їх за категоріями. Наприклад: пов'язані з професією (політик – брехун), національністю (прибалти – повільні), гендерні (жінка – поганий водій), зовнішністю (людина в окулярах – розумна), вікові (літні люди – консерватори).
- Чому стереотипи вплинули на учасників?
- Наскільки впливають стереотипи на повсякденне життя?
- Наскільки можливо, щоб людина опинилася на першій сходинці піраміди насильства всупереч своїй волі? (Нагадайте піраміду насильства з заняття 1.)
- Які стратегії можуть бути ефективними для подолання негативного впливу стереотипів? (Рекомендації записуємо на дошці. Заохочуємо учасників вигадувати конкретні рекомендації. Наприклад: «Перш ніж сформулювати думку про будь-кого, варто задуматися, чи не перебуваємо ми під впливом стереотипів».)
- За підсумками обидвох занять по темі визначте, наскільки зросла Ваша чутливість до теми «Стереотипи та дискримінація».

III етап. Рефлексія

Разом з учасниками згадайте цілі обох занять по темі і підсумуйте, наскільки група їх досягла.

Джерела:

1. Голубоглазые против кареглазых : [фільм] // Youtube : [сайт]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0fvHftFextY> (дата посилання: 10.10.2017).
2. Эксперимент : [фільм] // Youtube : [сайт]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ce8VSHilXMQ> (дата посилання: 10.10.2017).
3. Эксперимент 2 : Волна : [фільм] // Hdrezka : [сайт]. URL: <http://hdrezka.ag/films/foreign/2822-eksperiment-2-volna.html> (дата посилання: 10.10.2017).

ДОДАТОК

Зміст експерименту Дж. Елліотт «Блакитноокі проти карооких»

1-й день. Блакитноокі

На початку уроку Елліотт попросила описати чорношкірих та індіанців. «Тупаки», «негри», «нігери», «відсталі» – учні кидали расистські репліки, пов'язані зі стереотипами. Переконавшись, що звичайні уроки толерантності не приносять результату, вона запропонувала гру. Діти погодились.

Елліотт повідомила їм, що блакитноокі кращі, розумніші і чесніші за карооких. Перших вона пересадила за передні парти, решту – за задні. Блакитноокі отримали додаткові 5 хвилин перерви, подвійну порцію під час ланчу, доступ до ігрового майданчика і похвалу вчителя. Карооким заборонили гратися з блакитнооокими і користуватися питним фонтанчиком. Вони, наче прокажені, пили з горнят і на перерві

стояли осторонь, поза майданчиком. На додачу до всього, кожному кароокому пов'язали кольорову стрічку.

Через кілька годин клас перетворився на мініатюрну модель існування суспільства. Блакитноокі дражнили карооких, доносили на них учителю, билися з ними на шкільному подвір'ї. Кароокі стали боязкими й нерішучими.

Зі спогадів карооких: «Це був найжахливіший день у моєму житті; коли до тебе так ставляться, то зникає будь-яке бажання щось робити; місіс Елліотт налаштувала проти нас наших найкращих друзів».

2-й день. Кароокі

Елліотт сказала, що помилилась і що кароокі кращі, ніж блакитноокі. Вона веліла карооком пов'язати стрічки на блакитнооких, і ті тріумфально так і зробили. Поведінка груп була дзеркально подібною.

Зі спогадів блакитнооких: «Я був як собака на короткому повідку; мене наче посадили в тюрму; так паршиво мені не було ще ніколи».

Елліотт відзначила взаємозв'язок між ставленням до учня і його успішністю. Третьюкласники виконували завдання на швидкість. Результати:

- блакитноокі: перший день – 3 хвилини, другий день – 4 хвилини 18 секунд;
- кароокі: перший день – 5 хвилин 30 секунд, другий день – 2 хвилини 30 секунд.

Таким чином, позитивне ставлення вчителя і класу підвищує успішність учня.

Наприкінці навчального дня Елліотт дозволила зняти стрічки, і вони всі разом обговорили те, що сталося. Учні відчули на собі несправедливість і деструктивність дискримінації. Вони з більшою готовністю стали приймати людей інших рас і культур.

Заняття 4. Як навчитися толерантності

Шляхи прийняття рішень, можливості і труднощі у питаннях, які стосуються свободи (Бецавта)

Цілі заняття:

- 1) учасники усвідомлюють необхідність обговорити власні потреби перед виконанням завдання;
- 2) отримують досвід зміни своїх початкових потреб (наприклад, коли ідея когось іншого їм сподобається більше);
- 3) розуміють, що спірну ситуацію з протилежними потребами можна по-різному вирішити демократичним способом (креативна зміна вихідних умов, компроміс, ухвалення рішення більшістю);
- 4) замислюються про різницю між реальним і вдаваним компромісом;
- 5) розуміють, що іноді реальний компроміс створює ще більше відчуття свободи;
- 6) розуміють, що різні люди сприймають одну й ту ж ситуацію по-різному;
- 7) усвідомлюють, що критичний розгляд вихідних умов можливий, а іноді й обов'язковий;
- 8) усвідомлюють, що важливо орієнтуватися на потреби, а не на результат;
- 9) усвідомлюють можливості демократичного прийняття рішення;

10) випробовують модель чотирьох кроків демократичного прийняття рішень на прикладі конкретних ситуацій з життя.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- довга мотузка (наприклад, моток пакувальної мотузки);
- ножиці;
- аркуші паперу для нотаток для всіх учасників (як альтернатива – підготовлений, по змозі самостійно оформлений учасниками навчальний блокнот);
- ручки за кількістю учасників;
- комплекти з 3 карток у кольорах світлофора (червоний, жовтий, зелений) або із зображенням «смайликів» (☺, ☹, ☹) за кількістю учасників;
- папір для фліпчарта і маркери або інші матеріали для презентації;
- пам'ятка учаснику заняття (див. додаток);
- гарбуз, кавун, апельсин тощо, або хоча б зображення одного з них.

Необхідний час: приблизно 3 години.

Загальні рекомендації модератору/ведучому

Метод Бецавта (*Betzavta*, у перекладі з івриту означає «разом») розробили у 1988 році в Інституті демократії і миру АДАМ у Єрусалимі для освіти у сфері демократії, толерантності та прав людини, а в середині 1990-х років Центр прикладних політичних досліджень при Мюнхенському університеті ім. Людвіга і Максиміліана за підтримки Фонду Бертельсманна адаптував його для освітньої роботи в Німеччині. В основі цього методу лежать такі поняття як свобода і рівноправність, що розглядаються як бажані політичні і соціальні цілі суспільства. Його особливість полягає в основоположному припущенні, що залагоджувати конфлікти можна дуже креативним способом, коли залучені у процес визнають, що всі люди мають рівне право на вільний розвиток. Бецавта створює ґрунт для інтенсивної рефлексії про групові процеси, що забезпечує вихід на особистий та емоційний рівні.

Нижче наведені дві вправи, які служать вступом до заняття і допомагають робити перші кроки в роботі над ним. Вправи описуються крок за кроком із наведенням важливих приміток. Вправу 2 рекомендовано провести наприкінці як оцінку результатів заняття, щоб закріпити матеріал. Її можна проводити і на початку заняття – як підготовку і вступ до теми. Вправи можна також проводити незалежно одна від одної, тому відповідні кроки рефлексії наведені безпосередньо після кожної вправи. Інші вправи можна знайти в зазначених джерелах [1; 2; 4; 5]. У зв'язку з високим рівнем емоційності не рекомендовано в рамках одного заняття проводити більше трьох таких вправ, щоб не перевантажувати учасників і забезпечити осмислене опрацювання матеріалу. Звичайно, це завжди залежить від досвіду цільової групи, тому ведучий приймає відповідне рішення самостійно.

Крім того, на досягнення учасниками глибокого ефекту від навчального процесу позитивно впливає те, що ведучі, які проводять вправи, – толерантні, керуються у своїй поведінці демократичними цінностями і правами людини, а також самі визнають, що всі люди мають рівне право на вільний розвиток. У рамках підготовки рекомендовано по

зможі взяти участь у подібних вправах. Якщо такої можливості немає, то для наведених тут вправ буде достатньо саморефлексії, відкритості та критичної самооцінки.

При підготовці до вправ і їхнього проведення важливо уникати таких слів як «грати», «театр», «експеримент», «симуляція» тощо. Йдеться про реальний досвід і поведінку в заданій ситуації, тож ведучі мають підібрати відповідні слова і звертати увагу на свій слововжиток. Крім того, треба дуже точно і послідовно формулювати ситуації і завдання для учасників, уникати зайвих пояснень. Як показує досвід, незважаючи на одне і те ж формулювання, ситуація може мати повністю інший розвиток.

Рекомендовано проводити вправи удвох, що дозволить розділити обов'язки і спростить спостереження за процесом. Ретельна підготовка й узгодження допомагають запобігти непорозумінням.

Рефлексію слід проводити в колі, щоб кожен мав рівні можливості почути інших і бути почутим.

Хід заняття

Вправа 1. Мотузки (свобода)

Вступ: принципи. На початку заняття, а особливо перед початком кожної такої вправи всім учасникам обов'язково треба відкрито, повністю і детально пояснити такі принципи:

- участь – добровільна;
- ми не граємо жодних ролей – кожний залишається самим собою;
- не існує нічого правильного і неправильного;
- в центрі уваги – досвід, а не оцінка вчинків;
- мова йде не про характер окремих людей, а про поведінку в заданій ситуації і про моделі поведінки, які застосовує в цьому процесі людина;
- ми рівноправні, наші потреби однаково важливі.

Рекомендовано записати ці принципи і розмістити їх на добре видному для всіх місці (наприклад, на фліпчарті чи дошці або спроектувати на стіну за допомогою проектора). Після викладу принципів треба дати учасникам можливість поставити запитання на розуміння і разом з ними вичерпно на ці запитання відповісти.

Після цього тим учасникам, які не хочуть брати участь в наступній вправі, треба відкрито надати можливість скористатися цим правом. У такому випадку їм слід вийти з процесу і зайнятися чимось іншим. Такі учасники можуть також бути спостерігачами, але тоді мають взяти участь у рефлексії і усвідомлювати, що не зможуть уникнути досвіду вправи і, можливо, пов'язаних з нею емоцій.

Крок 1. Ведучий дає кожному учаснику аркуш паперу для нотаток і ручку.

Крок 2. Учасників просять записати на аркуші паперу відповідь на наступне запитання (у них є для цього 4 хвилини):

- Що б ви зробили, якби зараз у вас була десятихвилинна перерва?

Крок 3. Після цього учасників просять заховати аркуш до кишені або відкласти вбік, щоб він не заважав подальшому проведенню вправи.

Крок 4. Кожного учасника просять відрізати від мотка пакувальної мотузки шматок будь-якої довжини і прив'язати один кінець до тіла.

Крок 5. Після цього учасників просять створити групи по 4-5 осіб і зв'язати мотузки разом. У невеликих групах (максимум 10-15 осіб) зв'язати свої мотузки разом можуть всі учасники.

Крок 6. Ведучий оголошує десятихвилинну перерву і просить всіх через 10 хвилин повернутися назад у вказане місце.

Крок 7. Ведучі усуваються від процесу і уважно спостерігають, за потреби роблять нотатки. Для них також діють озвучені принципи. Тому вони мають не грати ту чи іншу роль, а залишатися собою. Їм можна відгукуватися на запитання і коментарі, але рекомендовано по змозі максимально вийти з процесу, щоб якомога менше впливати на нього. Рекомендовано записувати випадки незвичайної поведінки із зазначенням імен відповідних осіб, точно фіксувати ситуації і спостерігати за реакціями максимальної кількості учасників. Через 10 хвилин ведучий оголошує, що перерву закінчено, і просить всіх зібратися разом. Учасникам може знадобитися трохи часу, щоб віддихатися, перш ніж перейти до рефлексії, особливо якщо атмосфера була напруженою.

Рефлексія. Коли учасники знову зберуться після перерви, кожен з них отримує 3 картки кольорів світлофора (червону, жовту, зелену), і їх просять покласти перед собою картку того кольору, який найбільше відповідає їхньому настрою на цей момент (при цьому червоний колір позначає, наприклад, поганий настрій, жовтий – нейтральний, а зелений – хороший). За потреби можна надати можливість коротко прокоментувати обрану картку, в іншому випадку до карток можна буде повернутися пізніше, під час рефлексії.

Потім учасників просять індивідуально відповісти на наступні запитання і записати свої думки на аркуші паперу:

1. Хто з вашої групи був найвільнішим?
2. На скільки відсотків були задоволені ваші потреби?
3. Чи йшли ви на компроміс? Це був реальний компроміс чи удаваний?
4. Якщо ви відв'язали мотузку, то чому це зробили?
5. Якщо ви не відв'язали мотузку, то чому цього не зробили?
6. Чому ви не попросили продовжити перерву?

Можна доповнити або замінити список запитань залежно від групи і ситуації. За потреби питання можна адаптувати. Якщо є змога, питання треба записати і розмістити так, щоб вони були на видноті для всіх.

Після цього по черзі обговорюють кожне питання. Подальшу розмову будують на основі тем і висловлювань учасників (див. нижче «Можливі варіанти розвитку»).

Наприкінці рефлексії рекомендовано поставити всім учасникам таке запитання:

- Як ви вважаєте, наскільки демократично ви повелися один щодо одного під час перерви?

Можливі варіанти розвитку подій

Варіант 1. Не відв'язуючи своїх мотузок, учасники намагаються виконати бажання кожного. В такому випадку під час рефлексії варто поставити таке запитання:

- До чого може привести обмеження особистої свободи?

Можливо, учасники бачать позитив у тому, що мали можливість спільно провести час. У такому випадку варто поставити таке запитання:

- Чи була чиясь свобода обмежена настільки, що особисті потреби більше не мали жодного значення і їх неможливо було задовольнити?

Якщо хтось з таким зіткнувся, слід поставити наступне запитання:

- Хто сказав, що під час перерви учасники повинні залишатися зв'язаними між собою?

За такого розвитку подій центральним аспектом рефлексії може виступати розуміння особистої свободи і свободи інших.

Варіант 2. Учасники швидко відв'язуються один від одного і проводять час перерви так, як їм завгодно. У цьому випадку було б дуже цікаво дізнатися причини їхньої поведінки:

- Ви повели себе так, бо у вас були різні інтереси, чи у вас просто не було мотивації залишатися разом?
- Чи були потреби, які можна було задовольнити лише самостійно?
- Які ви бачите переваги і недоліки того, що учасники групи відв'язалися один від одного?
- Чи існують альтернативні можливості розвитку цієї ситуації?

Також може виявитися цікавою відповідь на таке запитання:

- Який конфлікт привів до відв'язування мотузок?

Варіант 3. Деякі учасники відв'язують свої мотузки, інші – залишаються прив'язаними. Під час перерви є можливість для різних дій. В цій ситуації можна особливо добре відпрацювати тему різних потреб як причини різної поведінки. Для цього важливо протиставити різний досвід, думки і враження різних учасників, які залишилися прив'язаними або відв'язалися від інших:

- Наскільки вдоволені ви були забезпеченням своїх потреб?
- Наскільки ви були готові піти на компроміс і пожертвувати своїми інтересами?
- Наскільки вигідним був компроміс?

Іншою темою для рефлексії може бути передчасне припущення і/або уявне обмеження:

- Хто сказав, що під час перерви учасники мають залишатися прив'язаними?
- У кого було більше свободи: у тих, хто мав найдовшу чи найкоротшу мотузку?

Стає очевидно, що свобода для кожного може мати різне значення. Це особливо важливо, коли група мала спільне завдання чи спірні питання або не змогла вирішити конфлікти. У зв'язку з цим запитання для рефлексії:

- Що означає свобода для кожного з вас?

Вправа 2. Демократичне прийняття рішення

Вступ: вихідна ситуація. Надто часто за звичкою люди наполягають на швидкому і, на їхню думку, максимально справедливому рішенні, не звертаючи уваги на те, що багато потреб, дотичних до ухвалення рішення, зовсім не враховані.

Ведучий запитує учасників:

- Який у вас є досвід демократичного прийняття рішень?

Це питання може стосуватися всього життєвого досвіду, або, конкретніше, поточного заняття, або безпосередньо попередніх вправ. Індивідуальні відповіді можна, цілком імовірно, резюмувати в наступних пунктах (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Демократичний спосіб дій у типових ситуаціях

№	Поширена вихідна ситуація	Демократичний спосіб дії
1	Часто рішення приймаються на основі непідтверджених припущень	Визнання того, що всі люди мають рівне право на вільний розвиток, є керівним принципом, який дозволяє розвиватися як особистості, так і суспільству
2	Під демократичним способом дії розуміють готовність йти на компроміси і прийняття рішення більшістю	У разі демократичного прийняття рішення важливий не тільки результат, але і сам процес
3	Рішення проблеми часто спрямоване на результат, а не на потреби	Поводитися відповідно до демократичних принципів означає шукати рішення, які максимально задовольняють потреби учасників

Підготовка. Ведучий кладе гарбуз (як альтернативу можна використати диню, апельсин тощо, або хоча б зображення одного з них) перед групою і визначає для цієї вправи, наприклад, трьох довільно вибраних учасників, які за легендою знайшли цей гарбуз. Розмова про чотири кроки демократичного прийняття рішення починається з запитання до всієї групи:

- Що робити?

Крок 1. Чи існує тут конфлікт? Які потреби?

Деякі учасники, як правило, пропонують розділити гарбуз на три рівні частини. Ведучий запитує:

- Чи всі згодні з таким рішенням?

Найчастіше у цей момент в учасників виникають перші сумніви. Ведучий має виявити їх, наприклад, за допомогою такого запитання:

- Звідки нам відомо, чого хочуть ті троє, які знайшли гарбуз?

Тепер треба закріпити наступну думку:

- ➔ Перш ніж вирішити, чи є тут конфлікт, треба з'ясувати потреби всіх учасників!

В ситуації з гарбузом одному з тих, хто знайшов гарбуз, можливо, потрібна тільки м'якоть, щоб приготувати з неї суп, іншому – насіння, щоб його обсмажити, а третьому – тільки зовнішня оболонка для Геловіну. В такому випадку гарбуз можна поділити так, що ніхто не буде обмежений у своїх потребах і рішенням будуть задоволені всі.

Крок 2. Креативна зміна вихідних умов

Ведучий ставить таке запитання:

- Що ж робити, якщо всім трьом потрібна м'якоть?
- Часто в цій ситуації учасники пропонують розділити м'якоть гарбуза порівну на три частини. Запитання ведучого:
 - Це – оптимальний варіант, чи ця пропозиція виникла з певних власних передчасних припущень?

Приклади припущень і їхнє спростування:

- ➔ На всіх є тільки один гарбуз.
- ➔ Спростування: Мабуть, можна роздобути ще два гарбузи.

Якщо це можливо, то проблему вирішено. Якщо ні, то йде наступне припущення:

- ➔ Грошей вистачить тільки на один гарбуз.
- ➔ Спростування: Мабуть, грошей вистачить, щоб купити ще два гарбузи.

Якщо це можливо, то проблему вирішено. Якщо ні, то йде наступне припущення:

- ➔ Всім трьом гарбуз потрібен одночасно.
- ➔ Спростування: Мабуть, тільки одному з них гарбуз потрібен прямо зараз, а іншим він буде потрібен пізніше.

Ці приклади демонструють, як, виходячи з невиявлених передчасних припущень, помилково приймають «правильні» рішення. Саме так часто приймають рішення, які на перший погляд виглядають прийнятими демократично. Зрозуміло, вони часто не задовольняють задіяних осіб, оскільки не враховують їхніх реальних потреб. Часто такі рішення викликають конфлікти.

Крок 3. Компроміс як рівномірне обмеження всіх учасників процесу

Ведучий пропонує (якщо це пропозиція когось із учасників, то підхоплює її) виходити з припущення, що всім трьом гарбуз потрібний одночасно. В цьому випадку доречне рішення:

- ➔ Розділити гарбуз на три рівні частини.

У такій ситуації це рішення задовольнило б усіх.

Крок 4. Прийняття рішення більшістю

Ведучий пропонує нову ситуацію:

- Що ж трапиться, якщо об'єкт бажань неможливо розділити – наприклад, коли мова йде про велосипед?

Часто в таких випадках учасники пропонують користуватися велосипедом по черзі. Або ж зацікавлених осіб запитують, для чого їм потрібен велосипед, щоб вирішити, кому він потрібен більше.

Ведучий запитує всіх учасників:

- Чи можете ви пригадати випадки або ситуації зі свого життя, коли рішення, прийняте більшістю, було оптимальним?
- ➔ Компроміси і прийняття рішення більшістю є тільки 3-м і 4-м кроком на шляху до демократичного прийняття рішення. Однак вони мають сенс лише в тому випадку, коли перші два кроки не привели до вирішення конфлікту.

Крок 5. Робота в міні-групах. Учасники створюють міні-групи, наприклад, по 4-5 осіб. Це число можна змінювати залежно від загальної чисельності групи.

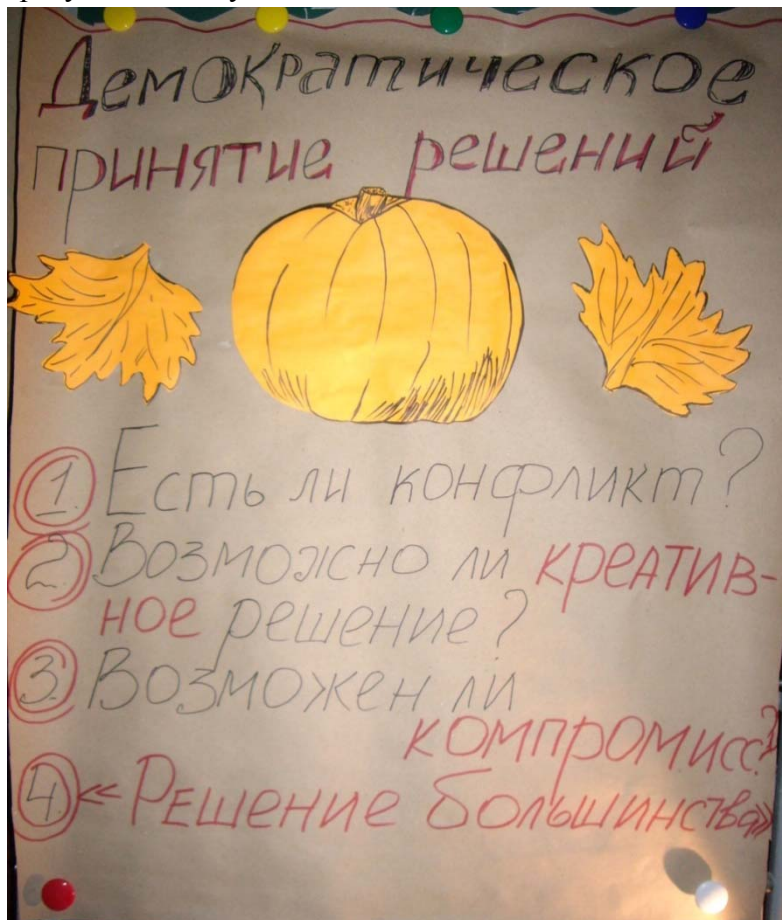
Крок 6. Ситуації з життя. Ведучий просить учасників згадати дві проблемні ситуації з їхнього життя, які вдалося врегулювати шляхом прийняття рішення більшістю. Учасники отримують аркуш паперу для нотаток і пам'ятку для роботи в міні-групах (див. додаток). У міні-групах обговорюють ситуації і пов'язані з ними передчасні припущення. Після цього учасникам пропонують знайти креативне рішення цих проблем. Якщо під час заняття в групі виникали спірні або проблемні ситуації, рекомендовано використовувати їх.

Рефлексія. Учасники кожної міні-групи вибирають 1-2 приклади для презентації перед усією групою. Подальша дискусія має стосуватися досвіду учасників, пов'язаного з моделлю чотирьох кроків демократичного прийняття рішення. Питання:

- Чим був корисний розгляд конфліктних ситуацій?
- Чи вдалося навести припущення, які розрядили б конфліктну ситуацію?
- У яких випадках вам довелося задовольнитися рішенням, прийнятим більшістю?
- На якій підставі група прийшла до такого рішення?
- Група розглядала альтернативні варіанти вирішення проблеми чи прийняття рішення більшістю було в цьому випадку єдиною можливістю?
- Чи придатний метод демократичного прийняття рішення в реальному житті?
- Які питання ще залишаються відкритими?

Заключна думка. Іноді метод чотирьох кроків демократичного прийняття рішення, навіть застосований сумлінно й у повному обсязі, приводить до тих самих результатів, що й рішення, прийняте більшістю відразу. Часто цей метод здається безглуздим і неефективним. Для розуміння його доцільності корисно поставити себе на місце тих, хто опинився під час голосування в меншості (або згадати відповідну ситуацію). Щире бажання більшості вислухати потреби всіх (крок 1 демократичного прийняття рішення) і чесне прагнення знайти спільні рішення (крок 2 демократичного прийняття рішень) значно підвищують рівень визнання рішень більшості, навіть у тому випадку, коли особиста точка зору не збігалася або й далі збігається з цим рішенням. Це

пом'якшує можливі конфлікти в суспільстві і покращує розуміння ситуації та взаєморозуміння всіх учасників.

P. S. За наявності справжнього гарбуза (або чогось подібного) наприкінці заняття можна скористатися ним, як наочним прикладом, для спільної події – по-справжньому поділити цей гарбуз, пропрацювавши всі можливі конфлікти інтересів, які можуть при цьому виникнути (див. вправу 2).

Джерела

1. Тренер. Группа. Семинар : Другой путь образования молодёжи. Берлин : MitOst e. V. 21, 2009. URL: <http://mitost.org/editions/trenergrupaseminar.html> (дата посилання: 10.10.2017).
2. Betzavta : [сайт]. URL: <http://www.betzavta.de/> (дата посилання: 10.10.2017).
3. Brainstorming // Wikipedia : [сайт]. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Brainstorming> (дата посилання: 10.10.2017).
4. Seminarkonzept „Betzavta/Miteinander“ // Akademie Führung & Kompetenz : [сайт]. URL: <http://www.cap-lmu.de/akademie/praxisprogramme/betzavta-miteinander/> (дата посилання: 10.10.2017).
5. The Adam Institute for Democracy & Peace : [сайт]. URL: <http://www.adaminstitute.org.il/> (дата посилання: 10.10.2017).

ДОДАТОК

Пам'ятка учаснику заняття

Індивідуальна робота

Згадайте, будь ласка, одну або дві проблемні ситуації з вашого життя, які переросли в конфлікт і які вдалося врегулювати шляхом прийняття рішення більшістю. Для зручності можете записати собі ключові слова. Приклади послужать основою для подальшої роботи в міні-групах.

Робота в міні-групах

Обговоріть у своїй міні-групі можливі рішення конфліктних ситуацій за допомогою моделі «Чотири кроки демократичного прийняття рішення». Виберіть одну або дві ситуації, яку/які ви представите цілій групі.

Крок 1. Чи є тут конфлікт? Чи справді потреби сторін конфлікту суперечать одна одній? Якщо так, то...

Крок 2. Чи є необґрунтовані передчасні припущення і чи дійсно немає альтернативних рішень (креативна зміна вихідних умов)? Якщо це неможливо, то...

Крок 3. Рівне обмеження всіх учасників процесу (компроміс). Якщо це неможливо, то...

Крок 4. Рішення приймає більшість, при цьому треба мінімізувати кількість тих, чий інтереси не будуть враховані.

Заняття 5. Чи повинні ми враховувати моральні і політичні міркування при купівлі і продажу тих чи інших товарів і послуг?

Цілі заняття:

- 1) дізнатися, чому деякі люди при купівлі товарів або послуг не тільки звертають увагу на якість і ціну товару, але й враховують моральні та етичні міркування. Дізнатися про приклади такої поведінки;
- 2) потренувати навик прийняття рішення міні-групою.

Необхідні ресурси і допоміжні матеріали:

- роздруковки кейсів (див. додаток) для кожного учасника;
- папірці (жереби) для жеребкування при розподілі на групи.

Хід заняття

1 етап. Вступ

Купуючи або продаючи товари і послуги, в сучасному світі дедалі частіше звертають увагу на моральні і політичні аргументи. Ви, напевно, чули заклики купувати лише вітчизняні товари або не купувати товари, вироблені в тих чи інших країнах, товари, виготовлені, ймовірно, за допомогою рабської праці, товари компаній, які використовують справжнє хутро або шкіру, що тестують косметику на тваринах і т. д. Іноді закликають не купувати товари та послуги через скандали, пов'язані з власниками або топ-менеджерами

компаній... Список довгий. Попросіть учасників шляхом мозкового штурму згадати приклади кампаній, коли з моральних або політичних міркувань хтось агітував купувати чи не купувати ті чи інші товари або послуги.

Після мозкового штурму учасникам можна навести приклади, коли самі компанії заявляють про ті чи інші цінності, яких вони дотримуються. «Coca-Cola» традиційно підтримує на виборах у США Республіканську партію і її кандидатів. «Pepsi-Cola» – їхніх конкурентів з Демократичної партії. «Nike» знімає вірусні ролики, що пропагують ідею фемінізму. Набагато відоміші випадки, коли люди бойкотують покупку тих чи інших товарів і послуг. Компанія «Hugo Boss» шила форму для армії нацистської Німеччини, «Nestle» «підсаджувала» грудних дітей в Африці на своє молоко, через що діти відмовлялися від корисного молока матері. Деякі барбершопи принципово не обслуговують жінок. Креативний директор «Евросети» заявив, що геїв «живцем би в піч запахав». У світі є безліч приводів для бойкоту.

II етап. Робота з кейсами

Розділіть учнів на групи по 4-5 осіб, половині груп роздайте кейс 1, іншій половині – кейс 2. Дайте учасникам 10 хвилин на те, щоб ознайомитися з кейсами й обговорити відповіді на запитання до них.

Через 10 хвилин попросіть учасників груп резюмувати підсумки обговорення для всіх інших учасників заняття. Нехай резюме з різних питань кейса роблять різні учасники групи, які цей кейс обговорювали. Якщо хтось із учасників інших груп захоче коротко висловити свою позицію з того чи іншого питання кейса, дайте йому можливість це зробити.

III етап. Висновок

В кінці заняття попросіть учнів подумати, чи є питання або моральні дилеми, для яких після заняття у них так і не знайшлося рішення. Можливо, учасникам згадалися дуже суперечливі для них самих випадки, пов'язані з темою заняття. Попросіть бажаючих озвучити не більше ніж по одному такому питанню або моральній дилемі, не відповідаючи на них і не обговорюючи їх.

ДОДАТОК

Роздаткові матеріали

Кейс 1

Ніколай Горелій, організатор науково-популярного фестивалю «Geek Picnic», заявив, що спікером фестивалю буде творець сайту «Супутник і Погром», націоналіст Єгор Просвірнін. Організатори пояснили, що запросили Просвірніна, аби той розповів про успіх свого медіапроекту, адже «Супутник і Погром» – «єдине незалежне суспільно-політичне видання, яке існує виключно за моделлю передплати». Також Горелій зазначив, що в 2014 році видання «накраудфандило» грошей не тільки на підтримання сайту, а й на розвиток націоналістичної організації, що він вважає явним успіхом «Супутника...». Декого з запрошених лекторів і потенційних гостей фестивалю цей факт обурило. Наукова журналістка Ася Казанцева, яка мала відкривати фестиваль, відмовилася від участі в одному заході з людиною, яка сповідує націоналістичні погляди і фінансує націоналістичні організації.

Деякі користувачі Інтернету ще до новини про те, що Просвірін не виступатиме, обурилися через тиск на нього. До того ж, організаторів звинуватили у відсутності «плюралізму думок».

Піар-спеціаліст «Geek Picnic» Євгенія Городничева заявила, що у фестивалю немає і не буде жодної політичної позиції. Вона зазначила, що лекторами вибирають «людей, які досягли якихось висот у своїй галузі», незалежно від їхніх політичних переконань.

Питання для обговорення

1. Чия позиція вам ближча – Ніколая Горєлого, Євгенії Городничевої чи Асі Казанцевої? Чому?
2. Чи пішли б Ви на ці заходи після скандалу, що вибухнув навколо фестивалю? Чому? Які аргументи можна навести на користь того, щоб іти і щоб не йти на даний захід? Який із цих аргументів здається Вам найсильнішим? Чому?
3. Чи могли б Ви відмовитися від покупки тих чи інших товарів і послуг з моральних і політичних міркувань? Якщо так, то в яких випадках і чому? Якщо ні, то чому?

Кейс 2

У світі експерименти на тваринах проводяться з чотирма цілями:

- для розробки і тестування ліків;
- для фундаментальних наукових досліджень (зокрема, військових, медичних, космічних тощо);
- для розробки і тестування косметики (зокрема, для перевірки косметики на безпечність для людини);
- в рамках навчального процесу.

На сайті Центру захисту прав тварин «Віта» вказана така позиція: «З усіх перерахованих областей використання тварин в експериментах тестування на тваринах косметики – це та сфера, де людство навіть ніяк не може себе виправдати необхідністю досліджень заради збереження життя і здоров'я людей, оскільки тварин приносять у жертву виключно заради людської примхи. Саме тому пошук альтернатив був зосереджений насамперед навколо косметичних тестів, хоча в даний час запропоновано альтернативні моделі для досліджень в усіх сферах...».

У 2002 році Англія стала першою у світі країною, яка заборонила досліди на тваринах заради перевірки безпеки косметики.

У 2009 році косметичні тести на тваринах заборонили у Європейському Союзі.

В 2013 році Рада Європи заборонила торгівлю косметикою, що тестується на тваринах.

Але в більшості країн світу косметику тестують на тваринах і далі. На додачу, в цілій низці країн закони прямо вимагають проводити обов'язкове тестування. Обов'язкове тестування деяких видів косметики на тваринах є, наприклад, у Китаї. У зв'язку з тим, що китайський ринок великий, багато брендів хочуть продавати там свою продукцію, а значить, зобов'язані погодитися на тестування, навіть незважаючи на те, що при виробництві таких тестів не проводять.

Компанія «Avon» пишається тим, що була першою з транснаціональних корпорацій з виробництва косметики, яка відмовилася від тестування на тваринах. Але після двох

десяти років наполегливої і гучної реклами своєї політики невикористання тестів на тваринах, компанія стала учасником скандалу: з заяви на сайті компанії стало зрозуміло, що в деяких випадках «Avon» все-таки тестує свою продукцію на тваринах. Ось як пояснює ситуацію сама компанія:

«Повага до благополуччя тварин є наріжним каменем філософії безпеки «Avon»... сьогодні ми на тваринах не тестуємо. Натомість використовуємо методи тестування безпечності продуктів, не пов'язані з тваринами.

На жаль, декілька країн вимагають додаткових перевірок безпеки, які можуть містити тестування на тваринах. «Avon» у партнерстві з іншими організаціями працює над тим, щоб сприяти запровадженню урядом альтернативних методів тестування, не пов'язаних з тваринами. Проте якщо компромісу досягнути не можна, ми змушені виконувати тестування, якого вимагає місцеве законодавство. Випробування на тваринах – це проблема, з якою стикаються всі світові компанії краси».

У відповідь на таку позицію компанії деякі клієнти оголосили їй бойкот.

Питання для обговорення

1. Чия позиція вам ближча – «Avon» чи «Віти»? Чому?
2. Чи стали б Ви бойкотувати продукцію «Avon» або закликати інших до бойкоту після інциденту, що трапився? Чому? Які аргументи можна навести на користь Вашої позиції і проти неї? Який із цих аргументів здається Вам найсильнішим? Чому?
3. Чи могли б Ви відмовитися від покупки тих чи інших товарів і послуг з моральних і політичних міркувань? Якщо так, то в яких випадках і чому? Якщо ні, то чому?

Заняття 6. Навики комунікації для політичного діалогу

Цілі заняття:

- 1) учасники дізнаються: те, що ми говоримо і чуємо, не обов'язково таке однозначне, як іноді здається (в розумінні цього їм допоможе модель 4 рівнів сприйняття повідомлення, яку розробив Фрідеманн Шульц фон Тун [5]);
- 2) навчаться розрізняти рівні спостереження, опису, інтерпретації та оцінки й усвідомлять різницю між ними, розглянувши конкретні приклади;
- 3) розвинуть навички аргументування своєї позиції;
- 4) навчаться чути і слухати;
- 5) проаналізують аргументи інших і сформулюють контраргументи.

Необхідні ресурси і додаткові матеріали:

- папір для фліпчарта, маркери або інші матеріали для презентації;
- 4 різнокольорові картки або аркуші паперу (найкраще формату А4);
- чисті картки або аркуші паперу і ручки за кількістю учасників;
- предмет, знайомий учасникам якомога менше, а найкраще взагалі їм не знайомий;
- приміщення, досить просторе для виконання вправ;

- картки з поняттями за кількістю учасників;
- картки з твердженнями за кількістю учасників.

Необхідний час: приблизно 6 годин.

Загальні рекомендації модератору/ведучому

Подані нижче вправи спрямовані на розвиток комунікативних навичок. Активне слухання і аргументування дозволяють розвинути розуміння багатосторонності висловленого і почутого. Для цього тут наведено низку вправ, які можна проводити й окремо одна від одної, тому відповідні кроки рефлексії наведені безпосередньо після кожної вправи. Детальнішу інформацію можна знайти, наприклад, у зазначених нижче джерелах [1; 2; 3; 4; 5].

Хід заняття

Вправа 1. Модель «Чотири вуха»

Крок 1. Представляємо модель «Чотири вуха» – чотири рівні сприйняття повідомлення ([5], див. також додаток), наводячи відповідний приклад, який демонструє, що один і той самий вислів може сприйматися по-різному – відповідно до моделі Шульца фон Туна, на таких рівнях:

- факт (предметний рівень = яку інформацію повідомляють?);
- заклик (чого хочуть домогтися цим повідомленням?);
- одкровення (що хочуть розповісти про себе?);
- ставлення (що думають про інших або в якому взаємозв'язку один щодо одного перебувають?).

Класичний приклад: жінка веде машину, чоловік сидить поруч і каже: «Дивись, там попереду зелений» (можлива різна інтонація):

- факт – «Світлофор показує, що можна їхати»;
- заклик – «Ну їдь же!»;
- одкровення – «Я поспішаю, хочу, щоб ми швидше доїхали»;
- ставлення – «У тебе сповільнена реакція порівняно з моєю».

Для розминки і кращого розуміння цей приклад можна розіграти (5-10 хвилин).

1. Двоє добровольців сідають перед групою на лавку або на стільці так, ніби вони сидять в автомобілі.
2. Пасажир каже фразу з прикладу: «Дивись, там попереду зелений».
3. Водій реагує залежно від того, як він зрозумів фразу.
4. Публіку (інших учасників) запитують, на якому рівні моделі «Чотири вуха», на їхню думку, водій зрозумів вихідне висловлювання, і чому.
5. Після цього добровольців (або когось із них) змінюють інші учасники. Ситуацію розігрують ще кілька разів, міняючи, наприклад, інтонацію вихідного висловлювання, або положення тіла, або ще щось, щоб продемонструвати відмінності.

Альтернативно ведучий може використовувати свій приклад, адаптований до життєвої дійсності учасників.

Крок 2. На чотирьох картках різних кольорів (найкраще аркуші формату А4) записують чотири рівні згідно з моделлю Шульца фон Туна. Один рівень – на одному аркуші паперу великими літерами і розбірливо (див. додаток). Ці чотири картки або аркуші можна також використовувати у вступному представленні (крок 1) для візуалізації сказаного. Картки треба прикріпити на рівні очей (або трохи вище) в чотирикутному приміщенні на чотирьох протилежних стінах. Виходить своєрідний компас.

Крок 3. Ведучий просить всіх учасників встати. Якщо в приміщенні стоять, наприклад, стільці, їх треба відсунути вбік, щоб можна було вільно рухатися між чотирма картками. Тепер учасників просять підходити до карток залежно від того, як вони розуміють висловлювання, що їх зачитує ведучий: як факт на предметному рівні, як заклик, як одкровення ведучого чи як висловлювання про ставлення ведучого, який зачитує висловлювання, до учасників, які їх сприймають. При цьому можна, звичайно, ставати в проміжках між двома різними рівнями.

Крок 4. Наведені нижче висловлювання зачитують по порядку (якщо є змога, це робить ведучий). У різних випадках можна використовувати різну інтонацію, жестикуляцію тощо. Після кожного висловлювання учасники займають відповідну позицію у приміщенні, «орієнтуючись» за чотирма картками на стінах. По змозі це має відбуватися мовчки, без коментарів або додаткових пояснень. Але не слід бути занадто суворим, оскільки голосові реакції учасників можуть допомогти іншим краще зрозуміти своє сприйняття висловлювання.

Можливі висловлювання:

- У нас немає часу.
- Вам треба вибрати.
- Я втомився/втомилася.
- Нам треба більше активності!
- Немає сенсу це критикувати.
- Це занадто неконкретно.
- Я проти цього.
- Це треба забрати.
- Мені подобається нинішнє керівництво.
- А чи є альтернатива?
- Треба було взятися за це самому.
- Чи є запитання?
- У кого ще є питання?
- Тепер ви можете поставити свої запитання!
- Зараз час для ваших запитань.

Висловлювання можна за бажанням урізноманітнити, поміняти і доповнити. Рекомендовано також адаптувати їх до контексту заняття, щоб зробити цікавішими.

Після кожного висловлювання слід дати учасникам трохи часу, щоб зайняти свою позицію і роззирнутися, де в приміщенні перебувають інші.

Рефлексія. За потреби можна надати учасникам або, принаймні, декому з них можливість пояснювати свою позицію або просто ділитися думками після кожного висловлювання. Це допоможе іншим і їм самим краще зрозуміти різні рівні сприйняття.

Якщо до кінця вправи учасники цього не усвідомили, треба вказати, що різні люди сприймали одні й ті самі висловлювання явно по-різному, не дивлячись на те, що їх більш-менш однаково адресувала всім одна й та ж особа. Питання до учасників, що допомагають в рефлексії:

- Як ви себе почували?
- На що це вказує?
- Де це може стати в нагоді у реальному житті і що це означає для нашої комунікації?

Вправа 2. Невідомий предмет

Крок 1. Ведучий кладе перед групою предмет так, щоб усі могли його бачити. (Краще, щоб цей предмет був учасникам або незнайомий узагалі, або знайомий якомога менше). Також його можна тримати, піднявши високо вгору, або передати по колу, щоб кожен міг його добре роздивитися. Важливо, щоб його могли бачити всі.

Крок 2. Учасників просять написати на картці або аркуші паперу відповідь (одна відповідь на одній картці) на таке запитання:

- Що ви бачите?

Крок 3. Учасники індивідуально пишуть на одній картці одну відповідь. Кожен може написати кілька відповідей і взяти для цього стільки карток, скільки знадобиться.

Крок 4. Ведучий збирає картки і по одній демонструє їх групі. Для цього йому найкраще взяти в учасника картку і тримати її так, щоб усім було видно написану на ній відповідь. Щодо кожної картки учасники мають разом домовитися, чим є написане: описом, інтерпретацією чи оцінкою. Ведучий модерує процес. Картки розподіляють за відповідними категоріями і, наприклад, наклеюють на стіну у три стовпці з відповідними назвами. Якщо не вдаватися в дискусії, ця вправа, залежно від чисельності групи, може зайняти 20-30 хвилин. Глибокі дискусії, зрозуміло, процес затягнуть.

Рефлексія. Запитання ведучого до учасників:

- Коли ви подивитеся на розподіл відповідей на три категорії: опис, інтерпретація та оцінка, – то до якого висновку прийдете, згадавши при цьому питання на початку вправи, яке звучало ...?

Тут є сенс не повторювати початкове питання, а сформулювати речення незакінченим, щоб почути, яке ж питання запам'ятали учасники. Якщо є змога, то початкове питання в цій вправі не слід записувати і залишати на видному місці, однак його можна кілька разів повторити, не змінюючи.

Часто кількість відповідей у категоріях «Інтерпретація» або «Оцінка» переважає кількість відповідей у категорії «Опис». Для прояснення цього факту рекомендовано запитати в учасників:

- Яку ж відповідь передбачає початкове питання? (Чи не передбачало питання початково тільки спостереження?)
- Що демонструє результат?
- Де це може стати в нагоді у реальному житті і що це означає для нашої комунікації?

Вправа 3. Оксфордські дебати

Підготовка. Крім вправ 1 і 2, для підготовки до дебатів рекомендовано провести описані нижче блоки. Їх можна проводити і окремо як тренінг в іншому тематичному контексті. Блоки логічно побудовані один за одним, тому їх слід проводити в зазначеному порядку.

Блок 1. Пояснення поняття

Учасники витягують з набору карток з поняттями по одній картці тильним боком догори і кладуть перед собою, не зазираючи в неї. Учасник бере свою картку і читає записане на ній поняття; підводячись зі стільця, він має трохи часу подумати, що можна сказати про це поняття. Протягом хвилини учасник пояснює своє поняття іншим. Після цього наступний бере свою картку і так само, підводячись зі стільця, думає, що можна розповісти про нове поняття. Стоячи, він протягом хвилини пояснює своє поняття іншим, і так далі. Учасникам не слід брати свої картки, поки до них не дійде черга.

Як поняття можна використовувати все, що завгодно, залежно від сфери інтересів учасників. Рекомендовано вибирати поняття з тієї сфери, яка має стосунок до теми заняття, – наприклад, усе, що пов'язане з виборами: «голос», «делегат», «депутат», «кандидатка», «коаліція», «мандат», «місце у виборчому списку», «спостерігачка», «опозиція», «парламент», «партія», «плакат», «підрахунок голосів», «уряд», «представник», «президія», «прогноз», «програма», «попередні підсумки», «розподіл місць», «результат», «ЗМІ», «урна», «участь у виборах», «фракція» і т. д.

Блок 2. Аргументування

З набору карток із твердженнями учасники витягують по одній і мають 5 хвилин, щоб подумати над можливими аргументами чи ланцюжком аргументів до свого твердження. Після цього учасники по черзі виступають перед групою і намагаються протягом 2 хвилин максимально переконливо аргументувати правильність наявного у них твердження.

Як твердження можна так само використовувати все, що завгодно, залежно від сфери інтересів. У цьому випадку також рекомендовано вибирати твердження з тієї сфери, яка має стосунок до теми заняття. Для пожвавлення атмосфери заняття можна запропонувати кожному учасникові попередньо написати на картці по одному абсурдному твердженню і перемішати ці картки з картками, які приготував ведучий.

Блок 3. Парафразування

Учасники збираються в групи по троє. Протягом 2 хвилин учасник аргументує свою позицію з будь-якого питання. Другий учасник уважно слухає, парафразує почуті аргументи, починаючи свою мову словами: «Якщо я тебе правильно зрозумів/зрозуміла, то ...», і намагається спростувати ці твердження. Третій учасник спостерігає і оцінює якість парафразування і логіку контраргументів. Після цього учасники міняються ролями і за бажанням вибирають інше питання.

Як питання можна використовувати все, що завгодно, залежно від сфери інтересів. Тут також рекомендовано вибирати твердження з тієї сфери, яка має стосунок до теми заняття, наприклад:

- Чи мають вибори бути таємними?
- Чи мають кандидати перед виборами показувати свої доходи?
- Чи варто регулювати передвиборчу рекламу в ЗМІ?
- Чи потрібен поріг, наприклад, у 5%, для проходження партії в парламент?

Блок 4. Зміст

Для змістовної підготовки до дебатів рекомендовано знайти необхідну інформацію у відповідних онлайн- або офлайн-джерелах. Спосіб і місце пошуку інформації завжди залежить від сфери інтересів і можливостей. Для підготовки до теми «Вибори» рекомендовано, наприклад, проаналізувати програми кандидаток і кандидатів або партій, що беруть участь у виборах. Див. також заняття «Аналізуємо передвиборчі програми кандидатів» у розділі III.

Блок 5. Метод

Для методичної підготовки до дебатів можна використовувати заняття «Принципи виборчого права» з розділу IV, а саме I етап – «Дебатуюмо про законопроекти», який дозволяє скласти досить детальне уявлення про те, що таке дебати.

Дебати

Крок 1. Учасники створюють міні-групи по 4 особи.

Крок 2. З підготовки до дебатів і заняття учасники для кожної міні-групи вибирають одну тему, на яку вони хотіли б дебатувати. Треба, щоб на основі цієї теми можна було сформулювати відповідне твердження – так звану тезу.

Для змістовної підготовки на тему «Вибори» можна використовувати цитати з передвиборчих програм кандидатів/партій, наприклад:

- Освіта має бути безкоштовною;
- Держава надто часто втручається в економічні процеси;
- Треба підвищити розмір щомісячних виплат для батьків, які виходять в декретну відпустку;
- Світ стане безпечнішим, якщо ми тісніше співпрацюватимемо на міжнародному рівні, а не послаблюватимемо наші зовнішньополітичні зв'язки;
- Система охорони здоров'я має бути організована державою в рамках соціального захисту громадян;
- Соціальний – це той, який створює робочі місця.

Крок 3. Із тем, обраних міні-групами, визначають 2-3 теми, на які у підсумку вестимуть дебати (кількість тем залежить від того, наскільки тривалі дебати планують провести, скільки є часу і яка кількість учасників). По кожній темі одна міні-група займає ствердну позицію, а інша – заперечну. Таким чином, всі міні-групи розподіляються відповідно до обраних позицій.

У разі вибраної як приклад теми «Вибори» рекомендовано, щоб міні-групи посилалися, якщо є змога, на протилежні в політичному сенсі програми кандидатів/партій і займали відповідну позицію. Учасники міні-груп поводяться і наводять аргументи ніби з погляду кандидатів/партій, які беруть участь у виборах і на боці яких вони виступають у дебатах.

Крок 4. Протягом 20 хвилин всі міні-групи готують аргументи до тем дебатів і, відповідно, учасники кожної міні-групи спілкуються між собою.

Крок 5. Оголошують тему перших дебатів. Учасники двох міні-груп з протилежними позиціями по цій темі починають дебати. Вони сідають, наприклад, обабіч кафедри. Інші учасники спостерігають за дебатами на манір публіки, що сидить перед кафедрою.

Крок 6. У зазначеній нижче послідовності (див. таблицю 1) ті, хто виступає від кожної міні-групи, по черзі викладають свою позицію: ствердну і, відповідно, заперечну.

Таблиця 1

Послідовність виступів учасників двох міні-груп у дебатах

Учасники міні-груп, які займають	
ствердну позицію	заперечну позицію
Доповідач 1 формулює тезу та свою позицію і наводить відповідні аргументи	Доповідач 2 парафразує сказане доповідачем 1 і наводить контраргументи
Доповідач 3 також парафразує і звертається до сказаного доповідачами 1-2	Доповідач 4 також парафразує і звертається до сказаного доповідачами 1-3
Доповідач 5 також парафразує і звертається до сказаного доповідачами 1-4	Доповідач 6 також парафразує і звертається до сказаного доповідачами 1-5
Доповідач 7 також парафразує і звертається до сказаного доповідачами 1-6	Доповідач 8 також парафразує і звертається до сказаного доповідачами 1-7, після чого резюмує аргументацію

Кожен доповідач має 2 хвилини для викладу своїх аргументів. Ведучий при цьому стежить за дотриманням списку доповідачів та часом і перериває виступ у разі порушення регламенту. При цьому залежно від атмосфери, теми і зацікавленості доповідачів рекомендовано не бути надто суворим, а, наприклад, сигналізувати, коли до кінця виступу залишається 30 секунд, або зробити так, щоб усі бачили відлік часу (пісочний годинник, годинник для варіння яєць тощо). Залежно від досвіду і розміру групи можна варіювати часовий регламент виступів. Але, як показує досвід, тривалість виступу не має перевищувати 5 хвилин.

Крок 7. Учасники-спостерігачі уважно слухають і після завершення дебатів вирішують, чий ланцюжок аргументів був переконливішим. Це легко зробити, наприклад, за допомогою питання ведучого до учасників про те, хто після дебатів згоден з захисниками «ствердної» позиції, а хто – ні. Для відображення загальної думки учасники можуть підняти руки у відповідь на запитання: хто «за», хто «проти», а хто не зміг визначитися, тобто утримався. Цікаво також перед дебатами опитати публіку шляхом підняття рук і таким чином з'ясувати, хто як ставиться до озвученого твердження.

Рефлексія. За допомогою наведених нижче запитань ведучого до учасників можна разом з ними оцінити, який же досвід вони змогли отримати від участі в дебатах:

- Як ви почувалися під час дебатів і чому?
- Чому ви навчилися?
- Де можна застосовувати здобуті навички?

На прикладі теми «Вибори»:

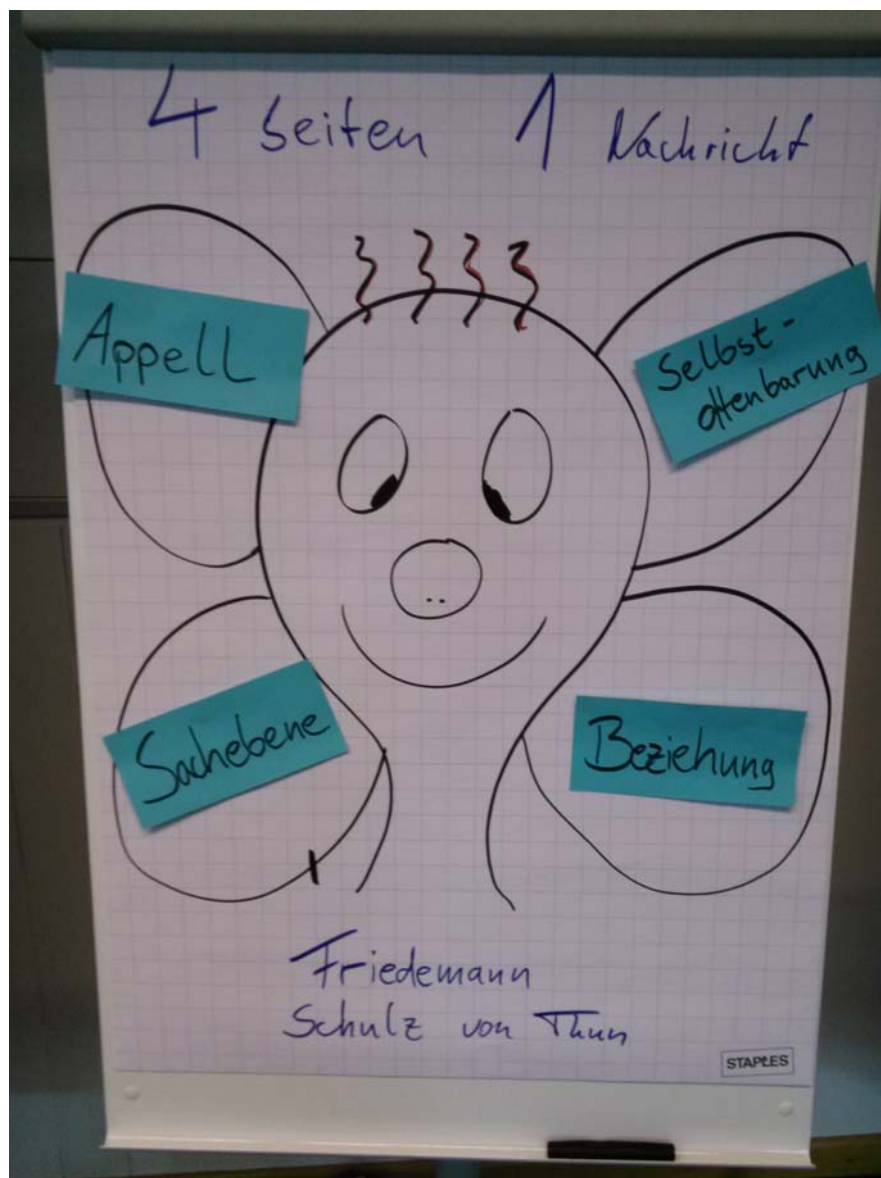
- Наскільки дебати допомогли вам зрозуміти аргументи і факти з програм кандидатів/партій?
- Чи знаєте ви після дебатів, за кого голосуватимете?
- Якщо так, то чи впевнені ви у своєму виборі?
- Чи змінили ви своє рішення під час дебатів?
-

Джерела

1. Тренер. Група. Семинар : Другой путь образования молодёжи. Берлин : MitOst e. V. 21, 2009. URL: <http://mitost.org/editions/trenergrupaseminar.html> (дата посилання: 10.10.2017).
2. Gewaltfreie Kommunikation // Wikipedia : [сайт]. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Gewaltfreie_Kommunikation (дата посилання: 10.10.2017).
3. Nonviolent Communication (NVC) in Action : [фільм]. Part 1 // Youtube : [сайт]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8ltr_JUkXiA (дата посилання: 10.10.2017).
4. Parenting with Nonviolent Communication (NVC) : [фільм] // Youtube : [сайт]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IQO7h9MNCqI> (дата посилання: 10.10.2017).
5. Vier-Seiten-Modell // Wikipedia : [сайт]. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Vier-Seiten-Modell> (дата посилання: 10.10.2017).

ДОДАТОК

Фрідеманн Шульц фон Тун: 4 рівні сприйняття повідомлення

Навчальне видання

Ми можемо більше!

За розвиток громадянської активності дітей та молоді у Східній Європі

Методичний посібник з громадянської освіти